

Lovrevisjonene til Magnus Håkonsson Lagabøte – en historiografisk gjennomgang

Av Anna Catharina Horn

Artikkelen tar utgangspunkt i den historiske fremstillingen av lovrevisjonene til Magnus Håkonsson (Lagabøte) på 1260- og 1270-tallet frem til Landsloven kom i 1274 og undersøker hvordan kildene til revisjonsprosessen har blitt tolket av ulike forskere på 1800-tallet, som P.A. Munch, Konrad Maurer, Fredrik Brandt, Ebbe Hertzberg og Absalon Taranger. Av disse er det Maurers syn som har vunnet konsensus, men gjennomgangen av forskernes arbeider viser imidlertid at det er nesten like mange forslag til hvordan revisjonsarbeidet er gjennomført som det er forskere. Med ett unntak konkluderer de imidlertid likt, at Landsloven kom i 1274. Unntaket, Ebbe Hertzberg, konkluderer med at Landsloven ble presentert allerede i 1267, og at loven som kom i 1274, kun representerte en ytterligere revisjon av denne Landsloven. I artikkelen gjennomgås de nevnte forskernes bidrag, samt hvilke kilder forskerne har vektlagt, og det argumenteres for at det er gode grunner til å revurdere fremstillingen til Maurer i lys av Hertzbergs argumenter.¹

Historiske fremstillinger som synes godt belagt og er allment akseptert, oppgis som regel ikke med referanse i vitenskapelige arbeider. Et eksempel på en slik historisk fremstilling er lovrevisjonene under Magnus Håkonsson (Lagabøte) på 1260- og 1270-tallet. Prosessen frem til Landsloven kom i 1274, gikk trolig over flere tiår, via landskapslover og reviderte lover, men kildene tillater oss bare unntaksvis å få øye på de enkelte etappene underveis. Det historiske hendelsesforløpet synes imidlertid klarlagt. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (KLN), bind XI (1966), fastslår Arne Bøe at “den hist. gangen i dette arbeidet vart fyrst klårlagt av K. Maurer” (1966: 231). Bøe viser til at reviderte lov bøker ble lovtatt i 1267 på Gulatinget og i 1268 på de østlandske

1. Artikkelen er skrevet i regi av Landslovprosjektet, et samarbeid mellom Universitetet i Bergen og Nasjonalbiblioteket.

lagtingene. Den verdslige delen av disse lovbøkene er tapt, men de tilhørende kristenrettene har overlevd i ni håndskrifter, der syv av dem betegnes som Nyere Gulatings kristenrett (heretter NG) og to av dem som Nyere Borgartings kristenrett (heretter NB). Ifølge Bøe er de to versjonene av kristenrettene

ikkje like, men somt i dei er brigda slik at dei samsvarar med kvarandre. Det tyder på at kong Magnus enno ikkje hadde planar om å laga ei sams lovbok for heile landet. Han ville revidere kvar einskild av landskapslovene og jamne ut dei største motsetningane mellom dei. (Bøe 1966: 232).

På Frostatinget i 1269 møtte imidlertid Magnus motstand fra erkebiskop Jon Raude, som ikke tillot kongen å blande seg i kristenrettslige spørsmål. En revidert Frostatingslov ble derfor ikke vedtatt, siden den inneholdt en kristenrett. Magnus ga imidlertid ikke opp. “I staden for å revidere kvar landskapslov ville han heller få i stand ei landslov” (1966: 232). Den ferdig utarbeidede Landsloven ble vedtatt på Frostating i 1274, deretter på Gulating i 1275 og på Eidsivating og trolig også Borgarting i 1276 (1966: 233).

Slik hendelsesforløpet er fremstilt i KLNLM, ble arbeidet med Landsloven først igangsatt etter 1269, og fullført i 1274. Denne historiske fremstillingen er i liten grad problematisert, om i det hele tatt, og gjengis oftest uten referanser. For eksempel skriver Knut Helle i *Gulatinget og Gulatingslova* at

Denne “eldre” Gulatingslova var gjeldande rett i Vest-Noreg fram til 1267, då kong Magnus Lagabøte fekk godkjend ei ny Gulatingsbok (NG) på Gulatinget. Den “nyare” Gulatingslova, der berre kristenretten er bevart, vart i 1274 avløyst av Landslova (L) [...]. (2001: 11).

Magnus Rindal skriver i artikkelen “Dei norske mellomalderlovene: Alder, overlevering, utgåver” at

Kong Magnus Håkonsson [...] sette i gang arbeidet med revisjon av Gulatingslova i 1267 og dei austlandske lovene i 1268. Av desse lovrevisjonane finst no berre kristenrettane.

På eit møte på Frostating juni 1269 fekk kong Magnus fullmakt til å revidere dei verdslige lovene. Kristenretten fekk han ikkje gjere noko med, truleg etter motstand frå erkebiskop Jon Raude. (1995: 10).

I sin bok om norsk rettshistorie, *Speculum Legale – rettspegelen*, skriver Jørn Øyrehagen Sunde at

[...] alt i 1267 presenterte kong Magnus VI Lagabøtar ei revidert utgåve av Gulatingslova som vart vedteken på Gulating det året, ei revidert utgåve av Eidsiva- og Borgartingslova vart vedteke året etter, medan den nye Frostatingslova vart lagt fram på dette lagtinget i 1269. [...] det [er] kong Magnus VI Lagabøtars Landslov av 1274, og seinare hans Bylov av 1276, som står fram som det fyrste døme på storstilt lovgjeving i kongeleg regi i Norge. (2005: 122).

Også hos denne forfatteren selv, i *Lov og tekst i middelalderen: Produksjon og resepsjon av Magnus Lagabøtes landslov*, gjengis prosessen uten referanser:

Ifølge *Islandske annaler* (IA) godkjente de fire lagtingene på slutten av 1260-tallet nye lovbøker for hvert av lagdømmene. [...] I 1274 forelå Landsloven, med en amputert kristenrett. (Horn 2016: 26, 28).

Mangelen på referanser blir imidlertid påfallende hvis man leser gjennom tidligere forskning på dette temaet. I løpet av 1800-tallet ble det presentert flere ulike forslag til hendelsesforløp av datidens fremste historikere, mens det deretter, på 1900-tallet og frem til i dag, ikke har kommet nye bidrag. I tillegg til Konrad Maurer (1878) publiserte P.A. Munch (1858), Fredrik Brandt (1880), Ebbe Hertzberg (1890) og Absalon Taranger (1898) sine forslag til den historiske fremstillingen. Bare Maurers fremstilling har imidlertid blitt stående. Særlig Hertzbergs bidrag er overraskende å lese, siden hans fremstilling avviker relativt mye fra de øvrige, samtidig som hans artikkel i liten grad har vært diskutert eller vurdert i senere forskning. Det vil derfor være av interesse på nytt å gå gjennom både kildene til lovrevisjonene og hvordan tidligere forskere har tolket disse.

Rudolf Keyser og P.A. Munch (1848) var de første som gjennomgikk og systematiserte alle håndskriftene av Landsloven. Selv om loven i hovedsak var lik i alle lagdømmene, var det flere referanser i teksten til ett bestemt lagdømme der det enkelte håndskriftet var ment å brukes. Keyser og Munch grupperte derfor håndskriftene etter lagdømmetilhørighet og ga hvert av dem en egen signatur i henhold til gruppe. Håndskrifter tilhørende Gulating fikk signaturer som begynte med G,

Frostating-håndskrifter begynte med F, Borgarting med B og Eidsivating med E. Deretter ble de i tillegg signert med bokstaver, som for eksempel Ga, Gb, Gc og så videre (1848: IV, 3–5). Dette signatursystemet blir også benyttet i denne artikkelen ved omtale av de enkelte håndskriftene.

Forskningshistorien omfatter både verdslig og kirkerettslig lovgivning. Jeg vil her først og fremst rette blikket mot revisjonen av de verdslige lovene, men berører også kristenrettene, siden disse er en integrert del av lovrevisjonene. Jeg redegjør først for hvordan de bevarte kildene refererer til lovene og deres tilblivelse, og har her sett det formålstjenlig å undersøke referanser til ikke bare kong Magnus' lovarbeider, men også lovarbeidet til hans far, kong Håkon Håkonsson. Deretter gjennomgår jeg tidligere forsknings tolkning av kildene i kronologisk rekkefølge, før jeg avslutningsvis diskuterer tolkningene i relasjon til kildene. Alle oversettelser er mine egne der ikke annet er oppgitt. Dateringer av håndskriftene er i henhold til *ONP* om ikke annet er oppgitt.

Kildenes referanser til lovarbeidet

Kilder til lovarbeid og lovrevisjoner i norsk høymiddelalder finner vi både gjennom omtaler i sagaer og annaler, og gjennom de bevarte lovene selv. Nedenfor følger en gjennomgang av de viktigste kildene og deres referanser til lovarbeidet på 1260- og 1270-tallet.

Hákonar saga Hákonarsonar

Hákonar saga Hákonarsonar (utg. 1977), skrevet av islendingen Sturla Þórðarson og fullført i 1265, forteller avslutningsvis at “*hakon kongr let i morgu bæta log ok landzrett i norigi. hann let þat setia i bokina er nu er kollut hin nyo log.*” (Kong Håkon lot i mangt bøte lov og landsrett i Norge. Han lot skrive den boken som nå kalles Den nye loven) (1977: 208). Det er ellers ikke nevnt noe om lovgivning i sagaen.

Hákonar saga Hákonarsonar er en samtids saga, skrevet umiddelbart etter kong Håkons død, og vi kan derfor forvente at innholdet gjengir hendelser som er fortalt av folk som opplevde dem og som folk husket. Det har imidlertid neppe hindret forfatteren fra å løfte frem visse deler av Håkons liv og tone ned andre deler. Sagaen gir en relativt detaljert skildring av hans politiske liv, fra barndom til død, mens arbeid med lover

i liten grad er omtalt. Enten har Håkon ikke vært opptatt av lovgivning, eller så har forfatteren unnlatt å trekke dette inn. Men utsagnet til slutt i sagaen sier at han faktisk bøyte på lov og rett i landet og satte sammen “hin nyo log”, hvilket antyder at forfatteren er seg bevisst Håkons innsats med lovene. Sagaens nærhet i tid til Håkons liv gir utsagnet tyngde.

Flere av landskapslovene fra Håkons tid og tidligere er bevart. Landskapslovene er forskjellige for hvert lagdømme, noe blant annet Taranger mener har skjedd gjennom muntlig tradering og forhandlinger på de lokale tingene (Taranger 1890: 208; 1898: 36–37). Gulatingsloven er overlevert i ett håndskrift, DonVar 137 4°, datert ca. 1250 (Eithun, Rindal og Ulset 1994: 20), samt i flere fragmenter fra ca. 1175–1250. Frostatingsloven er bevart i avskrifter fra 1700-tallet etter håndskriftet *Codex Resenianus*, som brant i 1728. På bakgrunn av avskriftene er *Codex Resenianus* datert til ca. 1260 (Hagland og Sandnes 1994: XXX). Det er også bevart fragmenter av Frostatingsloven, datert ca. 1225–50, dessuten et fragment fra en eldre lovbook fra et av de østlandske lagdømmene, datert ca. 1230. Dette peker mot en relativt aktiv lovproduksjon under Håkons styre.

Islandske annaler

I samlingen *Islandske annaler* (utg. Storm 1888) dekker åtte av de ti annalene den aktuelle perioden. Flere av dem nevner norsk lovgivning, men bare fra Magnus' side. *Annales regii* gir flest detaljer. For 1267 står det: “Logtekin Gvlabingsbók sv er Magnvs konvngr lét setia” (Lovtatt den Gulatingsboken som kong Magnus lot fastsette) (1888: 137), og for året etter, 1268, oppgis “Logtekin logbók Vpplenninga ok Vikveria sv er Magnvs konvngr skipaði” (Lovtatt den lovbooken for opplendingene og vikverjene som kong Magnus laget.) (1888: 137). For 1269 står en fyldigere redegjørelse:

Magnvs konvngr ok Jón erchibyskvp vórv a Frostv þingi. Þá fekk Magnvs konvngr samþyct allra Frostvþingsmanna at skipa sva Frostv þings bók vm alla lvti þá sem til veralldar héyra ok konvngdómsins sem honom sýndiz bezt bera. (1888: 138).

Kong Magnus og erkebiskop Jon var på Frostatinget. Da fikk kong Magnus samtykke fra alle frostatingsmennene til å lage en Frostatingsbok om alle

saker som hører til det verdslige og kongedømmet som han synes passer best.

Det står med andre ord ikke noe om en vedtatt lovbok på Frostating i 1269, bare at Magnus bare fikk samtykke til å lage en lov om de verdslige sakene. To andre annaler nevner også at Magnus var på Frostating dette året, men ikke noe om samtykket fra tingmennene eller om hva som skjedde mellom kongen og erkebiskop Jon. De vedtatte lovbøkene fra 1267 og 1268 er tapt, med unntak av de tidligere nevnte kristenrettene for Gulating og Borgarting, NG og NB. De er bevart i avskrifter fra 1300-tallet.

Ingen av annalene omtaler imidlertid at Landsloven ble vedtatt på lagtingene i perioden 1274–76. *Gottskalks Annaler*, som trolig gjengir deler av den tapte *Magnús saga Hákonarsonar* (Magerøy 1979: 346), forteller at Magnus i 1274 var i Bergen der erkebiskop Jon ankom med en torn fra Kristi tornekrans, gitt i gave fra den franske kong Filippus. Flere av de andre annalene noterer også denne hendelsen. *Gottskalks Annaler* nevner dessuten tingmøter Magnus deltok på i årene 1275 og 1276. I 1275 dro Magnus til Nidaros med dronning Ingebjørg og de to sønnene. Han var på Frostatinget, og dro senere til Øretinget der sønnene ble gitt kongsnavn. Magnus' meglende rolle i striden mellom de svenske prinsene i 1275 og 1276 omtales i de fleste annalene, og særlig bredt i *Gottskalks Annaler*. Blant annet refereres det detaljert fra et større møte i Konghelle i 1276 der erkebiskop Jon og to biskoper samt en rekke lendmenn var til stede. Disse avholder et møte, "palliment", med kong Valdemar og en rekke svenske biskoper og lendmenn. Temaet er en overenskomst mellom de svenske stridsbrødrene. Annalen forteller at etter dette møtet reiste Magnus opp til Oslo og videre til Eidsvoll og holdt ting der, deretter dro han sørover igjen til Sarpsborg via Tønsberg og avholdt ting også der. Det står ingenting om at det ble vedtatt lover på tingmøtene disse årene, slik det gjør i *Annales regii* for årene 1267–68, og annalskriveren finner det mer interessant å nevne at kansler Tore holdt bryllup like etter tingmøtet i Sarpsborg. *Annales regii*, som relativt detaljert omtalte godkjenning av lovbøkene i 1267 og 1268, nevner ingenting om at Magnus deltok på tingmøter i årene 1274–76.

Videre omtaler alle de åtte annalene at Magnus i 1271 sendte en lovbok til Island, og i to av annalene kalles den *Járnsíða*. *Járnsíða* er bevart i bare

ett håndskrift, AM 334 fol (*Staðarhólsbók*). Seks av annalene omtaler også den neste lovbooken som i 1280 ble sendt til Island, *Jónsbók*.

Alle åtte annalene nevner også Magnus' død i 1280. I *Oddveria Annall* omtales Magnus i den forbindelse med tilnavnet Lagabøte, "hann bætti wid laug og landz riett: og war af þui kalladur Magnus laga bætir" (Han bømte på lov og landsrett, og var derfor kalt Magnus lagabømte) (1888: 484). I *Annales vetustissimi* omtales han som "Magnvs konvngr goði" (Kong Magnus den gode) (1888: 50), mens i de øvrige seks kalles han "Magnus konungr" eller "Magnus konungr Hakonar sonar".

De islandske annalene er sentrale kilder for de historiske fremstillingene. Det er imidlertid verdt å merke seg at disse ikke er en samlet tekst. Det er som nevnt totalt ti annaler, der åtte av dem omtaler 1260- og 1270-tallet (en av disse har lakune for den aktuelle perioden frem til 1270). Spørsmålet er imidlertid hvor troverdige annalene er som kilder til norsk historie. De fleste av dem er relativt kortfattede, og de har naturlig nok et islandsk perspektiv. Noen av dem kan dessuten se ut til å ha en relasjon til hverandre. For eksempel er deler av *Henrik Høyers Annaler* avskrift av *Annales vetustissimi* (Storm 1888: X). Et utsagn trenger derfor ikke å stå sterkere om det er referert i flere kilder, enn et utsagn som er referert i bare én eller i få kilder. Ingen av annalene nevner noen lovgivningsvirksomhet fra kong Håkons side, selv om hans styringstid ellers beskrives relativt detaljert. Men som nevnt gir heller ikke *Håkonar saga Hákonarsonar* opplysninger om dette før helt til slutt. Det kan bety at kong Håkons lovgivningsvirksomhet ikke var særlig omfattende, men det kan også bety at islendingene ikke i samme grad var berørt eller opp tatt av Håkons lovgivning som de etter hvert ble under Magnus' styringstid.

Lovhåndskrifter

Det er bevart en stor samling håndskrifter av Landsloven. Det finnes 39 mer eller mindre komplette håndskrifter som oppbevares i samlinger i Danmark, Sverige og Norge, i tillegg til fragmenter fra ca. 45–50 håndskrifter, der de fleste oppbevares på Riksarkivet i Oslo. De er alle datert til 1300-tallet, med unntak av noen få som kan være skrevet sent på 1200-tallet (Keyser og Munch 1848: 3–5). Teksten er i hovedsak lik i alle håndskriftene, noe som levner liten tvil om et felles opphav – en original som siden er tapt. I epilogen tidfestes Landsloven i de fleste håndskriftene til

1274. Flere av bestemmelsene kan dessuten dateres til etter 1269, slik som bestemmelsene i Mannhelgebolken om drap og de mer generelle bestemmelsene om domsutøvelse vedtatt på riksmøtet i 1271, samt den nye tronfølge-loven fra 1273 som erstattet den tidligere fra 1260. Det er også bestemmelser i flere av bolkene som det ikke er funnet belegg for i eldre lovbøker, og som man med Taranger (1915) kan anta er nye med Landsloven. Dette skjer samtidig med at Magnus har tatt to særlig lovkyndige personer inn i sin indre sirkel av rådgivere, Tore Håkonsson (kanonisk rett) og Audun Hugleiksson. Audun blir i den samtidige *Árna saga biskups* omtalt som “hinn vísasta mann til landslaga” (den klokeste mann i landslovene) (1998: 34).

Selv om lovteksten som sådan er lik, er det likevel avvik mellom alle håndskriftene gjennom hele lovteksten på ord-, setnings- og delvis avsnittsnivå, slik en må forvente i en håndskriftstradisjon. Et eksempel er de allerede nevnte referansene i teksten til de ulike lagdømmene, for eksempel kapittel 2 i Tingfarebolken, som oppgir hvor mange nemdemenn som skal møte på tinget for de enkelte systlene i lagdømmet, i tillegg til referanser til det aktuelle lagtinget også andre steder i teksten. Også i kapittelstrukturen er det variasjon blant mindre grupper av håndskrifter, slik som felles interpolasjoner og særtrekk i kapittelstrukturen, det vil si i organiseringen og plasseringen av visse kapitler. Disse strukturvariantene forekommer på tvers av lagdømmetilhørighet (Horn 2016). Et eksempel er siste kapittel i Landevernsbolken. Fem av håndskriftene (Fe, Fd, Gn, Ee, Bc)² har et lite tillegg, som i håndskriftet Fe lyder slik (med mindre varianter i de øvrige fire, jf. transkripsjon i Horn 2016: 343):

Nu hovum ver landuorn uara skrasætt ok skall sua standa sem skipat nema konongr ok erkibiskup ok adrer vittraztu mænn sia annat landeno haglegre

Nå har vi skrevet ned landevernet vårt, og det skal gjelde slik det er laget, med mindre kongen og erkebiskopen og andre rettskafne menn ser at annet er nyttigere for landet.

2. Ifølge *NGLs* noteapparat står tillegget i tre håndskrifter, Fe, Fd og Bc (*NGL* II: 47, note 35). Egne studier viser at også Gn og Ee har dette tillegget (Horn 2016: 228). Tillegget står dessuten også i Magnus Lagabøtes bylov (*NGL* II: 210).

Majoriteten av håndskriftene, det vil si de 34 resterende, har ikke dette tillegget. Det interessante er at et tilsvarende avsnitt står i siste kapittel i Gulatingslovens *Utgerðarbolk* (kap. 314, utg. Eithun m.fl. 1994: 170):

Nu hafum ver landvorn vara a skra setta. oc vitum eigi hvart þat er rett eða ragnt. En þo at ragnt se. þa scolom ver þat logmal hava um utgerðir varar er fyrr hever verit. oc Atle talde firi monnum i Gula. nema konongr varr vili oss oðrom iatta. oc verðim ver a þat satter aller saman.

Nå har vi skrevet ned landevernet vårt, og vi vet ikke om det er rett eller galt. Og om noe er galt, da skal vi ha den loven om leidangen som har vært før og som Atle sa fram for mennene i Gula, med mindre kongen vår vil samtykke i annet og vi alle er enige om det.

Begge versjonene begynner likt, om at nå har “vi” skrevet ned landevernet, men deretter fastslår Landslov-versjonen kort at denne skal gjelde med mindre konge, erkebiskop og de rettskafne menn ser nytte i noe annet. Gulatingslov-versjonen er lengre og åpner for mer skjønn mot en eldre lov og denne, og med kongen som en siste instans for fastsettelse. Mens Landslov-versjonen kan gjelde alle steder i landet og alle de fire lagdømmene er representert blant de fem håndskriftene som har dette tillegget, er Gulating-versjonen lokal og direkte knyttet til Gulating. Det kan derfor synes som om ordlyden vi finner i de fem Landslov-håndskriftene, har tatt utgangspunkt i Gulating-versjonen, men stammer fra et lag etter Gulatingsloven der den er oppdatert for å kunne brukes for hele landet. Samtidig synes det ikke å være en opprinnelig fast del av Landsloven siden den bare finnes i fem håndskrifter. Dette vil jeg komme tilbake til i diskusjonen nedenfor.

Landsloven har både en prolog og epilog, og begge steder gjøres det klart at det er kong Magnus Håkonsson som er lovens opphavsmann.

Magnus með guðs miskun noregs konongr son hakonar konongs sonar son suerris konongs sender ollum guðes vinum ok sinum i frosto þings logum Q G ok sina. Þer vitið at hinir skynsamazsto menn af frosto þings logum hafa iðurlega getet firir oss at þer hafet spurt at ver hofum lut iat at bota nokot um flæstar logbøkr i landeno ok beðet oss at yður bok skyllði eigi þeirra vmbota lut laus verða. (Holm. perg. 34 4°, blad 84)

Magnus, med Guds miskunn Norges konge, sønn av kong Håkon, som er sønnesønn av kong Sverre, sender alle Guds og sine venner i Frostatings

lagdømme Guds og sin hilsen. Dere vet at de klokeste mennene i Frostatings lagdømme stadig har fortalt oss at dere har hørt at vi holder på med å forbedre deler av de fleste lovbøkene i landet, og har bedt oss om at deres bok ikke skulle stå utenfor disse revisjonene.

Sitatet er gjengitt fra et av de antatt eldste håndskriftene av Landsloven, av Keyser og Munch gitt signaturen Fa (1848: 2), datert ca. 1275–1300 og tilknyttet Frostating lagdømme. Kongens arbeid med lovene presiseres ytterligere i epilogen:

Ofan a þetta let Magnus konongr saman setia þat af ollum bokom landzsens sem honom þotte bæzt bera ok for sialfr til frosta þings ok let rita þerssa bok ok let þar upp lesa ok gaf þing monum þa bok ok þa rettar bot með sem eigi var minnzt (blad 74v–75r)

I tillegg til dette lot kong Magnus sette sammen fra alle landets bøker det han syntes passet best, og han fór selv til Frostatinget og lot der denne boken bli skrevet og lest opp, og ga tingmennene boken og retterboten med, som ikke var minst.

Teksten gjengis noenlunde likt i alle håndskriftene, men oppgir ulike tingsteder, slik at noen håndskrifter oppgir Gulating, andre Frostating, Eidsivating eller Borgarting. Senere i epilogen oppgis datoen for lovens godkjenning, også denne varierer i håndskriftene, men de fleste oppgir “Jons voku dag” (24. juni) i 1274, i Magnus’ 11. regjeringsår, uavhengig av hvilket lagdømme som ellers er oppgitt (NGL II: 178, note 14 og 15).

Andre kilder

Andre samtidige kilder er *Árna saga biskups* og *Magnúss saga Hákonarsonar*. Den islandske biskop Arne levde samtidig med Magnus og var mye i Norge, der han utarbeidet en kristenrett for Island. *Árna saga biskups* omtaler de islandske lovbøkene *Járnsíða* og *Jónsbók* som Magnus sendte til Island, men for øvrig ikke norsk lovgivning. Av *Magnúss saga Hákonarsonar* er det bare bevart et fragment, og dette dekker årene 1275–76, som er aktuelle for godkjenningen av Landsloven. Det står imidlertid ikke noe om lovgivning eller godkjenning av lover i dette fragmentet.

Kort oppsummert refererer kildene bare unntaksvis til bestemte lover. Disse er Håkons “hin nyo log”, en “Gulapingsbók”, en “logbók” for opp-
 lendinger og vikverjer, og de islandske lovbøkene *Járnsíða* og *Jónsbók*.
 Revisjonsarbeidet og prosessen frem til de ulike lovene sies det mindre
 om, bortsett fra i Landsloven selv, der prologen og epilogen kortfattet
 omtaler tingmennenes oppfordring til kongen om å bøte på lovboken
 deres, og at kongen deretter har gjort dette.

Forskningshistorien

Under den nasjonale oppvåkningen på 1800-tallet var det naturlig å se
 bakover i tid til middelalderen da Norge var et selvstendig rike med en
 sterk kongemakt og en aktiv lovgivning. Allerede i 1830 vedtok
 Stortinget å bevilge penger til arbeidet med å utgi de gamle norske lovene.
 Resultatet ble fembindsserien *Norges Gamle Love indtil 1389* (NGL I–
 V), som ble utgitt i perioden 1846–1895. Det viktigste grunnarbeidet ble
 utført av Rudolf Keyser og P.A. Munch, som var ansvarlige for de tre
 første bindene. En rekke verk om Norges historie, og ikke minst retts-
 historie, ble dessuten utgitt i annen halvdel av 1800-tallet, forfattet av de
 fremste historikere og rettshistorikere i sin samtid, slik som nevnte
 Keyser og Munch, Konrad Maurer, Fredrik Brandt, Ebbe Hertzberg og
 Absalon Taranger. Under arbeidet med NGL fikk Keyser og Munch en
 unik innsikt i lovene, både hva innhold og overlevering angikk. Munchs
 store verk *Det norske Folks Historie* (1852–1863) fikk stor betydning og
 autoritet, og det falt godt inn i den nasjonale oppblomstringen på den
 tiden.

P. A. Munch

Munch antar i sitt verk (1858, bind 1, del 4) at allerede Håkon Håkonsson
 må ha begynt å revidere landskapslovene, men “nogen almindelig,
 gjennemgribende Forandring opnaaede Haakon dog ikke at bringe i
 Stand”, og særlig gjaldt dette arbeidet med å utarbeide en enhetlig lovgiv-
 ning i landet (1858: 482). Etter Håkons død gikk Magnus i gang med å
 videreføre arbeidet etter Håkon. Håkons forarbeider skal ifølge Munch
 forklare hvorfor Magnus så raskt fikk de reviderte lovbøkene ferdig.

Der maa saaledes upaatvileligt fra [Haakons] Dage have ligget Udkast til en ny Fælleslovgivning for det hele Land, om ikke fuldt udarbejdede, saa dog for en Deel og forsøgsviis affattede, om det end ikke lykkedes ham at faa dem vedtagne, eller vel rettere Arbejdet selv ikke var nok fremskredet, til at dette kunde skee. (1858: 482).

Et utkast til en felles landslov har med andre ord foreligget allerede ved Håkons død i 1263, ifølge Munch. Han vurderer dette i lys av *Járnsíða*, som han mener ble sendt til Island allerede i 1265 (1858: 483). Munch oppgir ingen kilder til støtte for dette årstallet. Han påpeker at innholdet i *Járnsíða* i det vesentlige er hentet fra Frostatingsloven og Gulatingsloven, og argumenterer for at dette revisjonsarbeidet ikke kan ha vært gjort av Sturla Þórðarson, som kom til Norge i 1263. Sturla kan umulig ha satt seg inn i norske forhold på så kort tid, resonnerer Munch.

Da man nu ikke godt kan antage, at et Hastverks-Arbejde af en Islænding skulde være lagt til Grund for en rigtig og gjennemgribende Lovforandring i Norge, følger det ligefrem heraf, at Udkastet allerede har været gjort, førend Sturla havde noget at bestille dermed, altsaa maaskee endnu i Kong Haakons Levetid. (1858: 483).

Han finner støtte for dette synspunktet i *Staðarhólsbók* (AM 344 fol.), som overleverer *Járnsíða*. Det står skrevet “Logbok hakonar kongs” (kong Håkons lovbok) på blad 93v, noe Munch tolker som at forelegget for *Járnsíða* har vært utarbeidet av kong Håkon som “et Udkast til en Fælleslov for Norge” (1858: 484). Dette synspunktet gjenspeiles i Keyser og Munchs utgave av *Járnsíða*, der de har gitt den navnet *Hákonarbók* (NGL I).

Av den videre revisjonen av Landsloven mener Munch at tingmennene på tingmøtene i 1267–69 bare ga en fullmakt til kongen til å fornye lovbøkene, noe kongen lovte å gjøre. Ordlyden om tingmenneses samtykke i Landslovens prolog peker tilbake på dette løftet, ifølge Munch. Det finnes med andre ord ingen reviderte lovbøker fra Magnus’ første år og frem til Landsloven kom – ifølge Munch forelå Landsloven i 1273 – utenom *Járnsíða* (1858: 485). Det er også grunnen til at loven er lik i alle lagdømmene: Kongen var tilkjent fullmakt til å fornye loven, og det var derfor ikke forhandlingsrom da loven ble presentert på lagtingene. Ellers ville man igjen endt opp med forskjellige lovbestemmelser i de for-

skjellige lovboekene, slik det var tidligere med landskapslovene (1858: 485–486).

Det kan kort nevnes at Munchs samarbeidspartner Rudolf Keyser i sin *Norges Historie*, utgitt posthumt i 1870, fremstiller lovarbeidene til Håkon og Magnus i tråd med Munchs fremstilling. Han unnlater imidlertid å oppgi årstall for når *Járnsíða* ble sendt til Island.

Konrad Maurer

Også Konrad Maurer antar i sin *Udsigt over de nordgermaniske Retskilders Historie* (1878) at det allerede under Håkon Håkonsson ble satt i gang lovreformer som blant annet resulterte i Frostatingsloven (1878: 28). Videre argumenterer han for at Magnus i 1267–69 presenterte revisjoner av de eksisterende landskapslovene på de fire lagtingene. Kongens hensikt var å omarbeide de fire gamle landskapslovene, “hvis indbyrdes Afgivelser han maaske vilde mildne, men slet ikke tænkte paa ganske at ophæve” (1878: 33). To viktige kilder for Maurer er de islandske annalenes opplysninger om en ny lovbok for Gulatinget, samt innledningsformularet i den bevarte kristenretten fra 1267, NG: “þat er upphaf laga varra Gulapingsmanna” (det er begynnelsen på vår, Gulatingsmennenes, lov) (NGL II: 306), hvilket ifølge Maurer viser til en fullstendig Gulatingsbok i 1267 som er tapt, med unntak av kristenrettene (1878: 34). Han påpeker også at kristenrettene fra 1267 og 1268, NG og NB, har flere fellestrekk som peker mot en “Udjævning” av ulikhetene, men at de respektivt også har beholdt særtrekk fra de eldre kristenrettene (1878: 36). Når de senere håndskriftene av Landsloven også bruker begreper som “Gulapingsbók”, “Frostupingsbók” og så videre, anser Maurer dette som rene formaliteter, siden det ennå ikke eksisterte noen felles representasjon for hele landet, og de enkelte lovboekene fortsatt ble godkjent og brukt innenfor de enkelte lagdømmene (1878: 45).

På Frostatinget i 1269 ble imidlertid godkjenningen av en revidert Frostatingsbok stoppet av erkebiskop Jon, og kongen fikk tingets samtykke til bare å utarbeide en lov for de verdslige sakene. Her henviser Maurer til *Annales regii*, men også til Landslovens prolog (ovenfor) som peker direkte tilbake på dette møtet (1878: 46).

Dermed blir *Járnsíða* det første “Udbytte, som med Sikkerhed kan paavises, af denne fra et ganske nyt Synspunkt udgaaende Lovgivningsvirksomhed” (1878: 38). Maurer påpeker at *Járnsíða* nok har vært en del

av planen for et felles lovverk for hele Norge, siden man neppe ville sende en lovbok til Island som for det meste var satt sammen av bestemmelser fra norske landskapslover, hvis man ikke hadde hatt en plan om å innføre en tilsvarende lovtekst i Norge (1878: 40). Med dette avvises også tittelen som Keyser og Munch ga *Járnsíða*, *Hákonarbók*, som en “aldeles ugrundet Gjætning” og han viser til at navnet “Járnsíða” benyttes i blant annet *Annales Reseniani*. Maurer påpeker også at *Járnsíðas* kristendomsbolk samsvarer med de første kapitlene i NG fra 1267 (NGL II). Denne kristendomsbolken inkluderer tronfølgeloven av 1260, trosbekjennelsen og innsettelsesedene, hvilket viser at *Járnsíða* har vært en del av planen om å utvikle en felles lovbok for riket. “Kan hende, at det har været den ynkelige Beskaffenhed af det istandkomne Arbeide, der senere bragte Lovgiveren til at afstaa fra Forsøget paa at meddele det Lovskraft ogsaa i Norge” (1878: 40). I sin gjennomgang av Landsloven merker han seg likevel at det ofte virker “at have været *Járnsíða*, der har dannet Mellemledet mellem Landsloven og de ældre Landskabslove” (1878: 44). Han argumenterer også for at Landsloven ble vedtatt første gang på Frostatinget i 1274 (1878: 45–46).

Fredrik Brandt

I *Forelasninger over den norske Retshistorie* (1880) viser Fredrik Brandt til Håkon Håkonssons arbeid med Frostatingsloven og refererer til “hin nyo log” i *Hákonar saga Hákonarsonar*, som han anser “uden Tvivl” må ha vært den eldre Frostatingsloven (1880: 24). Det er heller ikke usannsynlig, ifølge Brandt, at et utkast til *Járnsíða* ble påbegynt allerede av Håkon. Han viderefører tanken fra Munch om at tingmøtene i 1267–69 har gitt Magnus fullmakt til å omarbeide lovene (1880: 30). Men han ser for seg at det også har vært presentert lovutkast for tingmennene: “I Virkeligheden maa Kongen have forelagt Tingene foreløbige Lovudkast, for, efter at have faaet dem godkjendte af hvert Lagting for sig, at lade det hele udgaa som en fælles Landslov for Riget”. Lovutkastene kan ifølge Brandt neppe anses å være *revisjoner* av landskapslovene, det har vært det samme lovutkastet som er blitt presentert for alle lagtingene i tur og orden. Termen “logtekin” som benyttes i *Annales regii* for årene 1267 og 1268, mener han “naturligst” burde forstås som en slik godkjenning av utkastet, og ikke som en endelig godkjenning av loven (1880: 31,

note 1). Landsloven ble deretter første gang vedtatt på Frostatinget St. Hansdag 1274.

Ebbe Hertzberg

Også Ebbe Hertzberg løfter i *Nordisk Retsencyklopædi* (1890) frem Håkon Håkonsson som initiativtager til lovreformene, men ikke bare for de regionale lagdømmene. Hertzberg antar at arbeidet har hatt som mål å gjennomføre en “Sammenarbeidelse af Rigets hidtil gjældende 4 Landskabslove”. Som argument peker han på de to reviderte kristenrettene NG og NB fra 1267–68, som ifølge ham klart viser en bearbeiding mot et felles lovstoff (1890: 88–89). Selv om det også er drag fra de eldre kristenrettene som er ført videre i de respektive revisjonene,

røbe begge Redaktioner saavel i Ordning som i Indhold en planmæssig Bestræbelse efter at tilveiebringe en saa gjennemgaaende Ligeartethed, som man uden for stærkt Brud med hvert enkelt Lagdømmes tilvante Udtryks- og Synsmaader har troet at kunne naa (1890: 89).

Ebbe Hertzberg viser deretter til *Annales Regiis* beskrivelse av Magnus' reiser til lagtingene i perioden 1267–69 med sine nye lovbøker, og antar, med referanse til de tilhørende, mer likeartede kristenrettene, at man “efter Evne har søgt at tilveiebringe Retsenhed for hele Riget”, det vil si at også den verdslige delen av loven har vært gjennomarbeidet med en enhetlig lov for øye (1890: 89). Hertzberg merker seg også at de islandske annalene har full oversikt over godkjenningen av lovbøkene i 1267–68, men forholder seg tause med hensyn til “Tidspunktet for den senere istandbragte felles Landslov”. Han tolker dette som at samtiden har tillagt lovbøkene fra 1267–68 større viktighet enn lovbøkene fra 1274–76. Med andre ord har lovbøkene av 1267–68 prinsipielt medført

den mest omfattende Sammenarbeidelse af de enkelte Lagdømmers ældre Ret, medens Landslovens saagodtsom fuldstændige indførelse af Retsenheden for hele Riget blot har været et Skridt videre i samme Retning og derfor nærmest er bleven betragtet som en afsluttende Konsekvens af det tidligere Initiativ (1890: 90).

Til støtte for sitt syn trekker han så frem *Járnsíða*, som han i mange hen-seender mener først og fremst er omarbeidet for å passe for Norge, i den

forstand at man trolig har brukt den reviderte Gulatingsboken fra 1267 som utgangspunkt og tilpasset den islandske forhold (1890: 90).

Absalon Taranger

Absalon Taranger støtter i sin *Udsigt over den norske Rets Historie* (1898) langt på vei Maurers fremstilling. Han antar den eldre Frostatingsloven ble revidert i første halvdel av 1200-tallet (1898: 44), og at Håkon har hatt en plan om å revidere de øvrige lovøkene, noe Magnus har videreført. Lovøkene for Gulating, opplendingene og vikverjene ble revidert først, siden de var “de ældste og mest antikverede” (1898: 47). Taranger bemerker at “deres verdslige bestanddele for største parten gjenfindes i kong Magnus’ første islandske lovbog *Járnsíða*.” (1898: 48). På Frostatinget i 1269 fikk Magnus tingmennenes samtykke til å omarbeide også Frostatingsboken, og det var under dette arbeidet at ideen om en “landsbók” har modnet. Her trekker Taranger frem en setning fra Landslovens prolog, som han mener peker direkte tilbake til møtet på Frostatinget og tingmennenes samtykke i 1269: “at os tyktes, at alle andre (o: lovøger) havde mere og snarere tarv til revision (umbota); thi af alle bøger fandt vi eders bog for en stor del at være selvbjerget” (overs. Taranger 1898: 48). Sitatet forklarer ifølge Taranger hvorfor Frostatingsloven var den siste av lovøkene som ble revidert, siden den i utgangspunktet var bedre gjennomarbeidet enn de øvrige. Det vil si at Magnus ennå ikke hadde revidert noen Frostatingsbok da han møtte frostatingsmennene i 1269.

Taranger hevder at Landslovens tekst for det meste er hentet fra de tapte reviderte lovøkene for Gulating av 1267 og de østlandske lagdømmene fra 1268 (1898: 51), og at de eldre landskapslovene er fjernere kilder. Han finner dette utfra en sammenligning med *Járnsíða*. I sin senere oversettelse (1915) anfører han imidlertid Gulatingsloven og Frostatingsloven som opphav for svært mange av bestemmelsene, i tillegg til *Járnsíða*. Østlandske lovøker er her bare unntaksvis oppført som opphav, først og fremst i Landsleiebolken.

Oppsummering av forskningshistorien

Gjennomgangen av den tidligere forskningen på revisjonsprosessen som ledet frem til Landsloven 1274, viser at det har vært ulike tolkninger og

ulik vektlegging av kildene. Alle forskerne er enige om at den loven vi har overlevert i 39 håndskrifter og i ca. 45–50 bestander, er Landsloven fra 1274, utarbeidet av Magnus Håkonsson. Det er imidlertid divergens vedrørende prosessen frem til dette punktet, både når det gjelder *hvem* som reviderte de enkelte lovene, og *når* de ble revidert. Det er ulike oppfatninger av Håkon Håkonssons rolle i prosessen, og det er forskjellig forståelse av hva som skjedde på de fire lagtingene 1267–69. Det varierer mellom samtykke, godkjenning av utkast, godkjenning av reviderte landskapslover og godkjenning av en ny landslov. Sist, men ikke minst, er det ulike tolkninger av *Járnsíðas* rolle. Det benyttes dessuten en del begreper, slik som “utkast”, “forarbeider” og “landslov”, imot kildenes egne begreper som “hin nyo log”, “logbók” og mer spesielt “Gulapingsbók”.

I tabell 1 er de fem forskernes fremstilling av lovgivningsprosessen sammenstilt. De mange avvikene er interessante i og med at forskerne i det store og hele bygger på de samme, relativt få, kildene. En årsak til de mange ulike fremstillingene kan være at enkelte kilder til en viss grad motsier hverandre, og tolkningsresultatet preges dermed av hvilke av kildene den enkelte forsker mener er mest troverdig, og dermed legger mest vekt på. For eksempel refererer *Annales regii* til konkrete lov bøker, mens Landslovens prolog refererer til en oppfordring, eller fullmakt, fra tingmennene til kongen om å bøte på lovene.

	1265	1267-69	1271	1274
Munch	Js: utkast L	Fullmakt L	-	L
Maurer	-	Rev. landskapslover	Js: G/F	L
Brandt	-	Utkast L (fullmakt)	Js: G/F	L
Hertzberg	-	L	Js: L	Rev. L
Taranger	-	Rev. G og Ø, fullmakt F	Js: G/Ø	L

Tabell 1. Oversikt over forskernes fremstilling. F = Frostatingsloven, G = Gulatingsloven, Ø = Østlandske lover, L = Landsloven, Rev. = Revidert, Js = Járnsíða. Tabellen viser i stikkordsform de ulike forskernes fremstilling av lovgivningsprosessen. For Járnsíða vises etter kolon hvilke norske lover forskerne mener Járnsíða bygger på, og også her er det ulike forslag. Det viktigste avviket gjelder årene 1267–69 og hva som skjedde på lagtingene i denne perioden.

Med unntak av Munch regner samtlige Håkon som opphavsmann til Frostatingsloven, selv om ikke alle, som Hertzberg, regner den eksplisitt som “hin nyo log”. Dette synes til en viss grad å være avhengig av hvordan Magnus’ senere aktivitet har blitt tolket. Jo tidligere Magnus har presentert et gjennomarbeidet resultat, jo større synes Håkons innsats med utkast og forarbeider å ha vært. Dette gjelder først og fremst Munch, Brandt og Hertzberg. Munchs problem synes å være å forklare hvordan *Járnsíða* kunne bli utarbeidet og sendt til Island allerede i 1265. Denne tidlige dateringen legger føringer for Munchs forståelse av Håkons lovarbeider. Hvis ikke Håkon hadde laget forarbeider til en felles lov, måtte hele utarbeidelsen ha vært gjort av Sturla Þórðarson, “en Islending”, på de to årene fra Sturla kom til Norge i 1263 og til han angivelig dro tilbake med *Járnsíða* i 1265. Dette står for Munch som utenkelig, og han konkluderer med at Håkon må ha stått for dette forarbeidet. For de øvrige forskerne er ikke dette et problem, siden de forholder seg til 1271 som året for *Járnsíða*s ferdigstillelse. På det tidspunktet har Magnus allerede revidert lovene, slik at *Járnsíða* bygger på kongens arbeid.

Brandt nevner ikke *Járnsíða* i forbindelse med den norske lovgivningsprosessen, og antyder kun at Håkon har laget et utkast til denne islandske loven. Han relaterer ikke dette utkastet til det senere utkastet han mener Magnus hadde med på tingene i 1267–69, ei heller til Landsloven. Munch beskriver *Járnsíða* som et hastverksarbeid, og Maurer påpeker dens ynkelige beskaffenhet, selv om han også regner den som et mellomledd mellom landskapslovene og Landsloven. Med unntak av Hertzberg tillegges *Járnsíða* i liten grad noen rolle i forhold til den norske revisjonsprosessen, og den fremstilles dermed først og fremst som et sidespor i lovgivningsarbeidet.

Taranger er alene om å hevde at det aldri ble revidert noen lov for Frostatinget i 1269, og henviser til en setning i prologen. Det som ikke kommer tydelig frem i Tarangers argumentasjon, er at denne setningen bare står i to av de bevarte håndskriftene, Fe og Fc. Taranger oppgir kun en referanse til noteapparatet i *NGL II* for denne setningen. Når denne setningen ikke er skrevet inn i de øvrige håndskriftene, heller ikke i Fa, det antatt eldste bevarte håndskriftet av Landsloven, kan man imidlertid spørre seg om den kan regnes som en del av den opprinnelige Landsloven, og hvor stor vekt dette argumentet i så fall kan tillegges.

Alle forskerne påpeker imidlertid at en stor del av *Járnsíða* synes å være laget for norske forhold, siden det er hentet bestemmelser fra både

Gulatingssloven og Frostatingsloven. For Hertzberg er dette en naturlig konsekvens av at *Járnsíða*s forelegg ifølge ham har vært lovboken som ble vedtatt på Gulating i 1267, det vil si en allerede sammenarbeidet og lik lov for alle lagdømmene. Der denne lovboken har hatt tilpasninger til lokale norske forhold, har også *Járnsíða* tilpasninger til islandske forhold. Blant annet er Odelsbolken i *Járnsíða* nærmest i sin helhet hentet fra *Landabrigðisþáttur* i den eldre islandske lovboken *Grágás*. I Landsloven er innholdet i Odelsbolken for det meste hentet fra *Oðalsbrigði* i Gulatingssloven. En vesentlig implikasjon av Hertzbergs syn mot Maurers er at etter Maurers fremstilling er de reviderte landskapslovene fra 1267–69 tapt, mens de etter Hertzbergs fremstilling er mer eller mindre bevart gjennom *Járnsíða*.

Det er senere ikke kommet flere bidrag til forskningshistorien vedrørende lovgivningsprosessen på 1260- og 1270-tallet. I ettertid er det først og fremst Maurers fremstilling som har vunnet konsensus og som gjengis i faglitteraturen. Jeg vil derfor nedenfor gå grundigere inn i argumentene hans og diskutere dem opp mot Hertzbergs angående kildegrunnlaget, siden Hertzberg er den eneste av de øvrige forskerne som tolker kildene på vesentlig forskjellig måte. Avslutningsvis vil jeg også diskutere begrepsbruken som benyttes.

Diskusjon

Det er særlig for årene 1267–69 den historiske fremstillingen skiller seg hos forskerne, og størstedelen av diskusjonen vil derfor handle om denne perioden. Maurers beskrivelser av hendelsesforløpet innebærer at Magnus presenterte revisjoner av de enkelte landskapslovene i 1267–69, og senere utarbeidet en felles lov for alle lagdømmene. Hertzberg argumenterer for at allerede lovøkene i 1267–69 var utarbeidet som en felles landslov, og at Landsloven av 1274 er en ytterligere revisjon av denne.

Maurers tre argumenter

Et viktig argument for Maurer er *Annales regii*s beskrivelse av samtykket Magnus fikk av tingmennene i 1269 til å lage, *skipa*, Frostatingsboken om de verdslige sakene. Samtykket korresponderer med utsagnet i

Landslovens prolog om tingmennenes oppfordring til kongen om å bøte på lovene deres, slik at utsagnet peker direkte tilbake til tingmøtet i 1269. Spørsmålet blir om *skipa* enten innebar å utarbeide en helt ny lov for Frostatinget uten en kristenrett fremfor den reviderte landskapsloven som Magnus hadde med seg, eller om det gjaldt å omarbeide den Frostatingsboken han hadde med seg ved å fjerne kristenrettslige bestemmelser. Maurer synes å mene det første, og at Magnus senere under dette arbeidet fikk ideen om å lage en lik lov for alle lagdømmene. Hertzberg mener det andre, at den allerede sammenarbeidede “Landsloven” måtte omarbeides, det vil si at kristenretten måtte fjernes, og bare verdslige saker skulle stå i lovboken. Ifølge *Norrøn ordbok* betyr *skipa* blant annet ‘skipe, ordne, greie med, lage, gjere, få i stand’. Å *skipa* kan dermed i visse betydninger av ordet også støtte Hertzbergs fremstilling. Hvis Magnus ble nektet å legge frem en lovbok med en kristenrett, kan det viktige i utsagnet fra *Annales regii* være at han skulle ordne, eller få i stand en lovbok med bare de verdslige sakene. Betydningen er dermed knyttet til lovens innhold, nemlig de verdslige sakene og det som hadde med kongedømmet å gjøre. Og i den nye Kristendomsbolken i *Járnsíða* og Landsloven av 1274, er det stort sett bare bestemmelser om verdslige saker og det som har med kongedømmet å gjøre, som er tilbake.

Et annet argument for Maurer er kildenes henvisninger til det han mener er en Gulatingslov. Han viser til den bevarte kristenretten fra 1267, NG, som innledes med “þat er upphaf laga varra Gulapingsmanna”, og ifølge Maurer peker dette mot at det har eksistert en fullstendig Gulatingsbok i 1267 som nå er tapt, unntatt kristenretten NG. Også uttrykkene “Gulapingsbók” og “logbók” i *Annales regii* bekrefter dette. Det betyr at Maurer tolker *Gulapingsbók* som *Gulatingslov*. Imot dette synet står Hertzberg, som påpeker at samme navn, “Gulapingsbók”, “Frostupingsbók” og så videre, også benyttes i håndskriftene av Landsloven, alt ettersom hvilket lagdømme det enkelte håndskriftet er ment å gjelde for. Det betyr at “Gulapingsbók” her *ikke* er synonymt med Gulatingslov, det vil si en landskapslov med egne regler for Gulating lagdømme, til forskjell fra en “Frostupingsbók” med egne regler for Frostating. Her er det også grunn til å trekke inn at den innledende setningen i NG som Maurer mener peker mot en fullstendig Gulatingsbok, er lik den innledende setningen i Landslovens kristendomsbolk. Den synes dermed å være kopiert direkte. Også her veksler det mellom “laga varra Gulapingsmanna”, “laga varra Frostupingsmanna” og så videre, selv om loven ellers er den samme.

Etter min mening svekker dette Maurers argument om at “Gulapingsbók” viser til reviderte landskapslover. Imidlertid betyr det isolert sett heller ikke at lovene fra 1267–69 var like for alle lagdømmene, slik Hertzberg mener, siden også de eldre landskapslovene blir omtalt som “Gulapingsbók” og “Frostupingsbók”. Disse benevnelsene sier først og fremst noe om det geografiske området lovboken skal gjelde for, og mindre om innholdet.

Et tredje argument for Maurer er at kristenrettene fra 1267 og 1268, NG og NB, er forskjellige og tilpasset sine respektive lagdømmer, hvilket viser at Magnus ennå ikke hadde tenkt på å lage en felles lov for landet. Hertzberg på sin side hevder at kristenrettene har mange likheter, og at dette viser at tanken om en felles lov for landet har ligget bak revisjonen. Å vurdere grader av variasjon eller samsvar mellom ulike avskrifter av en tekst kan være krevende og må ofte bero på skjønn. Forskere kan legge ulike kriterier til grunn ut ifra egen problemstilling. En sammenstilling av de bevarte håndskriftene av NB og NG (*NGL* II: 293–310) viser at både kapittelrekkefølge og innhold i kapitlene har store likheter. NG innledes med de samme kapitlene som utgjør Kristendomsbolken i Landsloven. Etter kapittel 32 (tilsvarer NBs kapittel 23, *NGL* II: 303), er det imidlertid flere større avvik i kapitlene, både mellom NG og NB og mellom de øvrige NG-håndskriftene. Fire av de syv NG-håndskriftene slutter etter kapittel 32, mens de øvrige tre samt NB fortsetter med en rekke kapitler med både verdslig og kirkerettslig innhold. Men ingen av dem har de samme kapitlene. I ett av håndskriftene som slutter etter kapittel 32, har skriveren skrevet inn: “Suo skolum uer þenna balkinn ennda at os signi Gud firir utan enda AmeN” (Slik skal vi ende denne bolken som Gud velsigner oss uten ende. Amen) (*NGL* II: 323, n. 13). Skriveren erklærer her at bolken er slutt. Det kan peke mot at NG opprinnelig har sluttet etter kapittel 32, og at skriverne av de andre håndskriftene har lagt til kapitler etter hva som for eksempel var ønsket av oppdragsgiver. Ser vi bort fra disse siste kapitlene, er det svært få kapitler som er forskjellige i de to kristenrettene, og forskjellene tilknyttet lokale forhold kan sidestilles med de lokale tilpasningene vi også finner i Landsloven. Det er derfor ikke vanskelig å støtte Hertzberg i hans oppfatning om at de to kristenrettene NG og NB viser tydelig spor etter en ensretting av loven.

Det er dermed ingen av Maurers argumenter som samlet eller hver for seg overbevisende sannsynliggjør at de reviderte lovene var rene land-

skapslover. Det er fullt mulig at også den verdslige delen av lovene har vært bearbeidet med en lik lov for øye, slik Hertzberg argumenterer for.

Begrepsbruk i kilder og forskning

Jeg vil avslutningsvis trekke frem noen begreper som er benyttet i beskrivelsen av de ulike fasene i lovgivningsprosessen. Sammenblanding eller omdefinering av begreper fra middelalderen til i dag kan by på utfordringer. Flere av forskerne bygger opp sin argumentasjon gjennom bruk av mer moderne begreper som “utkast”, “forarbeider” og “landslov”. På tross av referansen til “hin nyo log” regnes Håkons arbeid av de fleste som utkast og forarbeider. En forklaring på dette kan være nettopp begrepet “landslov” om loven av 1274, som fremhever Landsloven som noe nytt, og som det endelige resultatet av en lengre prosess. Dette får flere implikasjoner. For det første kan det føre til at kildenes beskrivelser av alt lovarbeid før Landsloven tolkes innenfor en forståelsesramme der prosessen *ennå ikke er fullendt*, og tidligere arbeid blir dermed “utkast” og “forarbeider”. Dessuten kan det være naturlig å tenke at når Landsloven kommer, blir alle eldre lover opphevet og ugyldige. Problemet er at håndskriftene av Landsloven ikke alltid underbygger en slik hypotese. For det første er det fortsatt svært mange av bestemmelsene fra landskapslovene som er videreført i Landsloven. For det andre er det, som tidligere påpekt, eldre kapitler som er videreført fra landskapslovene og *Járnsíða* til enkelte av Landslov-håndskriftene, hvilket kan peke mot at lovbøker eldre enn Landsloven har vært tilgjengelige ved avskrivning, slik at skriverne har kunnet veksle mellom nyere og eldre versjoner. Eksempelet fra Landevernsbolken som ble nevnt ovenfor under beskrivelsen av kildene, er et eksempel på dette, der fem Landslov-håndskrifter har et avsnitt som tydelig tar utgangspunkt i et tilsvarende avsnitt i den eldre Gulatingsloven, men som er omformulert på en måte som er generell og passer for alle lagdømmene.

Interpolasjoner i Landslov-håndskriftene med bestemmelser fra eldre lovbøker åpner dermed opp for at et begrep som “Gulaþingsbók” i sin samtid trolig har vært mer åpent og inkluderende, og kan ha representert en større grad av kontinuitet hva gjelder “gammel” og “ny” lov, enn det skarpe skillet vi i dag setter mellom gammel og ny lov som “ugyldig” og “gyldig” lov. Dette kan best illustreres ved å gjengi et utsagn

fra den islandske lovbooken *Grágás* om hva man gjør om det står forskjellig i lovbookene:

En ef skrár skilur á, og skal það hafa er stendur á skrárm þeim er biskupar eigu. Nú skilur enn þeirra skrár á, þá skal sú hafa sitt mál er lengra segir þeim orðum er máli skipta með mönnum. En ef þær segja jafnlangt, og þó sitt hvor, þá skal sú hafa sitt mál er i Skálaholti er. (*Grágás* 2001: 463).

Men om lovbookene ikke stemmer overens, da skal det gjelde som står i de lovbookene som biskopene eier. Dersom disse ikke stemmer overens, da skal den lovbooken gjelde som mest utførlig behandler det spørsmålet som partene strides om. Men dersom lovbookene er like utførlige, og likevel ikke stemmer overens, da skal den lovbooken som er på Skálholt, gjelde. (overs. Spørck 2006: u.s.).

Utsagnet fra *Grágás* indikerer at lovbestemmelsenes alder, eller hvilken lovbook som er mest oppdatert, ikke er viktigst når det er uoverensstemmelser mellom lovbookene. Det er boken til den mektigste personen, eller institusjonen, i området som skal gjelde. I en slik kontekst bør det derfor utvises varsomhet med å klassifisere noen varianter av lovtekster som “utkast” eller “forarbeider”, og andre som godkjente lover. Overgangen mellom nye og gamle lovbooker kan ha vært mer flytende, slik benevnningen “Gulatingsbók” i både den eldre Gulatingsloven, den reviderte Gulatingsloven av 1267 og Landsloven av 1274, tyder på.

Konklusjon

Det kan være gode grunner til med jevne mellomrom å se på historiske fremstillinger på nytt med friske øyne og et kritisk blikk på kildene. I denne artikkelen har jeg gjort et forsøk på dette, ved å gjennomgå fem forskeres fremstillinger av lovrevisjonene til Magnus Håkonsson på 1260- og 1270-tallet. Undersøkelsen viser at de har mer eller mindre ulike oppfatninger av hva som skjedde, noe de få kildene som er overlevert, åpner for. I dag regnes Maurers fremstilling for å være den rette, og den oppgis uten referanser i faglitteraturen. Ifølge Maurer reviderte Magnus de enkelte landskapslovene i 1267–69, og utarbeidet deretter en landslov

for hele landet som ble ferdigstilt i 1274. Særlig Hertzberg representerer en alternativ tolkning, idet han anser allerede lovene fra 1267–69 for å være sammenarbeidet mot en felles lov for hele landet, og Landsloven av 1274 som en oppdatering av den allerede utarbeidede landsloven.

Ut fra de knappe opplysningene som gis i kildene, kan utsagnet fra *Annales regii*, “skipa sva Frostv þings bók vm alla lvti þá sem til veralldar héyra ok konvngdómsins” (lage en Frostatingsbok om alle saker som hører til det verdslige og kongedømmet), forstås både som å lage en helt ny lov om saker som omhandler det verdslige og kongedømmet, og som å ordne lovboken til å omhandle saker vedrørende det verdslige og kongedømmet. Maurer tolker begrepet “Gulatingsbók” som en egen Gulatingslov, mens Hertzberg tolker det som en lovbook som skal brukes i Gulating lagdømme, slik også Landslov-håndskriftene benevnes “Gulatingsbók” av skriverne. Der Maurer fokuserer på ulikheter mellom de bevarte kristenrettene NG og NB fra 1267–68, løfter Hertzberg frem likheter. Ulikhetene bør imidlertid ikke anses å være vesentlig større enn de lokale tilpasningene som også finnes i Landslov-håndskriftene.

Gjennomgangen ovenfor viser at det er all grunn til å problematisere Maurers fremstilling av lovgivningsprosessen. Ingen av hans tre viktigste argumenter knyttet til lovbookene fra 1267–68 er sterke nok til å forsvare hans syn. Det er ikke dermed opplagt at Hertzbergs fremstilling er den rette. Jeg mener imidlertid at Hertzbergs argumenter mot Maurers kildebruk finner støtte i materialet, også ved at det flere steder oppvises interpolasjoner som finner sin forklaring ved at det har eksistert et mellomledd mellom de eldre landskapslovene og Landsloven. Dette mellomleddet har blitt videreført til enkelte Landslov-håndskrifter fra alle lagdømmene, og kan derfor ikke uten videre knyttes til en lokal landskapslov.

Videre viser gjennomgangen at *Járnsíðas* rolle i prosessen er neglisjert og satt ut på et sidespor, om ikke et blindspor, gjennom begreper som “utkast” og “forarbeider”. Det påfallende norske perspektivet i *Járnsíða*, med videreføring av bestemmelser fra både Gulatingsloven og Frostatingsloven som deretter er videreført til Landslov-håndskriftene, er derfor viet liten oppmerksomhet i senere forskning. Videre forskning på denne lovbooken, i lys av middelalderens fleksible syn på gammel og ny lov, vil kunne kaste nytt lys over både lovgivningsprosessene på 1260- og 1270-tallet og *Járnsíðas* relasjon til både lovbookene fra 1267–69 og Landsloven.

Litteratur

- Árna saga biskups*. Utg. Guðrun Ása Grimsdottir. Íslenzk Fornrit, bd. XVII. Reykjavik: Hið Íslenzka Fornritafélag. 1998.
- Brandt, Fredrik. 1880. *Forelæsninger over den norske Retshistorie*, bd. I. Kristiania: Damm.
- Eithun, Bjørn, Magnus Rindal og Tor Ulset, utg. 1994. *Den eldre Gulatingslova*. *Norrøne tekster* 6. Oslo: Riksarkivet.
- Hagland, Jan Ragnar og Jørn Sandnes. 1994. "Om lova og lagdømmet." I: *Frostatingslova*, utg. Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes, IX–LI. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hákonar saga Hákonarsonar*. Utg. Marina Mundt, *Norrøne tekster* 2. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt. 1977.
- Helle, Knut. 2001. *Gulatinget og Gulatingslova*. Leikanger: Skald.
- Hertzberg, Ebbe. 1890. *Nordisk Retsencyklopædi*, bd. I. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Horn, Anna Catharina. 2016. *Lov og tekst i middelalderen. Produksjon og resepsjon av Magnus Lagabøtes landslov*. PhD-avh. *Göteborgsstudier i nordisk språkvitenskap* 26. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Karlsson, Gunnar, Kristján Sveinsson, Mörður Árnason, utg. [1992] 2001. *Grágás. Lagasafn Íslenska þjóðveldisins*. Reykjavik: Mál og menning.
- Keyser, Rudolf og P.A. Munch. 1848. Den nyere Landslov, udgiven af Kong Magnus Haakonsön. I: Rudolf Keyser og P.A. Munch (utg.), *Norges gamle Love indtil 1387*, bd II, 8–178. Christiania: Ifølge offentlig Foranstaltning og tillige med Understøttelse af det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.
- Keyser, Rudolf. 1870. *Norges Historie*. Andet Bind. Kristiania: Udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme.
- Magerøy, Hallvard. 1979. "Forord til Magnus Håkonssons saga." I: Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy (red.), *Norske kongesagaer* 4. *Håkon Håkonssons saga. Magnus Håkonssons saga*, 345–48. Oslo: Gyldendal.
- Maurer, Konrad. 1878. *Udsigt over de nordgermaniske Retskilders Historie*. Kristiania: Den norske Historiske Forening.
- Munch, P.A. 1858. *Det norske Folks Historie*, bd. 1, del 4. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag.

- NGL I = *Norges gamle Love I*. 1846. Red. R. Keyser og P. A. Munch. Christiania: Chr. Gröndahl.
- NGL II = *Norges gamle Love II*. 1848. Red. R. Keyser og P. A. Munch. Christiania: Chr. Gröndahl.
- Norrøn ordbok*. 5. utg. Leiv Heggstad, Finn Hødnebo og Erik Simensen. Oslo: Det Norske Samlaget. 2008.
- ONP = *Ordbok over det norrøne prosasprog. Register*. 1989. København: Den arnamagnæanske kommission.
- Rindal, Magnus. 1995. "Dei norske mellomalderlovene. Alder, overlevering, utgåver." I: *Skriftlege kjelder til kunnskap om nordisk mellomalder*, red. Magnus Rindal, 7–20. *KULTs skriftserie* 38. Oslo: Norges forskningsråd.
- Spørck, Bjørg Dale. 2006. *Kong Magnus lagabøters kristenretter: Innhold, språk og overlevering*. PhD-avh. Oslo: Universitetet i Oslo
- Storm, Gustav, utg. 1888. *Islandske annaler indtil 1578*. Christiania: Det norske historiske Kildeskriftfond.
- Sunde, Jørn Øyrehagen. 2005. *Speculum legale – rettspegele*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Taranger, Absalon. 1890. *Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske*. Kristiania: Den Norske historiske forening.
- . 1898. *Udsigt over den norske Rets Historie*, bd 1. Christiania: Forlagt af Cammermeyers Boghandel.
- . *Magnus Lagabøters Landslov*. Overs. Oslo: Universitetsforlaget. 1915.

Abstract

This article investigates the 19th century scholarly discussion regarding the law revisions of King Magnús Hákonarson (the Law Mender) in the 1260–70s. The written primary sources covering the law revisions are scarce, and it turns out that the most prominent scholars in the field from the 19th century, P.A. Munch, Konrad Maurer, Fredrik Brandt, Ebbe Hertzberg and Absalon Taranger, have interpreted the sources rather differently. Today, Konrad Maurer's version has achieved consensus. He states that King Magnus revised the provincial laws during 1267–69, but that his attempt to pass the revised law of Froståping was blocked by Archbishop Jon in 1269. He then decided to make a common law for the

whole country, the Code of the Realm, which passed at the local assemblies during 1274–76.

The investigation shows that Maurer's arguments are disputable. Also, some of the manuscripts containing the Code have common features that suggest a source that was already worked out for the whole realm before 1274. Thus, there are reasons to look into the primary sources once more in order to increase our knowledge about the law revisions of King Magnús Hákonarson.

Anna Catharina Horn
Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Postboks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
a.c.horn@iln.uio.no

Tonelagsspredning på Strilelandet

Av Gjert Kristoffersen

Denne artikkelen beskriver og analyserer hvordan tonelagskontrasten spres seg fra bergensmålet til bygdemålene rundt byen, de såkalte strilemålene. Disse har så langt tilbake vi har kilder, ikke hatt tonelagskontrast, men dette er nå raskt i ferd med å endre seg. Spredningen er ikke en isolert endring, men del av en større endring der bergensmålet i stadig økende grad påvirker strilemålene og etter hvert fortrenger dem. Mønsteret som avtegner seg, er at den bergenske tonelagskontrasten i form av en tidlig tonetopp i tonelag 1 mot en markert senere i tonelag 2, fonetisk sett gradvis vinner terreng. Det dreier seg med andre ord ikke om en kategorisk veksling mellom ingen kontrast og fulle bergens-tonelag, men om en prosess der pionerene i den første etterkrigs generasjonen manifesterer en kontrast der avstanden mellom de to tonetoppene er markert mindre enn i bergensmålet. Først i generasjonen født etter 1980 finner vi fullt utviklede bergenske tonelag. I tillegg til alder spiller også geografisk og kulturell avstand til byen en rolle, områder nær byen, for eksempel Ytre Arna, ligger langt foran mer fjerntliggende områder som for eksempel Austevoll.¹

Innledning

Undersøkelsen som legges fram i denne artikkelen, er et forsøk på å kartlegge når og så langt som mulig hvordan tonelagskontrasten de siste

1. Jeg takker tilhørere ved konferansene ICLaVE8 (Leipzig, mai 2015), Germanic Linguistics Annual Conference (Reykjavík, mai 2016), Tone and Intonation in Europe (Canterbury, september 2016) og Fonologi i Norden (Kristiansand, februar 2017) for verdifulle kommentarer. Det samme gjelder tilbakemeldinger fra kolleger ved Universitetet i Bergen, der jeg har presentert dette stoffet to ganger i regi av Forskergruppe i nordisk språk. For hjelp underveis takker jeg videre Kari Elida Eriksen, Jan Olav Gatland, Ernst Håkon Jahr, Paul Kerswill, Trond Minde, Per Egil Mjaavatt, Helge Sandøy og Johan Myking. Og ikke minst går en varm takk til to anonyme konsulenter og til redaktør Hans-Olav Enger for god hjelp. Ansvaret for gjenværende feil og mangler, samt for at ikke alle råd er fulgt, er naturligvis mitt alene.

50–60 årene har spredd seg fra Bergen til det omliggende Strilelandet.² Artikkelen utgjør dels en metastudie der jeg refererer den litteraturen som er publisert om strilemålene. Med unntak av Jensen (1963) har ingen av disse arbeidene tonelag som hovedtema, men tonelagene nevnes i mindre avsnitt. I tillegg vil jeg også legge fram kvantitative analyser av data fra fire eksperimentelt baserte undersøkelser: den landsomfattende undersøkelsen av tonelagsrealisasjon som Knut Fintoft og medarbeidere gjennomførte på 1970-tallet (Fintoft & Mjåvatn 1980), det NFR-finansierte prosjektet Norsk tonelagstypologi, som samlet inn tilsvarende data fra ulike deler av landet rundt år 2000, samt to mindre undersøkelser basert på opptak gjort på Osterøy og i Austevoll i hhv. 2016 og 2017. Jeg vil også presentere en kvantitativ analyse av tonelagsrealisering i et sett sosiolingvistiske intervjuer med talere fra Øygarden og fra Ytre Arna.

Utgangspunktet for kartleggingen er Martin Kloster Jensens doktoravhandling fra tidlig på 1960-tallet (Jensen 1963). Jensen viste at et stort flertall av informanter fra Strilelandet som var født umiddelbart før 2. verdenskrig, manglet tonelagskontrast. Av undersøkelsen hans går det også fram at i kommunene som lå nærmest Bergen, nemlig Fana, Askøy og Åsane, hadde kontrasten begynt å vise seg. Ulike undersøkelser som vi kommer tilbake til nedenfor, viser at informanter fra hele området født 50 år senere, dvs. på 1980- og 1990-tallet, i stor grad har en kontrast som realisasjonsmessig ligger nær den som i dag karakteriserer Bergen bymål.

Jeg har valgt å organisere gjennomgangen primært kronologisk, først og fremst basert på alderen til informantene. Alternativet hadde vært å forsøke å organisere stoffet primært geografisk for så å håndtere aldersforskjellene innenfor en slik ramme, men siden områdene som analyseres, dels er overlappende, dels inkludert i hverandre, og noen områder er bedre dekket enn andre, tror jeg at dette ville ha gitt en mindre oversiktlig og lesbar tekst.

Denne artikkelen kan ses som en fortsettelse av Kristoffersen (2016), der jeg viser at fraværet av tonelagskontrast på Strilelandet ble oppdaget så sent som ca. 1940. Før dét ser norske språkvitere ut til å ha trodd at

2. Når det gjelder geografisk avgrensning av Strilelandet, følger jeg inndelingen i Fossen (2009: 72): «Austevoll, Sund, Fjell, Øygarden, Fedje, Askøy, Meland, Radøy, Austrheim, Lindås, Masfjorden, Modalen, Osterøy, Os og Samnanger, foruten de tidligere kommunene Åsane, Arna, Fana og Laksevåg, fra 1972 innlemmet i Bergen by.» Se også figur 1 nedenfor.

tonelag var en del av strilemålene på linje med de fleste andre dialekter i Norge. Vi kan ikke vite hvor gammelt dette fraværet er. I 2016-artikkelen analyserer jeg opptak med to informanter fra Lindås født i hhv. 1867 og 1982 ved hjelp av den samme metoden som er benyttet i denne artikkelen. Ingen av disse hadde tonelagskontrast. Dette betyr at fraværet av tonelag med relativt stor sannsynlighet karakteriserte strilemålene på midten av 1800-tallet. Før dette kan vi ikke vite om tonelagskontrast noen gang har karakterisert strilemålene eller ikke. Vi kan med andre ord ikke ta for gitt, slik en av konsulentene så vel som Fintoft og Mjaavtn (1980) sitert lenger nede synes å gjøre, at strilemålene på et tidligere trinn i historien har mistet kontrasten.³

Artikkelen er organisert som følger: I del 2 skisserer jeg det demografiske bakteppet for endringen. Del 3 er en fonetisk skisse av den bergenske tonelagskontrasten og av hvordan fraværet av kontrast manifesterer seg i strilemålet.⁴ I del 4 diskuterer jeg noen relevante forskningsspørsmål som kan formuleres i tilknytning til temaet for artikkelen. Del 5 er en presentasjon av kilder, data og metoder som vil bli lagt til grunn. Del 6 trekker opp den tonale bakgrunnen, først gjennom en diskusjon av fraværet av tonelag på Strilelandet med utgangspunkt i Jensen (1963), og deretter gjennom en presentasjon av de bergenske tonelagene, som utgjør målsystemet i endringen. Del 7 og 8 utgjør hoveddelen av artikkelen. I 8 legger jeg fram resultatene av analysen av den eldre generasjonen, dvs. den født mellom 1945 og 1975. Del 9 er en tilsvarende presentasjon av resultatene for den yngre generasjonen, født mellom 1980 og 2000. Innenfor begge er gjennomgangen så organisert geografisk. Artikkelen konkluderes i del 9.

3. Antakelsen er likevel i samsvar med den mest alminnelig refererte hypotesen knyttet til fraværet av tonelag på Strilelandet, nemlig at tonelagene først forsvant fra Bergen som følge av språkkontakt med lavtysk (Jahr 2012). Deretter spredde dette fraværet seg til strilemålene før Bergen fikk tonelagskontrasten tilbake. Én grunnleggende svakhet ved denne hypotesen er at bergensmålet i svært liten grad ellers har preget strilemålene gjennom århundrene, så det er uklart hvorfor akkurat dette trekket skulle komme til å krysse bygrensen. En annen er at vi umulig kan vite om Bergen som følge av kontakten med lavtysk i en periode faktisk var uten tonelagskontrast. Men hvis det stemmer, blir det også en utfordring å forklare hvordan den reetablerte seg i Bergen. Dette må nok klassifiseres som et ennå uløst mysterium.
4. For formålet med denne artikkelen kan dialektene som tales rundt Bergen, behandles som én varietet.

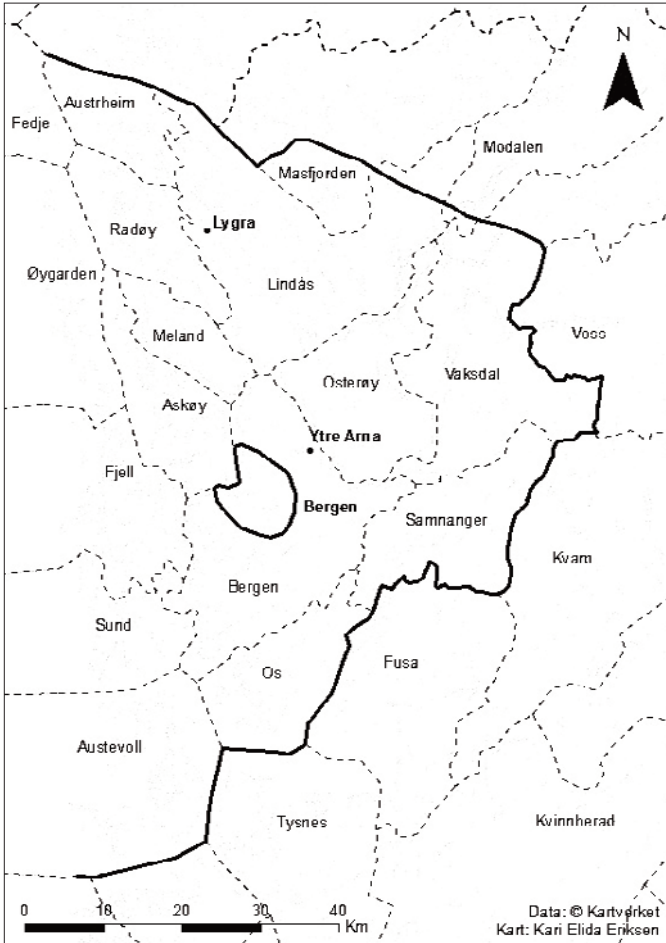
Demografisk bakteppe

Når tonelagene nå er i ferd med å etablere seg på Strilelandet, er ikke dette en isolert endring, men del av en større prosess der strilemålene i større og større grad preges av og etter hvert fortrenses av bergensdialekten. Grunnen er først og fremst den omfattende urbaniseringen som de siste årene har skjedd rundt Bergen, der bysamfunnet med store boligområder, handlesentre og ekspanderende servicenæringer har fortrent det gamle samfunnet basert på primærnæringer og noen steder eldre industri. Små samfunn som både mentalt og kommunikasjonsmessig lå langt fra Bergen fram til etterkrigstiden, er nå mer eller mindre tett integrert i et Stor-Bergen gjennom radikalt bedre kommunikasjoner, særlig vei og broer til fortrensel for sjøverts kommunikasjon. Fra å tenke byen som et annet sted, føler innbyggerne fra f.eks. Ytre Arna seg i dag som del av det større bysamfunnet, der det gamle Bergen sentrum likevel kanskje spiller en mindre rolle enn de store handlesentrene i Åsane.

Kjerneområdet vi snakker om her, kan vel først og fremst avgrenses til det Stor-Bergen som oppstod gjennom kommunesammenslåingen i 1972 ved at nabokommunene Åsane, Laksevåg, Fana og Arna ble innlemmet i byen. Men også Askøy rett vest for Bergen og nyere bygdebyer som Knarvik i Lindås og Straume i Fjell kommune i tillegg til Osøyro i sør, kan regnes som del av det urbane Stor-Bergen.

Og byen ekspanderer stadig. Pendleravstand skapt av bedre kommunikasjoner kombinert med lavere tomte- og boligpriser gjør at unge familier, mange sannsynligvis med bergensbakgrunn og mange uten lokal tilknytning, vil slå seg ned utenfor det Stor-Bergen jeg nettopp skisserte, ofte i nye boligfelt dominert av innflyttere, og pendle til arbeidsplasser nærmere Bergen. Slik blir kanskje barnehager og skole de trojanske hestene som åpner for spredning av tonelagene og bergensdialekten generelt, og som gjør at også barn av lokale foreldre kan komme til å endre talemålet mot bergensk. Helge Sandøy (personlig meddelelse juni 2018) peker med utgangspunkt i dialektendringsprosjektene⁵ han har ledet, på ungdomsskolen som en særlig viktig faktor.

5. Se <https://folk.uib.no/hnohs/DEP/>, sist besøkt 8. august 2018.

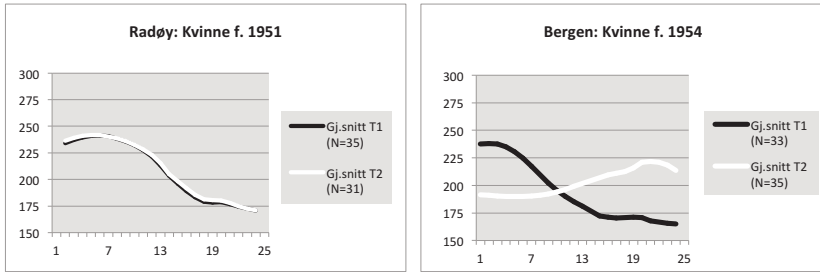

Figur 1: Strilelandet slik dette er avgrenset av Fossen (2009). Kart ved Kari Elida Eriksen.

Fonetisk skisse

Fonetisk faller tonelagskontrasten i Bergen inn under type 1B i den såkalte Gårding/Bruce-typologien (Bruce & Gårding 1978; Gårding 1977; Gårding & Lindblad 1973).⁶ I denne karakteriseres type 1 av ulik syn-

6. Dette avsnittet er på det nærmeste identisk med et tilsvarende avsnitt i Kristoffersen (2016)

Figur 2: Tonelagsrealisasjon i radøymålet (a) og i bergensmålet (b).

kronisering av en enkelt tonetopp, tidlig i tonelag 1 og relativt senere i tonelag 2. Dette i motsetning til type 2, der tonelag 2 har to tonetopper, som for eksempel i østnorsk. Den videre klassifikasjonen av type 1 i en A- og en B-type baserer seg på hvor forsinket toppen i tonelag 2-konturen er i forhold til den trykksterke stavelsen. I A-typen, som vi bl.a. finner i Sunnhordland, blir tonetoppene i begge tonelagene alltid realisert innenfor trykkstavelsen, se for eksempel analysen av tysnesmålet i Hognestad (2012: 103ff.). I B-typen, som Bergen tilhører, synkroniseres tonetoppen i tonelag 2 senere, som oftest med den påfølgende trykklette stavelsen dersom det er rom for det, dvs. særlig i ord med mer enn to stavelser.

Figur 2 viser realisasjonen av tonelagene i bergensmålet og i strilemålet, her tradisjonelt radøymål. Kurvene er basert på innspillinger gjort i tilknytning til et prosjekt ledet av Knut Fintoft på 1970-tallet, som hadde som mål å undersøke tonelagsrealisasjon i hele Norge, se Fintoft et al. (1978) og Fintoft og Mjaavatt (1980).⁷ Y-aksen viser grunntonefrekvens, x-aksen normalisert tid over 25 jevnt fordelte målepunkter. Kurvene representerer gjennomsnitt tatt over en rekke tostavede tonelag 1- og tonelag 2-ord, alle med initialtrykk og lang vokal, lest i rammesettingen “Det var ___ du sa”. Tonegangen er målt fra begynnelsen av den trykksterke vokalen til 75 ms. inn i den trykklette vokalen. T1 står for tonelag 1 og T2 for tonelag 2. Vi ser at mens det hos radøytaleren ikke er noen forskjell mellom de to typene, er det en klar forskjell i timing i Bergen, der tonetoppen i tonelag 1 realiseres tidlig i den trykksterke stavelsen, mens tonetoppen i tonelag 2 faller mot slutten av det målte

7. Innspillingene fra prosjektet er i dag en del av målføresamlingen ved Universitetet i Bergen. De ble overlatt samlingen av arvingene etter at Knut Fintoft døde i 2011.

domenet, dvs. i den trykklette vokalen. Jeg kommer nærmere tilbake til Fintoft-undersøkelsen i del 7.1 nedenfor.

4 Forskningsspørsmål

Det overordnede spørsmålet i denne artikkelen er hvordan tonegangs-mønsteret vist i figur 2a over tid blir erstattet med et mønster som ligner det vist i figur 2b. Spørsmålet kan i utgangspunktet dekomponeres i underspørsmålene formulert nedenfor. Ikke alle vil bli fylldig behandlet i denne artikkelen. Jeg skal konsentrere meg om i hvilken grad tonelagene har spredd seg i generasjonene født etter andre verdenskrig (spørsmål 1–3), om avstand til Bergen har noe å si (spørsmål 4), og hva som karakteriserer overgangen strukturelt (spørsmål 5 og 6). De to siste spørsmålene kommer jeg ellers bare kort inn på i konklusjonen. De er planlagt tatt opp i større bredde i senere artikler.

- I hvilken grad har språkbrukere født etter andre verdenskrig tilegnet seg et tonelagssystem som tilsvarer det bergenske?
- Når og hvor raskt skjer denne endringen?
- Hvordan er endringen synkronisert med overgangen til et mer bergenspreget talemål ellers?
- Har geografisk (og sosial) avstand fra Bergen noe å si?
- Er et eventuelt mellomstadium preget av variasjon, og hva særkjenner i tilfelle denne variasjonen?
- Representerer endringen *change from above* eller *change from below*?

Jeg utdyper disse spørsmålene i de følgende avsnittene.

4.1 I hvilken grad har språkbrukere født etter andre verdenskrig tilegnet seg et tonelagssystem som tilsvarer det bergenske?

I flere av kildene det vil bli referert til nedenfor, er observasjon av tonelag blant yngre knyttet til en kategorisk ja/nei-dikotomi. At det er bergenske tonelag det er tale om når svaret er ja, er underforstått, og i utgangspunktet er det neppe noen tvil om at de aktuelle forfatterne har kunnet høre likheter mellom det deres informanter produserer, og det de mener å kunne kjenne igjen som typisk bergensk tonelagsrealisasjon. Men her

kan det ha vært mindre fonetiske forskjeller det er vanskelig å fange opp bare gjennom lytting. Flere av undersøkelsene som refereres i denne artikkelen, baserer seg på fonetisk analyse av taleopptak, og disse vil kunne gi oss svar på i hvilken grad tonelagene hos disse informantene er fullt ut bergenske eller ikke.

4.2 Når og hvor raskt skjer overgangen?

Språkendringer sprer seg i ulikt tempo. Et stort antall sosiolingvistiske studier har vist at når en sammenligner aldersgrupper med hensyn til en gitt lingvistisk variabel, vil den yngre ofte ha et større innslag av den nye varianten enn den eldre. Dette kan i svært mange tilfeller tolkes som en pågående språkendring, og viser at det kan ta flere generasjoner før en endring er helt gjennomført. Intonasjon og tonegang er tradisjonelt, men uten konkret belegg, blitt sett på som trekk som er motstandsdyktige mot endring, se for eksempel Fintoft & Mjaavatt (1980: 86) og Sandøy (1996: 161). Nyere forskning viser imidlertid at tonelagsrealisasjon kan endre seg fra en generasjon til en annen. Hognestad (2002, 2006, 2007, 2008) dokumenterer dette med eksempler fra Stavanger og Flekkefjord. Det vil derfor være interessant å se om materialet kan avsløre noe om når og hvor raskt endringen er blitt gjennomført.

4.3 Hvordan er endringen synkronisert med overgangen til et mer bergenspreget talemål ellers?

Spredningen av tonelagskontrasten er som nevnt ovenfor en del av en større spredningsprosess der bergensdialekten gradvis endrer og i hvert fall nær Bergen fortrenger de tradisjonelle strilemålene. Et spørsmål i denne sammenheng er derfor hvor i dette større bildet spredningen av tonelagene befinner seg. Er de en del av de tidligste endringene, henger de etter, eller befinner de seg mer midt i feltet?

4.4 Har avstand fra Bergen noe å si?

Siden det i lys av analysene som følger nedenfor, neppe kan være tvil om at tonelagskontrasten er et trekk som sprer seg fra Bergen, er det naturlig å tro at geografisk og sosial avstand fra Bergen vil ha noe å si for når kontrasten etablerer seg et visst sted, jf. diskusjonen under 2 ovenfor.

4.5 *Er et eventuelt mellomstadium preget av variasjon, og hva særkjenner i tilfelle denne variasjonen?*

Mange mønstre kan tenkes når det gjelder hvordan selve overgangen skjer. Ett er at tonelagskontrasten fra én generasjon til den neste manifesterer seg som en full og kategorisk overgang. Der den eldre generasjonen mangler tonelag, har den yngre en kontrast og en fonetisk manifestasjon som på alle måter er identisk med bergensmålets. Et kanskje mer sannsynlig scenario er vel at vi finner språkbrukere som representerer en overgangsfase der tonelagskontrasten er til stede, men ennå ikke fullt ut identisk med den vi finner i Bergen. En slik overgangsfase kan manifestere seg på ulike måter. Én er at distribusjonen er på plass, men at avstanden mellom tonetoppene ennå ikke er så stor som den vi finner i Bergen. Dette vil da for eksempel kunne innebære at tonelagskontrasten først manifesterer seg som noe som ligger nær type 1A i Bruce/Gårding-typologien, mens Bergen i dag representerer type 1B.

Et annet scenario, som ikke utelukker det første, er at distribusjonen ennå ikke er på plass. Vi kan for eksempel tenke oss at kontrasten er der i de store og formodentlig relativt lettlærte kategoriene, for eksempel tonelag 1 i b.f.sg. av enstavede substantiv vs. tonelag 2 i infinitiver av verb. Samtidig kan det tenkes at distribusjonen i mindre unntakskategorier ikke er på plass, som for eksempel tonelag 1 i presens av sterke verb vs. tonelag 2 i presens av svake. Ekstremversjonen av denne situasjonen er at en gitt taler kan produsere de to tonelagsmelodiene korrekt, men at distribusjonen framstår som helt tilfeldig.

4.6 *Hva slags type endring?*

Det er vanlig å skille mellom endringer nedenfra og endringer ovenfra, eller "change from below vs. change from above", se for eksempel Labov (1994: 78). Den første typen representerer endringsprosesser som språkbrukerne selv ikke er klar over, mens den andre refererer til endringer som det er utbredt bevissthet om i språksamfunnet. Det er neppe noen tvil om at det er en høy grad av bevissthet på Strilelandet om den *store* endringen, nemlig at bergensmålet er i ferd med å fortrenge strilemålene. At infinitivsendelsen endres fra /-a/ til /-e/ og at substantivbøyningen blir radikalt endret, er trolig noe de fleste språkbrukere med en viss interesse for språk vil kunne peke på. Men er de klar over at de bergenske

tonelagene er en del av denne prosessen? Siden disse kanskje ikke er så lette å observere som segmentale og leksikalske endringer, er det et åpent spørsmål.

5 Kilder, data og metoder

Opplysningene som legges fram i denne artikkelen, er hentet fra en rekke ulike kilder som faller i to kategorier: opplysninger funnet i vitenskapelige arbeider om strilemålene og fonetisk analyse av opptak av informanter fra ulike deler av Strilelandet. I dette avsnittet presenterer jeg de to typene, og gjør med hovedvekt på den siste greie for hvordan de er analysert.

Den enkleste kategorien er opplysninger funnet i ulike vitenskapelige arbeider, det være seg publiserte artikler og monografier eller upubliserte hovedoppgaver. Disse er ikke mange, men flere av dem kaster lys over hovedspørsmålet i artikkelen.

I tillegg er som nevnt innspilt talemålsmateriale hentet fra ulike kilder analysert. Dette materialet kan deles inn i to typer. Den første består av manuskriptbaserte innspillinger der informantene leser et lukket sett av testord i én eller flere rammesetninger. Eksempler på materiale av denne typen er Fintoft-materialet, se særlig avsnitt 7.1 nedenfor, og materiale samlet inn i samsvar med protokollen brukt i prosjektet Norsk tonelagstypologi (NTT), se særlig 8.2. Den andre typen innspilt materiale som er brukt, er sosiolingvistiske intervjuer fra Ytre Arna nord i dagens Bergen, og fra Øygarden. En kontrollgruppe med bergensere ble også analysert. Disse innspillingene er tidligere blitt transkribert og transkripsjonene deretter synkronisert med talen i regi av det NFR-finansierte prosjektet *Dialektendringsprosesser*. Innspillingene og transkripsjonene knyttet til dette prosjektet er samlet i den såkalte Talebanken ved Universitetet i Bergen.⁸

De ulike datasettene vil bli nærmere beskrevet i de relevante avsnittene nedenfor. Her gjør jeg nærmere greie for hvordan de ulike innspillingene er blitt analysert med tanke på å etablere om den enkelte informant har tonelagskontrast eller ikke. Den innledende analysen ble gjort i det akustiske analyseprogrammet Praat.⁹ Når det gjelder de sosio-

8. Se <http://www.uib.no/fg/sosiolingvistik/90666/talebanken>, sist besøkt 9.4.2018.

9. Se www.praat.org, sist besøkt 9.4.2018.

lingvistiske intervjuene fra Ytre Arna og Øygarden, ble følgende prosedyre fulgt: Etter at den aktuelle innspillingen, dvs. lydfil og parallellstilt transkripsjon, var blitt lastet inn i Praat, gikk jeg gjennom transkripsjonen av hver informant for å identifisere aksentuerte ord med intervokalisk, stemt konsonant, dvs. ord som er gjennomgående stemt og derved potensielt karakterisert av en gjennomgående tonelagskontur. For hvert ord ble det lagt inn et såkalt intervall på et eget sjikt i det såkalte tekstfeltet i Praat-vinduet (eng. TextGrid), der den venstre kanten ble satt til begynnelsen av den trykksterke vokalen og den høyre til et punkt 75 ms. inn i den påfølgende trykklette vokalen. Grunnen til dette vil bli forklart nedenfor. Hvert intervall ble vilkårlig kodet med "VCV". Bare realisasjoner uten oktavsprang og med de vesentlige delene av konturen realisert ble annotert. For hver informant ble det annotert 20 tonelag 1-ord og 20 tonelag 2-ord.¹⁰ Samtidig ble hvert annotert ord ført inn i en egen linje i et regneark, i samme rekkefølge som de forekom i innspillingen, sammen med et løpenummer og hvilket tonelag ordet representerte. Også andre metadata ble lagt inn i egne kolonner i regnearket, avhengig av innspillingens struktur.

Figur 3 er et bilde av et Praat-vindu hentet fra innspillingene fra Ytre Arna, et av de sosiolingvistiske datasettene fra Talebanken, med en rekke annoteringssjikt.

Figur 3: Eksempel på transkripsjon og annotering i Praat synkronisert med lyd. Kurvene gjennom spektrogrammet representerer grunntoneforløpet i stemte partier.

10. I noen få tilfeller inneholdt ikke opptaket 20 flerstavete og brukbare tonelag 1-ord, men i de fleste av disse nærmet antallet seg 20.

De tre øverste sjiktene inneholder transkripsjonen av de to samtalepartnerne samt intervjueren. Disse var som nevnt allerede klare da jeg begynte ekserperingen, og lettet jakten på VCV-domener med stemt intervokalisk konsonant. På sjikt 4 er replikken det annoterte belegget er hentet fra, gjentatt, med den aktuelle aksentfrasen markert med hakeparenteser, og utstrekningen av denne er markert på sjikt 5. På sjikt 6 er VCV-intervallet annotert, i dette tilfellet knyttet til tonelag 2-ordet *sjeldan*. Vi ser at venstre kant som beskrevet i forrige avsnitt sammenfaller med begynnelsen på den trykksterke vokalen, og at den høyre er plassert 75 ms. inn i den trykklette vokalen. På sjikt 7 er løpenummeret til posten i databasen med belegg fra Ytre Arna satt inn.

Ved hjelp av Praat-skriptet *Pitch Dynamics* hentet jeg så ut kvantitative data knyttet til hvert annotert VCV-intervall.¹¹ Skriptet ble i utgangspunkt kodet for hvilket sjikt i annotasjonen de aktuelle intervallene befant seg i, i figur 3 sjikt 6, og i tillegg ble det kodet for å analysere alle intervaller merket "VCV" på dette sjiktet. På grunnlag av disse instruksjonene, samt angivelse av banene til de aktuelle lyd- og transkripsjonsfilene på datamaskinen, returnerer skriptet for hvert VCV-intervall, dvs. for hvert belegg, en tidsnormalisert Fo-kontur basert på et antall målepunkter som også må angis i skriptet før det kjøres, og i tillegg durasjon, høyeste og laveste Fo-verdi i intervallet samt plasseringen av laveste og høyeste Fo-verdi i hver kurve uttrykt i form av en prosentverdi av det totale forløpet. Resultatet fra skriptet er en tab-separert Text-fil, der hver linje gir resultatene for hvert belegg. Innholdet i Text-filen kan kopieres og limes direkte inn i regnearket der metadataene er ført inn. Deretter kan resultatene bearbeides og analyseres i regnearket og eventuelt overføres til et statistikkprogram for videre analyse.

Så vidt jeg vet, har ingen tidligere forsøkt seg på kvantitativ tonelagsanalyse av mer naturlig talemål, sannsynligvis fordi en da ikke i samme grad som i strukturerte innspillinger kan kontrollere feilkilder, der den viktigste helt klart er setningsintonasjon. Men om en ikke forsøker dette, kan en heller ikke vite i hvilken grad det vil være mulig å få ut interessante resultater på denne måten. Som vi skal se, gir metoden resultater som

11. Et Praat-skript er et program som henter ut og analyserer data fra en annotert Praat-fil. *Pitch Dynamics* er skrevet og tilgjengeliggjort av Christian DiCanio, og kan lastes ned fra <http://www.acsu.buffalo.edu/~cdicanio/scripts.html>, sist besøkt 18.11.2015.

svært langt på vei kan sammenlignes med resultater basert på manuskriptbasert lesing av målord i rammesetninger.

Når det gjelder de manuskriptbaserte innspillingene, var settet av målord allerede etablert i form av en liste lagt inn med metadata i et regneark på samme måte som beskrevet ovenfor. Ellers ble samme prosedyre fulgt, ved at hvert målord ble identifisert i lydfilen og annotert i form av et VCV-intervall før Praat-skriptet hentet ut informasjon fra lydfilene basert på annotasjonen.

I begge materialtypene er det plasseringen av høyeste FO-verdi, dvs. tonetoppen, som er det sentrale, kvantitative målet. Som nevnt ble denne uttrykt i form av en prosent av det totale, annoterte domenet. I dialekter der forskjellen mellom tonelagene manifesteres som tidlig tonetopp i tonelag 1 vs. senere tonetopp i tonelag 2, slik som i bergensdialekten, jf. avsnitt 6.2 nedenfor, vil forskjellen mellom tonelagene da framkomme som en gjennomsnittlig lav prosent for tonelag 1 mot en høyere prosent for tonelag 2. I dialekter uten tonelagsforskjell vil det ikke være noen signifikant forskjell på gjennomsnittsverdiene. Det er her avgjørelsen om å legge høyre kant av VCV-intervallene 75 ms. inn i den trykklette vokalen kommer inn. Målet med dette var å sikre best mulig sammenlignbare domener for tonelagsrealisasjonen. Siden tonelag 2-toppen i bergensdialekten ofte realiseres i den trykklette stavelsen umiddelbart etter den trykksterke, måtte den inkluderes i intervallet. Samtidig kan durasjonen til vokalen i den trykklette stavelsen variere svært mye, for eksempel avhengig av om den er ordfinal eller del av et lengre ord. Når plasseringen av tonetoppen blir uttrykt som en prosent av den totale durasjonen til domenet, må disse være best mulig sammenlignbare for at plasseringene selv skal kunne sammenlignes og bearbeides kvantitativt. Dette sikres best ved at det bare tas med en konstant del av den trykklette vokalen. Det vil naturligvis også forekomme variasjon mht. durasjon når det gjelder den trykksterke vokalen og den intervokaliske konsonanten, men denne lar seg vanskelig normalisere. Imidlertid viser mange undersøkelser at timingen av tonetopper som realisasjon av fonologiske høy- og lavtoner ofte er forankret i den parallelle stavelsesstrukturen, for eksempel sent eller tidlig i den trykksterke stavelsen, eventuelt i den umiddelbart påfølgende stavelsen, se for eksempel Ladd (2008: 169 ff.). Dette ser også ut til å være tilfellet når det gjelder skandinaviske tonelag. Bruce/Gårding-typologien beskrevet under 2 ovenfor bygger klart på en slik antakelse. Det samme gjør beskrivelsen av svenske tonelag i Riad

(2014: 184 ff.) og den av norske tonelag i Kristoffersen (2000: 236 ff.). Også når vi tar høyde for en viss individuell variasjon, vil begrensningen av måledomenet til en fast definert del av den trykksvake vokalen redusere en eventuelt uheldig innflytelse fra durasjonsforskjeller knyttet til trykkstavelsen og den intervokaliske konsonanten.

Prosesentsatsen som for hvert belegg uttrykker plasseringen av tone-toppen, skal jeg i det følgende kalle tonelagsskår, eller tonelag 1-skår og tonelag 2-skår der det er nødvendig. Forskjellene mellom gjennomsnittlige tonelag 1- og tonelag 2-skårer kan signifikant testes. I utgangspunktet er det rimelig å anta at hos språkbrukere med en fullt utviklet tonelagskontrast vil skårene som er hentet ut ved hjelp av skriptet, være normalfordelt rundt ideelle timing-mål knyttet til de to tonelagene. Parametriske tester, for eksempel t-tester eller en større variansanalyse, som alle forutsetter normalfordeling, vil derfor være brukbare metoder. Men siden vi ikke uten videre kan regne med at dette er tilfellet for informanter uten kontrast eller uten en fonetisk og fonologisk sett fullt utviklet kontrast, har jeg valgt å bruke en ikke-parametrisk test på alle informantene, nemlig den såkalte Mann-Whitney-testen. Denne er for hver informant utført i statistikkprogrammet SPSS. P-verdiene som oppgis i tabellene og ellers nedenfor, er med andre ord etablert ved hjelp av denne testen. Dette gjelder analysen av de sosiolingvistiske intervjuene så vel som for de eksperimentbaserte opptakene.

6 Tonalt bakteppe

6.1 *Det tonelagsløse Strilelandet*

Martin Kloster Jensen (Jensen 1963) var den første som forsøkte å kartlegge utbredelsen av fravær av tonelagskontrast rundt Bergen, og også den som kan ta æren av å ha påvist at tonelag var fraværende i alle dialekter rundt Bergen, ikke bare i Nordhordland og Fana slik de første undersøkelsene tydet på (Kristoffersen 2016). Jensen undersøkte hele 612 informanter fra hele Hordaland og deler av Sogn. Han skriver så vidt jeg kan se, ikke når opptakene ble gjort, men gitt at avhandlingen ifølge kolofonsiden var ferdig i 1960, må de ha vært gjort noen år før, kanskje ca. 1957. Han oppgir heller ikke fødselsår på informantene, bare alder da de ble spilt inn. Svært mange var tenåringer mellom 14 og 20 år, en del

også eldre. Det betyr at vi røft kan beregne fødselsårene til de fleste av informantene til mellom 1930 og 1945. De fleste av Jensens informanter er derfor en generasjon eldre enn dem som jeg skal fokusere på i denne artikkelen, og vil utgjøre en viktig del av bakgrunnen for det som følger i senere avsnitt.

Metoden Jensen brukte, var at hver informant skulle bestemme medlemmer av ulike minimale tonelagspar hun eller han selv hadde lest inn. “If the items are identified successfully, it is considered that a tonemic contrast is established for the dialect in question” (Jensen 1963:14). På grunnlag av skårene delte Jensen respondentene i tre grupper. De *tonale*, som identifiserte alle eller nesten alle testordene korrekt, de *ikke-tonale*, som hadde skårer rundt 50 % og som derved kan antas å ha gjettest, og en gruppe hvis skårer lå mellom 65 % og 85 %, som Jensen kalte *semi-tonale* (1963: 160). Denne siste kategorien er problematisk og vanskelig å få grep på. Kristoffersen (2016) argumenterer for at denne kategorien mest sannsynlig i stor grad beror på en metodefeil, siden disse talerne forekommer i omtrent samme proporsjon i områder med tonelag som i områder uten tonelag.

Det er viktig å merke seg at Jensen ikke undersøkte om informantene faktisk kontrasterte tonelagene i det de leste inn. Han undersøkte bare om informantene var i stand til å høre en kontrast i et materiale vi ikke kan vite om inneholdt en kontrast eller ikke. Jensen er i ettertid blitt kritisert for metodiske svakheter som kan ha ført til at en del individuelle resultater ikke er til å stole på, jf. særlig Ulvestad (1967), som spesielt pekte på at informantene kan ha gjenkjent det de har lest ut fra andre forhold enn tonelag, som for eksempel tilfeldig bakgrunnsstøy, spesiell stemmekvalitet etc. En må derfor være varsom med å stole på resultater basert på enkeltindivider og mindre grupper. Men om man trekker ut mønstre basert på større grupper av informanter, er det større grunn til å anta at resultatene gir et tilnærmet korrekt bilde av virkeligheten.

Tabell 1 viser innslaget av informanter som ifølge Jensens undersøkelse var fullt tonale, fordelt på ulike områder av Strilelandet.¹² Oversikten

12. Tabellen er en noe revidert versjon av en tilsvarende tabell i Kristoffersen (2016). Nordre Nordhordland består av Austrheim, Fedje, Masfjorden og Modalen, midtre av Lindås, Meland og Radøy. Sør utgjøres av Os alene. Øst dekker fastlandsdelen av gamle Hosanger kommune nord for Osterøy, dagens Osterøy, Vaksdal og Samnanger, Vest dekker Fjell, Sund og Austevoll. Nær Bergen består av Askøy, Fana,

tyder på at det overalt i den tonelagsløse delen av Strilelandet var et beskjedent innslag av tonalitet. Men vi ser også tydelige forskjeller. Mens kommunene i øst og vest har et svært beskjedent innslag, er innslaget vesentlig høyere rett sør og nord for Bergen, særlig i Os. Når det gjelder Nordre Nordhordland, ligger dette området på grensen mot Ytre Sogn, der tonelagskontrasten dukker opp igjen. Vi kan derfor sannsynligvis anta at den høye prosenten her har med dette å gjøre.

Område	% tonale	N
Nordre Nordhordland	17,3 %	81
Midtre Nordhordland	10,5 %	57
Sør (= Os)	27,8 %	18
Vest	3,8 %	79
Øst	0,0 %	38
Nær Bergen	37,7 %	53

Tabell 1: Fordeling av tonelagsskårer innenfor Strilelandet basert på Jensen (1963: 167f.).

Vi ser også at de bergensnære kommunene Fana, Laksevåg, Askøy og Åsane, i tabellen samlet på siste linje som "Nær Bergen", skiller seg ut med et atskillig høyere innslag av tonalitet enn de andre kommunene. Denne forskjellen kan tyde på at spredningen av tonelagskontrasten fra Bergen allerede hadde begynt da Jensen gjennomførte sin undersøkelse.

Med det forbeholdet jeg nettopp har tatt om å gå ned på individnivå in mente, skal vi likevel bryte ned gjennomsnittet på snaut 40 % for de bergensnære områdene i tabell 2 på kommune. Mens 7 av 8 informanter fra Fana i sør er tonale, er to av åtte fra Åsane i nord det. Askøy i vest plasserer seg mellom disse, men med 7 av 10 tonale nærmere Fana.¹³ Lavest ligger likevel Arna i øst, med bare 4 tonale av hele 27 informanter.

Fordelingen av tonalitet blant Jensens informanter fra Bergens nære omland tyder på at tonelagene kom tidligere til Fana og Askøy enn til bygdene nord for Bergen. Samtidig ser vi at tallet for Åsane er høyere

Laksevåg og Åsane. Jensens fordeling av resultater på kommuner på s. 167ff. følger kommuneinndelingen i Nordhordland fra før 1964. Der det har vært nødvendig, har jeg konvertert til kommunestrukturen innført i 1964 ved hjelp av de individuelle resultatene presentert på s. 108ff.

13. Laksevåg, som bare er representert med én informant, er ikke tatt med. Denne informanten var dét Jensen kalte semi-tonal, dvs. med en skår mellom 65 og 85 %.

Område	% tonale	N
Fana	87,5 %	8
Askøy	70,0 %	10
Åsane	25,0 %	8
Arna	14,8 %	27

Tabell 2: Innslag av tonalitet i de bergensnære kommunene ifølge Jensen (1963: 167 f.)

enn det for Midtre Nordhordland i tabell 1. Midtre Nordhordland er området umiddelbart nord for Åsane.

Jensens resultater tyder på at fraværet av tonelagskontrast ikke kan ha vært totalt på Strilelandet det første tiåret etter krigen. I områdene nær Bergen hadde tonelagene allerede da begynt å spre seg, særlig i de bergensnære delene av Fana og Askøy. Også nord og sør for Bergen var det et visst innslag av tonalitet, mens i kommunene vest og øst for Bergen var tonelagskontrast så å si fraværende, jf. tabell 1.

6.2 De bergenske tonelagene

Når vi skal studere hvordan tonelagene har spredt seg fra Bergen til de omliggende striledialektene, trenger vi et bilde av målsystemet, dvs. tonelagskontrasten i Bergen. Tre av datasettene som vi skal se nærmere på nedenfor, inneholder også bergensinformanter. Disse er Fintoft-materialet, Talebanken-materialet og NTT-materialet, alle omtalt kort i avsnitt 5 ovenfor. I dette avsnittet skal vi se på hvordan tonelagskontrasten i form av gjennomsnittsavstander mellom tonelag 1- og tonelag 2-maksima er realisert hos disse informantene.

I Fintoft-materialet finnes opptak med åtte informanter fra det sentrale Bergen i tillegg til hhv. tre og to fra bydelene Fana i sør og Åsane i nord. De fleste er sannsynligvis født i løpet av det første tiåret etter krigen, og representerer derved den eldste aldersgruppa. De sosiolingvistiske intervjuene i Talebanken omfatter ni informanter fra Bergen sentrum født mellom 1959 og 1972 (= Talebanken 1), og fem født i 1995 (= Talebanken 2). Materialet samlet inn under prosjektet Norsk tonelagstypologi omfatter tre informanter fra Bergen, alle født i 1985.¹⁴

14. Det ble spilt inn fire informanter fra Bergen, men den siste er preget av så mye stemmeknirk at grunntonefrekvensen ikke lar seg pålitelig trekke ut.

Tabell 3 viser de gjennomsnittlige tonelagsskårene for de ulike datasettene, uttrykt som prosent av VCV-domenet beskrevet i avsnitt 5 ovenfor. Vi ser at gjennomsnittene er svært stabile over de ulike datasettene, med en differanse på ca. 50 % mellom de to tonelagene. Tabellen dekker imidlertid over en del variasjon. Siden bergensdataene skal fungere som en målestokk i forhold til de tilsvarende forskjellene for informanter fra Strilelandet, der forskjellene som vi skal se i avsnitt 7 og 8 nedenfor, i mange tilfeller er mindre, bør vi også se på minimumsskårene for tonelag 2 i de fem datasettene. Denne verdien kan ses som et tilnærmet mål på minimumsforsinkelsen for tonelag 2-toppen i idiomatisk bergensdialekt.¹⁵

Datsett	N	Fødselsår	Innspill- lingsår	Gj.snitt T1	Gj.snitt T2	Gj.snitt diff.	Min. diff.
Fintoft Bergen	8	Ca. 1945– 1955	Ca. 1970	10,6 %	62,8 %	52,2 %	33,8 %
Talebanken 1	9	1959–1972	2010–11	17,5 %	69,1 %	51,6 %	40,6 %
NTT	3	1985	2001	16,9 %	63,9 %	47,0 %	41,6 %
Talebanken 2	5	1995	2010	20,6 %	68,3 %	47,8 %	41,0 %

Tabell 3: Gjennomsnittlige tonelag 1- og tonelag 2-skårer hos bergensinformanter fra ulike datasett.

Dette betyr imidlertid ikke nødvendigvis at dersom en har en lavere differanse, vil talen ikke høres bergensk ut. Her er det en hel rekke andre variabler som også spiller inn, og om en gitt taler høres bergensk ut, må til syvende og sist testes med utgangspunkt i persepsjon, ikke kvantitative mål og forskjeller. Vi kan likevel med utgangspunkt i målene lagt fram i tabell 3 tenke oss at den typiske bergenske differansen er ca. 45–50 %. Bare tre av de 25 informantene har en differanse under 40 %, og én under 35 %. Den siste, en Fintoft-informant, kan vi i lys av gjennomsnittene ellers trygt se på som en utligger. Ut fra dette kan vi anta at forskjeller under 35 % kan regnes som mellomverdier mellom fravær av tonelagskontrast og en fonetisk sett idiomatisk bergenskontrast.

15. N-kolonnen viser antall informanter i hvert sett. Informantene fra Fintoft-materialet og fra Talebanken er de som kommer fra Bergen før kommuneutvidelsen i 1972, i Talebanken referert til som Bergenhus. Når det gjelder NTT-informantene, ble det ikke spurt om hvilken bydel informantene kom fra.

7 Generasjonen født mellom 1945 og 1975

Vi er nå klare til å se på resultatene av analysen av de ulike datasettene. I dette avsnittet skal vi se på utbredelsen av tonelag i den eldste generasjonen, nemlig de som er født i etterkrigsårene og fram til ca. 1975. Vi begynner med Fintoft-materialet, som har informanter fra flere deler av Strilelandet. Etter det ser vi først på mer lokale undersøkelser i områdene nord for Bergen før vi vender blikket mot områdene sør for Bergen. Tabell 1 ovenfor antyder at områdene umiddelbart nord og sør for Bergen, altså *Midtre Nordhordland* og *Sør (= Os)*, har et høyere innslag av talere med kontrast enn de mer perifere delene av Strilelandet i vest og øst. Som vi skal se, blir dette bildet forsterket av resultatene av denne undersøkelsen.

7.1 Fintoft-materialet

Til forskjell fra Jensens undersøkelse var Fintofts basert på fonetisk analyse av produksjon. Evnen til å persipere tonelag ble ikke undersøkt. Innspillingene ble gjort tidlig på 1970-tallet. De av hordalandsinformantene som har latt seg nærmere identifisere, er født mellom 1945 og 1955, altså i gjennomsnitt ca. ti år yngre enn Jensens informanter. Dette anslaget er imidlertid usikkert, fordi de eneste metadataene vi har knyttet til innspillingene, er navn på informanten og kommune. Men Norge er ikke større enn at jeg ved gjennomgang av alle informantene kjenner igjen noen få, enten som offentlig kjente personer eller personer jeg i løpet av livet har hatt kortere eller lengre kontakt med. Disse er alle født i løpet av det første tiåret etter krigen, og det er på grunnlag av dette jeg antar at de fleste av informantene hører til disse årskullene.¹⁶

Resultatene fra Strilelandet beskriver forfatterne slik (Fintoft & Mjaavatn 1980: 86):¹⁷

16. Ifølge personlig meddelelse i august 2017 fra Per Egil Mjaavatn, som var Fintofts medarbeider på prosjektet, var aldersspredningen imidlertid større på landsbasis, så noen av informantene kan ligge nærmere Jensens informanter med hensyn til fødselsår enn antydnet her.
17. Spørsmålet om andre faktorer enn grunnfrekvens kan brukes til å markere tonelagsforskjellen, har meg bekjent ikke blitt nærmere undersøkt. Jensen (1960) viste at tonelagene også lot seg identifisere når det ble hvisket, men siden dette ikke dreier seg om normal tale, er dette irrelevant her.

... på visse steder kan kurvene for tonem 1 og tonem 2 sammenfalle slik som det er vist på figur 13. Det vil føre til at vi potensielt får et område uten tonemoppisjjon. Slike områder må studeres inngående bl.a. ved bruk av lyttertester for å finne ut om de mangler tonemoppisjjon. Selv om tonelagskurvene sammenfaller kan en ha "tonemoppisjjon". Det er nemlig mulig at andre faktorer enn grunnfrekvensen brukes til å markere "tonem".

Rundt Bergen har posisjonen til toppen i type A og i type B beveget seg mot hverandre slik at i begge tonemene er toppen i midten av den trykksterke stavelsen. Her har vi et område uten tonemoppisjjon.

"Figur 13" er et kart som illustrerer dette mulige fraværet ved hjelp av skravering. Kartet slik det er reproduisert i artikkelen, er lite og vanskelig å lese. Her er det reproduisert i forstørret og noe tydeliggjort form som figur 4.

Figur 4: Dialekter på Strilelandet som ifølge Fintoft & Mjaavtn (1980: 83) mangler tonelagskontrast.

Området som ifølge Fintoft & Mjaavtn er uten kontrast, er skravert og avgrenset med en tykk, sort linje. Vi ser at skraveringen dekker et mindre område enn det som i denne artikkelen refereres til som Strilelandet. Det kan med andre ord se ut som midtre del av Nordhordland nord for Os-

terfjorden, dvs. grovt regnet Meland, Lindås, vestre del av Osterøy, samt Modalen og Masfjorden *har* tonelagsmotsetning, og at det samme gjelder Fana. Dette kommenteres ikke i artikkelen. Men når vi sammenholder kartet med listen over informanter, skyldes fraværet av skravering i flere tilfeller sannsynligvis heller fravær av informanter enn det at forfatterne har avdekket at disse områdene *har* tonelagskontrast. Fraværet av informanter gjelder Meland, Austrheim, Fedje, Osterøy og Modalen. Fra Lindås finnes det én innspilling, og det samme gjelder Masfjorden. Videre finnes det én innspilling fra hhv. Askøy, Austevoll, Fjell, Fusa, Samnanger og Øygarden, to fra Vaksdal og tre fra Radøy.

Innspillingsene fra prosjektet er av gjennomgående svært god teknisk kvalitet. Hver informant leser minimale par i den samme rammesetningen: “Det var ___ du sa”. Hvert minimale par leses sammen, og til sammen leses ca. 70 setninger, dvs. ca. 35 minimale par. I de aller fleste parene er tonelag 1-ordet et nøytrumssubstantiv i b.f.sg, og tonelag 2-ordet en homofon eller tilnærmet homofon infinitiv.

Resultatene fra analysen, der metoden er beskrevet i del 5 ovenfor, er gjengitt i tabell 4. Informantene er sortert i to grupper på grunnlag av signifikans og deretter rangert etter størrelsen på forskjellen i gjennomsnittlige tonelagsskårer. Vi ser at fire av informantene viser en signifikant forskjell, mens de resterende syv mangler kontrasten. Informanten fra Askøy kommer fra Strusshamn, et av tettstedene på “bergenssiden” av Askøy, der kontakten med Bergen var utstrakt gjennom bilfergene som trafikkerte strekningen daglig. De tre andre, hun fra Lindås og de to fra Radøy, kommer alle fra de sentrale delene av Nordhordland.

Fintofts prosjekt bygde uten tvil på en antakelse om at tonelagsrealisasjonen var homogen innenfor et gitt lokalsamfunn, i dette tilfellet en kommune. Dette vil nok også stemme for de fleste kommuner i landet, og når denne forutsetningen er oppfylt, er sannsynligheten høy for at enhver mer eller mindre tilfeldig utplukket informant vil være representativ, så sant vedkommende er født og oppvokst i kommunen. Men i kommuner der realisasjonen er i ferd med å forandre seg, er ikke dette nødvendigvis tilfellet. Vi kan derfor ikke vite om de informantene som deltok i prosjektet og hvis resultater framgår av tabell 4, er representative. Og i en situasjon der trekket preges av variasjon, vil én eller to informanter ikke være nok. For å ha skaffet seg et presist bilde av tonelagenes status på Strilelandet i den generasjonen som ble spilt inn, måtte prosjektet ha brukt et mye større antall informanter. Alle re-

Kommune	Fødselsår	Kjønn	Gj.snitt T1	Gj.snitt T2	Diffe- ranse	P-verdi
Askøy	1947	Mann	13,8 %	39,9 %	26,1 %	*0,000
Lindås	1955	Kvinne	12,4 %	34,5 %	22,1 %	*0,000
Radøy 1	1950	Mann	12,1 %	29,3 %	17,2 %	*0,000
Radøy 2	1952	Mann	8,6 %	13,6 %	4,9 %	*0,002
Fjell		Kvinne	31,1 %	37,1 %	6,0 %	0,309
Vaksdal 1	1950	Mann	26,6 %	29,7 %	3,1 %	0,291
Samnanger		Kvinne	22,3 %	25,3 %	3,0 %	0,109
Vaksdal 2		Mann	14,7 %	16,0 %	1,3 %	0,482
Austevoll	1951	Mann	23,0 %	23,3 %	0,3 %	0,321
Radøy 3		Kvinne	19,1 %	18,2 %	- 0,9 %	0,635
Øygarden	1956	Kvinne	19,4 %	17,0 %	- 2,4 %	0,393

Tabell 4: Analyse av eventuell tonelagskontrast hos informantene fra Strilelandet i Fintoft-materialet.

sultatene sammenfattet i tabell 4 må derfor regnes som stikkprøver som i beste fall kan gi en antydning av status for tonelagskontrasten i den gruppa og i det området de representerer.¹⁸

Informanten fra Lindås og én av de tre fra Radøy har jeg greid å få kontakt med. Informanten fra Lindås hadde begge foreldrene fra Strilelandet, men bodde til hun var fem år i den bergensnære delen av Fana. Da flyttet familien først til Radøy og senere gamle Lindås. Radøyinformanten født i 1952 hadde en mor med en tonelagsdialekt fra området mellom Nordhordland og Ytre Sogn. Fraværet av tonelag hos barna var noe som opptok henne og som ble diskutert i hjemmet.

Merk at ingen av de fire informantene som har en signifikant forskjell, når opp til den minimumsdifferansen for idiomatiske bergenske tonelag vi med utgangspunkt i bergensinformantene satte til 35 % i avsnitt 6. De faller med andre ord i en mellomgruppe med utgangspunkt i dette kriteriet, mellom de som ikke har noen signifikant forskjell og de som har full bergensk kontrast. Her avtegner det seg med andre ord et delsvar på forskningsspørsmål 4 ovenfor, nemlig at tonelagene kan synes å bli introdusert via et mellomstadium der avstanden mellom de to tone-

18. Det som så vidt jeg har forstått, heller ikke ble registrert før innspillingene, var informantenes dialekthistorie. I utgangspunktet vil jeg tro at hver informant ble spurt om de mente de var representative med hensyn til dialekt. De som ble spilt inn, har ganske sikkert svart ja, men om de for eksempel har kommet flyttende i svært ung alder fra et område med tonelagskontrast, eller har vokst opp med foreldre med tonelagskontrast, er det i prinsippet mulig at dette kan ha satt ubevisste, tonale spor.

toppene er mindre enn de er hos den typiske bergensstaleren. I tabellen ser vi at høyeste signifikante differanse er 26,1 %, og den laveste 4,9. Den siste er informantens referert til ovenfor hvis mor hadde tonelag, og der fraværet av tonelag hos barna ble diskutert i hjemmet. Vedkommende har alltid regnet seg selv som uten tonelag, og siden forskjellen er så lav som dette, er nok dette også fra et persepsjonsperspektiv tilfellet. At vedkommende likevel leste så støtt at det framkom en ørliten, men likevel signifikant forskjell, er fascinerende. En gjetning kan være at han etter å ha gått på gymnas i Bergen og som nybakt universitetsstudent i samme by ubevisst har oppfattet en forskjell i uttalen av bestemt form entall av enstavede substantiver og infinitiver, som han like ubevisst og bare et ørlite stykke på vei har hermet i lesningen av de minimale parene. Om den samme forskjellen ville ha vist seg i løpende, uformell tale, er vel mer tvilsomt.

7.2 Mer om områdene nord for Bergen

7.2.1 Lygra i Lindås

Hovedoppgaven til Kjell Bergfjord (1975) handler om målet blant eldre og yngre i Lygra kirkesogn, som ligger i nordvest i dagens Lindås kommune. Før kommunerevisjonene i 1964 utgjorde Lygra den vestlige delen av gamle Lindås kommune. Bergfjord legger vekt på at dette var en bygd som den gang lå relativt isolert og som i etterkrigstiden i liten grad var preget av den moderniseringen som da skjedde sør i kommunen, rundt Knarvik, og i nordvest i forbindelse med byggingen av oljeraffineriet på Mongstad.

De eldste informantene er født tidlig på 1900-tallet, de tre yngste i 1952, 1953 og 1957. Ingen av informantene hadde tonelagskontrast, heller ikke de yngste. Om metoden han brukte til å undersøke en eventuell tonelagskontrast i området, skriver Bergfjord følgende:

For å kunna slå fast om informantane mine hadde eitt eller to tonelag fann eg fram til minimale par der ein eventuell skilnad mellom tonelag 1 og 2 skulle koma fram: [...] I isolert stilling var det ikkje mogleg for informantane å avgjera om ein hadde den eine eller andre tydinga av ordet. Det auditive inntrykket eg fekk, var ein temmeleg lik tonegang i begge tydingar med først ei stigning i tonerørsla og deretter eit fall. (Bergfjord 1975: 28)

7.2.2 Flere informanter fra Nordhordland

Kerswill (1994) er en sosiolingvistisk undersøkelse av innflyttere til Bergen fra Strilelandet, nærmere bestemt dagens Lindås kommune. Her var det primære undersøkelsesobjektet med andre ord ikke språkbrukere som bodde på Strilelandet, men den innflytelsen bergensmålet har på tilflyttere med bakgrunn herfra. Undersøkelsens hovedmål er derfor ikke av primær interesse i vår sammenheng, men et par mindre sider av undersøkelsen er relevante.

En av variablene til Kerswill var tonelag. På grunn av ulike problemer knyttet til studiet av tonelag i hans primære informantgruppe, valgte han å gjøre en persepsjonsstudie av "a more homogeneous group" (1994: 129), nemlig en gruppe på 41 elever ved den videregående skolen i Knarvik.¹⁹ I kapittel 5.4 presenterer han resultatet av et persepsjonseksperiment som testet i hvilken grad disse var i stand til å skille mellom bergenske tonelag. Skolen rekrutterte fra hele Nordhordland, og det opplyses ikke hvor de 41 kom fra i dette området.

Som kontrollgruppe brukte han en gruppe på 27 elever ved Fyllingsdalen videregående skole i Bergen. Feltarbeidet ble gjort i 1981, så informantene var født omtrent midt på 60-tallet. Testordene elevene skulle tonelagsbestemme, var innlest på bergensk. Som Kerswill påpeker, er dette strengt tatt ikke en test av om forsøkspersonene har tonelag, og heller ikke av om de er i stand til å høre den fonetiske forskjellen mellom dem, men av om de klarer å koble form og innhold på en korrekt måte. I fravær av belegg for at tonelag kan gjenkjennes på andre auditive kriterier enn tonegang, jf. fotnote 17, blir testen likevel en test på om informantene klarer å skille tonelagene auditivt.

Ikke uventet skåret elevene ved bergensskolen nesten 100 %. Blant elevene på Knarvik var variasjonen atskillig større. Men også her var evnen til å gjenkjenne tonelag korrekt relativt høy. Bare 4 ligger under 65 %, altså innenfor det området Jensen hadde regnet som ikke-tonalt. 13 skåret mellom 65 og 85 %, mens resten, dvs. 24, hadde over 85 %. I den statistiske analysen deler Kerswill svarene ved 92 %. 22 av informantene skårer mindre enn dette, og kan derfor sies i ulik grad ikke å persipere tonelagsskillet i bergensk korrekt. 19 skårer 92 % eller mer, og viser derved de diskriminerer tilnærmet korrekt. Informantene blir

19. Studien ble presentert i norsk språkdrakt som Kerswill (1982). Jeg legger likevel den senere versjonen til grunn her.

videre inndelt etter to utenomspråklige kriterier som viste seg å være relevante, foreldrebakgrunn og innflytting til Lindås. Når det gjelder den første, skårer de som har minst én tonal forelder, signifikant bedre enn de som har begge foreldre uten tonelag. Det samme gjelder de som enten har bodd i Lindås hele livet eller kom flyttende før de fylte 7, sammenlignet med dem som var eldre da de flyttet til Lindås. Kerswill peker likevel på at disse variablene ikke er uavhengige av hverandre, siden de som flyttet sent til Lindås, også i større grad har foreldre utenfra. Dette støtter likevel Jensens resultater, som også tydet på at foreldrebakgrunn hadde en viss innflytelse.

Så sant informantene kom fra nordhordlandskommunene Lindås, Meland og Radøy, støtter også Kerswills resultater hypotesen om at tonelagene først etablerte seg langs den nord/sør-korridoren vi har skissert ovenfor. Nesten halvparten av informantene identifiserer tonelag korrekt. Men her må som sagt det forbeholdet tas at vi ikke vet hvor i Nordhordland informantene kom fra, så antakelsen om at de fleste kom fra de tre sentrale kommunene nevnt ovenfor, blir en antakelse. Og enda viktigere: det at de er i stand til å persipere tonelagskontrasten, betyr naturligvis ikke at de i eget talemål produserer den.

7.2.3 De sosiolingvistiske intervjuene fra Ytre Arna

Ytre Arna ligger ca. 20 kilometers kjøring nordøst for Bergen sentrum, på selve bergenshalvøya, og derved nærmere Bergen enn Lindås og resten av Nordhordland. I dag er kommunikasjonene med resten av Bergen gode. På 1840-tallet lå stedet langt fra Bergen, preget av små gårdsbruk. Da ble det etablert tekstilindustri på stedet, Arne fabrikk, og etter hvert vokste det fram en liten industriby rundt fabrikk. På det meste syselsatte industrien mer enn 1200 ansatte. Produksjonen ble gradvis utviklet fra 1970-årene, og ble endelig lagt ned i 1998.²⁰

Den raske ekspansjonen på slutten av 1800-tallet førte til stor tilflytting til stedet, fra ulike deler av Vestlandet. Men ifølge Minde (2014) hadde ca. 75 % av innbyggerne i 1875 bakgrunn fra Nordhordland. Derfor er det tvilsomt om det i Ytre Arna har utviklet seg en egen dialekt ved såkalt koineisering, slik det det synes å ha skjedd på andre industristeder på Vestlandet etablert i det 20. århundret, som Sauda, Odda, Årdal og

20. Kilde: http://industrimuseum.no/arne_fabrikk, besøkt 29.3.2017.

Høyanger, se for eksempel Sandve (1976), Ødegård (2013), Neteland (2013) og Solheim (2010).

Materialet fra Ytre Arna ble spilt inn i 1979 og 2010, og består av sosiolingvistiske intervjuer. Totalt antall informanter tatt med i denne undersøkelsen er 30, hvorav 5 er født etter 1980. Disse kommer vi tilbake til i 8.1.2 nedenfor. Innspillingene ble analysert som beskrevet under 5 ovenfor. Alderssammensetning og kjønnsfordeling for de født før 1980 framgår av tabell 5. Antall informanter med signifikant tonelagskontrast framgår i parentes. Signifikansgrensen er her som ellers satt til $p < 0,05$.

Fødselsår	1907–1920	1920–1945	1945–1980
Kvinner	3 (0)	3 (0)	6 (6)
Menn	5 (1)	4 (0)	7 (3)

Tabell 5: Ytre Arna-informantene fordelt på aldersgrupper og kjønn. Antall informanter med tonelagskontrast i parentes.

Et uventet resultat er at én av de fem mennene i den eldste aldersgruppa, født i 1917, også har en signifikant kontrast når denne testes ved hjelp av den ikke-parametriske Mann-Whitney-testen. En t-test gir imidlertid ikke-signifikans, med $p = 0,082$. En fordelingsanalyse av skårene viser en modal fordeling som kan tyde på at det for denne informanten likevel kanskje ville ha vært forsvarlig å bruke en parametriske test. Jeg lar derfor spørsmålet om signifikansen er reell, stå åpent. Informanten er født i Ytre Arna, har begge foreldrene fra Strilelandet og har laveste utdanningsnivå. Men som med de andre informantene kjenner vi ikke hele livshistorien.

Tabell 6 viser fordelingen av tonelagskontrast blant informantene født mellom 1945 og 1974.²¹ Med unntak av de to med bergensk tonelag 2-skår er det fra disse opptakene ekserpert flere belegg enn 20 + 20, slik det framgår av kolonnen helt til høyre. Grunnen til denne utvidelsen av antall belegg ligger utenfor rammene for denne artikkelen, men det gjør at resultatet av signifikanstestene, som er følsomme for antall belegg, kan ses på som sikrere enn testene av de to informantene der antallet belegg er det minimale 20 + 20.

Informantene er med et par unntak som jeg kommer tilbake til, sortert på basis av signifikans, og deretter rangert etter fallende differanse

21. Informantnumrene er hentet fra Talebanken.

mellom tonelag 1- og tonelag 2-skår. I avsnitt 6 ovenfor slo vi fast på grunnlag av analyse av bergensinformanter at den typiske avstanden mellom de to gjennomsnittsskårene var ca. 45–50 %, og at den sjelden går under 35 %. Et stort flertall av informantene har en statistisk signifikant forskjell mellom gjennomsnittsskårene, og altså tonelagskontrast. Men bare to har en avstand mellom de to tonetoppene på nivå med bergensinformantene. Disse to er skyggelagt i tabellen. Hos de andre finner vi det samme mønsteret som blant de av Fintofts strileinformanter som viste forskjell: Kontrasten er klart til stede, men ikke fullt utviklet.

Inf.nr.	Fødsels år	Kjønn	Innsp. år	Gj.snitt T1	Gj.snitt T2	Differanse	P-verdi	N (T1+T2)
1392	1967	Kvinne	2010	13,8 %	60,0 %	46,2 %	*0,000	20+20
1404	1963	Kvinne	1979	10,7 %	54,6 %	43,9 %	*0,000	20+20
1420	1974	Kvinne	2011	16,3 %	49,8 %	33,5 %	*0,000	46+104
1390	1964	Kvinne	1979	10,2 %	24,3 %	14,1 %	*0,000	21+39
1390	1964	Kvinne	2010	22,2 %	40,6 %	18,4 %	*0,000	83+214
1391	1963	Mann	1979	24,5 %	29,8 %	5,3 %	*0,015	46+90
1391	1963	Mann	2010	21,0 %	33,3 %	12,3 %	*0,000	46+104
1419	1947	Kvinne	2010	25,2 %	41,3 %	16,1 %	*0,004	27+61
1406	1964	Kvinne	1979	14,2 %	27,4 %	13,2 %	*0,006	31+59
1405	1964	Mann	1979	25,9 %	34,2 %	8,3 %	*0,039	30+97
1421	1969	Mann	2010	22,3 %	27,8 %	5,5 %	0,060	47+63
1407	1964	Mann	1979	22,0 %	29,2 %	7,2 %	0,062	33+71
1395	1964	Mann	1979	24,7 %	31,0 %	6,3 %	0,208	24+25
1393	1954	Mann	2010	26,2 %	27,5 %	1,3 %	0,593	50+100

Tabell 6: Tonelagskontrast blant informantene fra Ytre Arna født mellom 1945 og 1980.

To av informantene ble intervjuet i 1979 som tenåringer og på nytt i 2010, nemlig 1390 og 1391. Disse er holdt sammen i tabell 6 ved hjelp av rammer. Vi ser at begge hadde tonelagskontrast da de ble spilt inn i 1979, og at denne fortsatt er til stede i 2010, med høyere tonelag 2-skår.²² Når det gjelder mannen, framgår det av p-verdiene at kontrasten er blitt mer robust i tiden som er gått mellom 1979 og 2010. Siden Mann-Whitney-testen i SPSS bare returnerer tre desimaler, kan vi ikke lese en tilsvarende utvikling ut av p-verdiene for kvinnen. Men t-tester viser en tilsvarende utvikling for henne. Mens t-testen av 1979-beleggene returnerer en p-verdi med fire nuller før første reelle tall etter komma, har p-verdien for

22. Legg også merke til at tonelag 1-skårene er lavere, noe som også bidrar til en tydeliggjøring av kontrasten.

beleggene fra 2010 syv nuller før første tall etter komma. Dette tyder på at i hvert fall hvis en har tilegnet seg kontrasten senest som tenåring, vil avstanden mellom de gjennomsnittlige tonetoppene for hhv. tonelag 1 og 2 kunne øke og nærme seg den bergenske avstanden gjennom livet.

Et annet slående trekk ved tabellen, som ikke kommer så klart fram når skårene til de to som er spilt inn to ganger, er holdt sammen, er at når informantene rangeres bare etter størrelsen på differansen mellom tonelag 1- og tonelag 2-skårene, blir resultatet en kategorisk kjønnsforskjell. Alle kvinnene har med andre ord høyere skårer enn mannen med høyest skåre. Kvinnene i denne generasjonen framstår som pionerene, de ligger godt foran mennene i innføring av tonelagene i Ytre Arna.

7.2.4 Undersøkelser fra Øygarden

Fra Øygarden har vi to eldre undersøkelser og en nyere. Til sammen dekker de informanter født både før og etter 1980.²³ Øygarden ligger vest for den nord/sør-aksen der tonelagene ser ut til å ha etablert seg tidligere enn i vest og øst, jf. avsnitt 6.1, og derfor vil vi ikke vente noe vesentlig innslag av tonelagskontrast her.

I tillegg til undersøkelsen av elever ved den videregående skolen i Knarvik, referert ovenfor, inneholder Kerswill (1994) også en studie av tonelagsproduksjon i hans primære informantgruppe av flyttere, kontrastert med en gruppe fra Strilelandet som ikke har flyttet til Bergen. I boka oppgir ikke Kerswill hvor på Strilelandet kontrollgruppa kom fra, og heller ikke hvor gamle de var. I en e-post av 2. november 2015 opplyser han imidlertid at de aller fleste var fra Øygarden, og at aldersspennet var 28 til 82 år. Studien er basert på auditiv analyse av (2 x 12 =) 24 belegg fra opptaket med hver informant, fordelt på tre undergrupper (1994: 94 ff.). Den auditivt baserte skåringen tok utgangspunkt i at normalkonturen i strilemålene tilsvarer tonelag 1-konturen i bergensk. Hver informant ble tilordnet en tonemisitetsindeks lik differansen mellom korrekt uttalte tonelag 1-ord og antallet potensielle tonelag 2-ord uttalt med tonelag 1-kontur. Dersom alle disse ble uttalt med tonelag 1-kontur, ble tonemisitetsindeksen (12 - 12 =) 0, og dersom de alle ble uttalt med tonelag 2-kontur, ble indeksen (12 - 0 =) 12. Resultatet for kontroll-

23. Jensen hadde 16 informanter fra gamle Hjelme kommune og de delene av Herdla kommune som ble til Øygarden i 1964. Bare én og to av disse er hhv. tonal og semitonale.

gruppa, som er av størst interesse her, tyder på at disse informantene i svært liten grad mestrer tonelagskontrasten produktivt.²⁴ Av de 11 ikke-flytterne skåret 9 null, 1 én og 1 fire. Dette viser at heller ikke de yngste i kontrollgruppa, som må ha vært født på 1950-tallet, ser ut til å ha hatt en robust tonelagskontrast.

Opptakene og intervjuene som ligger til grunn for analysen til Antonesen (1988), ble gjort i 1983. Bare hos én av informantene observerer han “en klar tendens til at de tonale variasjonene fordeler seg i samsvar med tonemrealisasjonene i bergensk” (1988: 65). Informanten er en 12 år gammel jente. Hun er derved født i 1971, og er den yngste i materialet. De andre syv yngre informantene var 14–15 år i 1983, altså født helt på slutten av 1960-tallet. Som nevnt viste ingen av disse tegn til tonelagsmotsetning.

Den siste undersøkelsen fra Øygarden er Villanger (2010), der innspillingene i form av sosiolingvistiske intervjuer ble gjort i 2009. Informantene faller i to atskilte aldersgrupper, den første født mellom 1956 og 1973 og den andre født i 1994–1995. De eldste var med andre ord middelaldrende da de ble spilt inn, i motsetning til Kerswills og Antonesens informanter, som var atskillig yngre da de ble undersøkt.

Villanger tok ikke for seg tonelag, men jeg har ved hjelp av samme metode som den som ble brukt i analysen av Fintoft- og Ytre Arna-materialet, analysert hennes informanter. Resultatet for de eldre informantene framgår av tabell 7.

Inf.nr.	Fødsels år	Kjønn	Innsp. år	Gj.snitt T1	Gj.snitt T2	Differanse	P-verdi	N (T1+T2)
00101	1968	Mann	2009	26,6 %	43,2 %	16,6 %	*0,006	20+20
00144	1956	Kvinne	2009	22,2 %	36,5 %	14,3 %	*0,002	20+20
00127	1968	Mann	2009	26,0 %	32,6 %	6,7 %	0,286	20+20
00124	1968	Kvinne	2009	21,1 %	26,9 %	5,8 %	0,072	20+20
00142	1968	Mann	2009	24,9 %	29,5 %	4,7 %	0,251	20+20
00120	1969	Mann	2009	20,3 %	24,2 %	3,9 %	0,947	20+20
00126	1968	Kvinne	2009	27,0 %	27,5 %	0,5 %	0,862	20+20
00145	1973	Kvinne	2009	28,0 %	26,4 %	-1,6 %	0,640	20+20

Tabell 7: Tonelagskontrast blant informantene fra Øygarden født mellom 1956 og 1973.

24. Dette til forskjell fra hovedinformantgruppa, der fordelingen var klart bimodal, med en gruppe med indekser mellom 7 og 12, og en mindre gruppe med indekser mellom 0 og 3.

Vi ser at bildet som framgikk av undersøkelsene til Kerswill og Antonesen, støttes. Bare to i denne aldersgruppa fra Øygarden har tonelagskontrast, og ingen av dem er i nærheten av den bergenske avstanden mellom tonelag 1 og 2. De to med signifikant kontrast er en mann og en kvinne. Her finner vi med andre ord ikke den kjønnseffekten vi så blant informantene fra Ytre Arna, men antallet med signifikant kontrast er likevel for lite til at vi kan fastslå at effekten er fraværende i Øygarden. Vi ser heller ikke noen sammenheng med alder, ettersom den eldste, født over 10 år før de andre, har kontrast, mens den yngste, som for øvrig er niese av den eldste, mangler den.

Det er nærliggende å tolke det større fraværet av kontrast i Øygarden som en effekt av større avstand til Bergen. Disse informantene vokste opp før veien til Øygarden ble fergefri og før oljenæringen etablerte anlegg og arbeidsplasser i kommunen og i nabokommunen Fjell.

7.3 Områdene sør for Bergen

7.3.1 Os (Aarseth 1974)

I sin hovedoppgave fra 1974 undersøker Arne Aarseth osmålet blant eldre og yngre. Han undersøkte en eventuell tonelagskontrast hos de 10 informantene som tilhørte hans yngre informantgruppe, ved hjelp av Jensens metode. Informantene leste med andre ord inn minimale tonelagspar, for så i neste omgang å bli bedt om å bestemme betydningen av de ordene de leste uten tilgang til kontekst. Hos to av informantene finner Aarseth tonelag. Begge er fra Osøyro, og begge har foreldre fra Os. En liste over informantene finnes bak i oppgaven, men dessverre oppgir ikke Aarseth hvilke to av disse som har tonelag, og derved vet vi heller ikke deres fødselsår. Aldersspennet i gruppa er relativt stort, den eldste er født i 1944, den yngste i 1962. Den nest yngste er født i 1954, så minst én av de to med tonelag er født før 1955. Vi kan ut fra dette konstatere at i Os har tonelagskontrasten begynt å etablere seg i hvert fall blant de født tidlig på 1950-tallet. Men det gjelder ennå et mindretall. Om vi går ut fra at den ene av de som hadde tonelag, var informanten født i 1962, dreier det seg om én av ni født før 1960.

Fintoft & Mjaavatt (seksjon 7.1 ovenfor) hadde ingen informanter fra Os, men vi kan sammenligne Aarseths resultater med dem til Jensen (seksjon 6.1). Denne hadde hele 18 informanter fra Os. 5 av disse skåret over 90 %, og kommer derfor i kategorien som sannsynligvis har hatt tonelag,

jf. tabell 1 ovenfor. Dette tyder på at også i generasjonen født så langt tilbake som ca. 1930, har det funnes et visst innslag av tonalitet blant innbyggerne i Os.

7.3.2 Området vest for Os: Informanter fra Austevoll født på 1950-tallet Arnt Troland (1939) slo i sin hovedoppgave fast at dialekten manglet tonelag. Konklusjonen var basert på auditiv analyse. Noen år senere testet Jensen (1963) 17 informanter fra Austevoll. 13 er atonale og én semitonal. Bare tre er med andre ord tonale. Én av Fintofts informanter kom fra kommunen – en mann. Et søk på navnet hans på nettet tyder på at han er født tidlig på 1950-tallet. Han har identiske tonelag 1- og tonelag 2-skårer, med hhv. 23,0 og 23,3 %, og altså ingen motsetning.

I forbindelse med et feltarbeid organisert av forfatteren som del av et kurs ved Universitetet i Bergen våren 2017 ble 6 eldre talere spilt inn, alle yrkesfaglærere ved den videregående skolen i Austevoll. Alle unntatt én er født på 1950-tallet. De er derved like gamle eller noe yngre enn informanten til Fintoft, og ca. 10–20 år yngre enn Jensens informanter. I tillegg til det sosiolingvistiske intervjuet leste hver av informantene inn et utvalg fra testbatteriet utarbeidet under prosjektet Norsk tonelagstypologi, som er nærmere omtalt under 8.2 nedenfor. De ordene som ble tatt med, var alle flerstavellesord med stemt konsonant mellom den trykksterke og den følgende trykklette vokalen, til sammen ca. 90 testord, de fleste i prefinal posisjon i rammesetningen, men også noen i final posisjon. Ord lengden varierte fra to til seks stavelser.

Tonelagskontrasten ble testet over alle prefinale ord med sonorant umiddelbart etter den trykksterke vokalen. Annotering og uthenting av data ble også her gjort som beskrevet i avsnitt 5 ovenfor. Resultatene framgår av tabell 8. Dessverre leste to av de seks informantene på grunn av en misforståelse bare en mindre del av setningene. Resultatene for

Inf.nr.	Fødsels år	Kjønn	Innsp. år	Gj.snitt T1	Gj.snitt T2	Differanse	P-verdi	N (T1+T2)
2	1952	Kvinne	2017	35,5 %	40,4 %	4,9 %	0,280	23+27
1	1950	Mann	2017	16,0 %	15,4 %	-0,7 %	0,906	27+28
6	1962	Kvinne	2017	20,7 %	18,7 %	-2,0 %	–	8+8
3	1954	Mann	2017	19,4 %	16,6 %	-2,8 %	–	12+9
4	1955	Mann	2017	21,7 %	18,7 %	-3,0 %	0,132	20+25
5	1956	Mann	2017	37,8 %	33,1 %	-4,7 %	0,581	26+27

Tabell 8: Test av tonelagskontrast hos eldre informanter fra Austevoll.

disse er tatt med i tabellen, men de er på grunn av få belegg ikke signifikanstestet.

Vi ser at ingen av de fire som leste hele batteriet, er tonale. Differansene for de to siste tyder på at heller ikke disse har tonelagskontrast. Dette tyder på at Fintofts ene informant fra Austevoll var representativ, og at mens tonelagene hadde begynt å gjøre seg gjeldende i de mer sentrale Os og Fana innen denne aldersgruppa, er dette ikke tilfellet i det mer perifere og kommunikasjonsmessig isolerte Austevoll.

7.4 Sammenfatning, informanter født før 1975

Resultatene jeg har presentert ovenfor, viser at hos informanter født før 1975 er det først og fremst de som kommer fra noe som kan se ut som en sentral nord/sør-korridor fra Lindås og Radøy i nord til Os i sør, som har tonelagskontrast. Ytre Arna, der alle kvinnene og noen få menn hadde tonelagskontrast, er en bergensnær del av denne korridoren. Herfra kommer også de av Fintofts informanter som har kontrast. I tillegg har to av Aarseths ti informanter fra Os kontrast.

Vest for denne korridoren, i kommunene Austevoll, Sund, Fjell og Øygarden, ser tonelagskontrasten ut til å stå mye svakere i denne aldersgruppa. Den mangler hos Fintofts tre informanter fra hhv. Austevoll, Fjell og Øygarden. Den mangler videre hos de seks informantene fra Austevoll, født på 1950-tallet og spilt inn i 2017. I kontrollgruppa til Kerswill fra Øygarden mangler den også, og med ett unntak mangler den hos Øygarden-informantene til Antonesen (1988). Unntaket er født i 1972, og var den yngste av informantene hans. I innspillingene knyttet til Villanger (2010), født mellom 1956 og 1973, har bare én av fire i både manns- og kvinnegruppa signifikant kontrast.

Fra kommunene øst for korridoren, Osterøy, Vaksdal og Samnanger, har vi dessverre bare resultater fra Fintoft-undersøkelsen. Som det framgår av tabell 4 ovenfor, hadde Fintoft to informanter fra Vaksdal og én fra Samnanger, alle uten kontrast. Fra den tredje og nordligste av kommunene øst for Bergen, Osterøy, har vi ingen undersøkelser av informanter født etter krigen og før 1980. Men hele 24 av Jensens 25 informanter fra Osterøy manglet kontrast, så mye tyder på at tonelagene også der har stått svært svakt i denne generasjonen.

Tabell 9 deler Strilelandet inn i tre områder, et vestlig og et østlig i tillegg til den sentrale korridoren fra Lindås, Meland og Radøy i nord

TONELAGSSPREDNING PÅ STRILELANDET

Kilder	Vest for Bergen	Den sentrale korridoren	Øst for Bergen
<i>Publiserte arbeider</i>			
Aarseth		10 (2)	
Bergfjord (1975)		3 (0)	
Fintoft & Mjaavatn (1980)	3 (0)	5 (4)	3 (0)
Antonesen (1988)	8 (1)		
Kerswill (1994)	11 (0)	41 (19)	
<i>Egne analyser av opptak</i>			
Øygarden	8 (2)		
Ytre Arna		13 (9)	
Austevoll	4 (0)		
Totalt	34 (3) = 8,8 %	72 (34) = 47,2 %	3 (0) = 0 %

Tabell 9: Omfanget av tonelagskontrast hos språkbrukere født mellom 1945 og 1975 fra ulike deler av Strilelandet.

til Os i sør.²⁵ Linjene i tabellen representerer de ulike kildene som er referert ovenfor. Tallet foran parentesen viser til antall informanter som er analysert i hver av kildene, med antall av disse som hadde signifikant tonelagskontrast, i parentes. Sammendraget i nederste linje må ikke tas som noe eksakt anslag over tonelagsinnslaget i de tre områdene, til det er kildene for heterogene, og for det østlige områdets del for få. Men forskjellen mellom området vest for Bergen og den sentrale korridoren nord og sør for Bergen gir likevel et grovt bilde av det som høyst sannsynlig var og fremdeles er situasjonen for denne aldersgruppa. Med andre ord er tonelagskontrasten sjelden i kommunene Øygarden, Fjell, Sund og Austevoll i vest, mens den nord og sør for Bergen forekommer atskillig mer hyppig blant talere født mellom 1945 og 1975.

8 Generasjonen født mellom 1980 og 2000

Vi går nå videre til den yngre generasjonen, talere født etter 1980. Både materialet fra Ytre Arna og fra Øygarden omfatter informanter født på 1990-tallet. I tillegg skal vi se på eksperimentbaserte innspillinger av informanter fra Radøy, Lindås og Os, knyttet til prosjektet Norsk tonelagstypologi, og til innspillinger fra Osterøy og Austevoll gjort i for-

25. Overskriften *Vest for Bergen* dekker kommunene Øygarden, Fjell, Sund og Austevoll, mens *Øst for Bergen* dekker Osterøy, Vaksdal og Samnanger.

bindelse med undervisningsopplegg ved UiB. En hovedoppgave og en masteroppgave gir også viktige opplysninger om denne aldersgruppa.

8.1 Nord og sør for Bergen

Vi ser først på resultater fra nord-/sør-korridoren introdusert ovenfor. I avsnitt 7 så vi at blant informanter født mellom 1945 og 1975 hadde tonelagene begynt å vise seg hos flere informanter herfra enn i områdene lenger vest. Samtidig så vi at hos de fleste av informantene som hadde signifikant kontrast, var differansen mellom gjennomsnittlig tonelag 1- og tonelag 2-skår betydelig mindre enn blant de jevnaldrende informantene fra Bergen. Spørsmålet nå er om denne utviklingen har fortsatt, slik at personer fra de samme områdene født noen tiår senere viser et mønster som ligger nærmere gjennomsnittet for informantene fra Bergen, referert i tabell 3 ovenfor.

8.1.1 Os og Nordhordland 30 år etter Aarseth og Bergfjord

Hernes (1998) undersøkte i sin hovedoppgave språket til 20 informanter fra Os, født tidlig på 1980-tallet, med henblikk på i hvilken grad de er påvirket av bergensmålet. På grunnlag av kvantitativ analyse av en rekke variabler utvikler hun et mål på denne påvirkningen som hun kaller "bergensprosent". Mens informantene viser et stort variasjonsspenn med hensyn til denne, skriver Hernes at "[i]ngen av informantane er atonemikarar – eg har funne *eitt* einaste døme hjå *ein* informant på bruk av tonelag 1 i eit ord skulle hatt tonelag 2" (1998: 89, kursivering er forfatterens). Her er med andre ord situasjonen svært forskjellig fra den Aarseth rapporterte i 1974. Hos ham var tonelagskontrasten unntaket knyttet til de yngste. Blant Hernes' informanter er den regelen uten unntak, på tross av at innslaget av bergenspåvirkning ellers er svært varierende.

Det samme bruddet finner vi i Nordhordland. Birkeland (2008) er en masteroppgave i nordisk der forfatteren sammenligner ungdomsspråket i Meland og Radøy kommuner. Meland grenser mot Bergen, og skiller Radøy fra Bergen. Alle informantene i undersøkelsen er født ca. 1990, altså ca. 40 år senere enn Bergfjords yngre informanter og minst 25 år senere enn informantene i produksjonsstudien til Kerswill. I tillegg til en større spørreskjemaundersøkelse gjør hun en næranalyse av 8 in-

formanter, fire fra Meland og fire fra Radøy. Spørreundersøkelsen kartla ikke tonelag, men en rekke andre variabler der bergensformer brytes mot tradisjonelle nordhordlandsformer. Svarene avslørte en betydelig forskjell mellom informantene fra de to kommunene med hensyn til egenrapportert bruk av bergensformer. Nesten 90 % av informantene fra det bergensnærere Meland identifiserer seg med bergensalternativene i spørreskjemaet, mens like mange av informantene fra Radøy identifiserer seg med strilealternativene. På tross av dette: Under næranalysen av språkbruken til hver av de åtte informantene konstaterer Birkeland basert på auditiv observasjon at de alle har tonelag. Dette er særlig slående når det gjelder de fire radøyinformantene. Helt i tråd med de lave bergensprosentene som framkom i spørreundersøkelsen, viser næranalysen av disse fire at de i stor grad bruker tradisjonelle former ellers. Tonelagskontrasten framstår derfor som et bergensstrekk som også her har etablert seg tidligere enn andre.

8.1.2 *De unge fra Ytre Arna*

Innspillingene fra Ytre Arna omfatter seks ungdommer født i 1994–96. En av disse viste seg å være innvandrer med et annet morsmål enn norsk. Han hadde gått de første skoleårene på grunnskolen for innvandrerbarn, Nygård skole i Bergen sentrum, før han begynte på skolen i Ytre Arna i 3. klasse på barneskolen. Han ble ut fra dette ekskludert fra denne undersøkelsen, slik at utvalget består av fem personer.²⁶

Tabell 10 viser resultatene av analysen av disse fem. Samtlige viser en tonelagskontrast som fullt og helt tilsvarende den som karakteriserer deres jevnaldrende fra de sentrale delene av Bergen. Gjennomsnittet for bergensungdommene, som også utgjorde fem personer, er sammen med resultatene for den eldre generasjonen fra Ytre Arna tatt med i tabell 10 til sammenligning. Vi ser at mens tonelag 1-gjennomsnittet er det samme for alle tre gruppene, ligger tonelag 2-gjennomsnittene for de to unge gruppene svært nær hverandre. Faktisk ser de unge fra Ytre Arna ut til å ha gått forbi sine jevnaldrende fra Bergen, men her er antall informanter for små til at vi kan avgjøre om dette er et signifikant resultat. Dette

26. Å undersøke hvordan unge innvandrere tilegner seg tonelagskontrasten, vil være et interessant prosjekt i seg selv. Men til det trengs det naturligvis et atskillig større utvalg enn denne ene informanten.

innebærer at det også er en stor forskjell mellom de to aldersgruppene fra Ytre Arna, og at den eldre aldersgruppa representerer en overgangsgruppe mellom fravær av tonelag i generasjonen før dem og fullt bergens-tonelag hos informanter født etter 1980.

Inf.nr.	Fødsels år	Kjønn	Innsp. år	Gj.snitt T ₁	Gj.snitt T ₂	Differanse	N (T ₁ +T ₂)
01408	1995	Mann	2010	24,1 %	76,3 %	52,2 %	20+20
01409	1995	Mann	2010	17,0 %	66,8 %	49,8 %	20+20
01410	1996	Kvinne	2010	15,5 %	77,5 %	62,0 %	20+20
01414	1994	Kvinne	2010	17,2 %	75,4 %	58,2 %	20+20
01415	1994	Kvinne	2010	18,7 %	70,4 %	51,7 %	20+20
Gjennomsnitt				18,5 %	73,3 %	54,8 %	
Gjennomsnitt unge Bergen sentrum				20,6 %	68,3 %	47,8 %	
Gjennomsnitt eldre Ytre Arna				19,9 %	36,5 %	16,5 %	

Tabell 10: Tonelagskontrast blant de yngre informantene fra Ytre Arna, født på midten av 1990-tallet.

8.2 Resultater fra prosjektet Norsk tonelagstypologi (NTT)

NTT var et NFR-finansiert prosjekt som hadde som mål å skaffe et bredere og mer variert datagrunnlag for å studere tonelagsrealisasjon i norsk enn det Fintoft-prosjektet hadde framskaffet på 1970-tallet. Mens en i Fintoft-prosjektet bare fikk informantene til å lese en serie med minimale par i form av tostavingsord, der morfologisk kategori i stor grad ble holdt konstant for hvert medlem av parene, bestod NTT-materialet av ord av ulik lengde og med ulik segmental oppbygging satt inn i ulike rammesetninger. De fleste målordene ble lest fokalt, men det var også lagt inn i innspillingen rollespill som skulle framtvinge kontrastivt fokus og postfokal aksent. Hver informant skulle lese til sammen 140 setninger.

De fleste av opptakene ble gjort i 2000 og 2001. Informantene var alle elever i videregående skole, født mellom 1980 og 1985. De er med andre år noen få år eldre enn informantene til Birkeland, som var født i 1990 og omtrent jevngamle med informantene til Hernes, jf. 8.1.1. De ti informantene fra Strilelandet fordelte seg med tre fra Lindås, tre fra Radøy og fire fra Os. Alle kommer med andre ord fra den sentrale nord/sør-korridoren vi identifiserte i analysen av den eldre generasjonen ovenfor, se særlig tabell 9.

Resultatet av analysen framgår av tabell 11, der informantkodene er hentet fra informantdatabasen for prosjektet. Av de ti informantene ser vi at det bare var én, en mann fra Lindås, som med en p-verdi = 0,126 ikke viste en signifikant forskjell mellom tonelag 1- og tonelag 2-skårene. For de andre ni informantene var $p < 0,001$, altså en klar forskjell mellom de to tonelagene.

Inf.	Kommune	Fødselsår	Kjønn	Innsp. år	Gj.snitt T ₁	Gj.snitt T ₂	Differanse	P-verdi	N (T ₁ +T ₂)
Lilu	Os	1982	Kvinne	2000	17,1 %	70,4 %	53,3 %	*0,000	64+59
Esmo	Os	1982	Mann	2000	17,6 %	66,0 %	48,4 %	*0,000	56+61
Anle	Os	1982	Mann	2000	18,4 %	65,3 %	46,9 %	*0,000	67+65
Mamo	Lindås	1982	Kvinne	2000	21,5 %	67,6 %	46,1 %	*0,000	56+53
Hikva	Lindås	1982	Kvinne	2000	19,7 %	61,5 %	41,8 %	*0,000	71+68
Stika	Radøy	1982	Kvinne	2000	27,0 %	51,2 %	24,2 %	*0,000	68+65
Anste	Radøy	1982	Kvinne	2000	25,2 %	43,9 %	18,7 %	*0,000	67+69
Bjaso	Radøy	1982	Mann	2000	19,3 %	33,8 %	14,5 %	*0,000	59+47
Anrø	Os	1982	Kvinne	2000	26,9 %	37,9 %	11,0 %	*0,000	60+57
Stista	Lindås	1982	Mann	2000	25,8 %	32,0 %	6,2 %	0,126	57+53

Tabell 11: Tonelagskontrast blant NTT-informantene fra Strilelandet, født i 1982.

Om vi ser bort fra denne ene avvikerer, er disse resultatene i tråd med resultatene til Hernes (1998) og Birkeland (2008): Tonelagskontrasten er godt etablert hos ungdom født etter 1980 både i Os sør for Bergen og i nordhordlandskommunene Meland og Radøy.

Vi ser også noe som de kategoriske analysene til Hernes og Birkeland ikke fanget opp, nemlig at ikke alle synes å ha fullt utviklede bergenske tonelag med en differanse mellom tonelag 1- og tonelag 2-skårene på over 35 %, som er den forskjellen jeg i avsnitt 6 antydte konstituerte den minimale bergenske kontrasten. Vi ser av tabell 11 at de ni informantene med signifikant kontrast faller i to grupper, en på fem (markert med grått) som ligger godt over denne grensen og en på fire som ligger godt under, men som likevel har signifikant forskjell. Blant disse fire finner vi alle informantene fra Radøy. Dette passer godt med resultatene fra Birkeland (2008) referert ovenfor, som viste at ungdom fra Radøy født noen få år senere enn NTT-informantene holdt atskillig bedre på strilemålet enn ungdom fra den mer bergensnære nabokommunen Meland, som i vår sammenheng kan sammenlignes med de sentrale, sørlige delene av nabokommunen i øst, Lindås. Det vi ser her, er med andre ord at Birkeland har sine ord i behold siden alle radøyinformantene har tonelagskontrast. Den forskjellen hun fant mellom informantene fra Me-

land og Radøy mht. andre variabler, viser seg kanskje likevel her ved at NTT-informantene fra Radøy ikke har en fullt utviklet bergensavstand mellom tonelagstoppene.

I tillegg hører én av de fire Os-informantene (Anrø) til denne gruppa. Begge foreldrene kommer fra den sørvestligste delen av kommunen, Søre Øyane, som av Hernes (1998: 2) beskrives som ett av to utkantområder i kommunen som ikke har opplevd stor innflytting gjennom etablering av byggefelt. En gjennomhøring av det korte intervjuet som ble gjort med hver informant etter at setningene var lest, viser en godt bevart osdialekt, med o-ending i bestemt form av både sterke og svake femininer, a-infinitiv og i det hele tatt liten påvirkning fra bergensk. Det er derfor ikke usannsynlig at bakgrunnen fra Søre Øyane kan forklare avviket i forhold til de tre andre fra Os, som alle har bergensavstand mellom tonelagstoppene.

Det tilsvarende intervjuet med Stista, den eneste uten signifikant kontrast, avslører at han kommer fra et sted øst i kommunen nær Osterfjorden. Også han viser liten grad av bergenspåvirkning, men her kan neppe bare geografi forklare avviket. Hovedveien nordover, E39, passerer gjennom dette området, og det er derfor gode kommunikasjoner inn mot sentrum i kommunen, Knarvik, og videre mot Bergen. Begge foreldrene kommer fra Nordhordland, så her er det nok individuelle egenskaper ved informanten som kan forklare avviket.

Uansett viser resultatene i tabell 11 at tonelagene står vesentlig sterkere i aldersgruppa født etter 1980 enn i generasjonen før. Bare én av ti mangler signifikant kontrast, og halvparten produserer bergensk avstand mellom tonetoppene. En sammenligning av NTT-resultatene med resultatene for de yngre fra Ytre Arna viser også at nærhet til Bergen spiller en rolle. Mens alle de fem informantene fra Ytre Arna har en fullt utviklet bergenskontrast, har to av tre fra Lindås en slik kontrast, og ingen av de tre fra området lengst fra Bergen, Radøy.

8.3 Resultater fra områdene øst og vest for den sentrale korridoren

Hva da med ungdom fra de vestlige og østlige områdene, slik disse er avgrenset i fotnote 25. Når det gjelder den yngre aldersgruppa, har vi kvantitative undersøkelser av ungdommer fra to steder vest for nord/sør-korridoren, Øygarden i nordvest og Austevoll i sørvest. I tillegg har vi

opptak fra Osterøy i nordøst, som også vil bli analysert nedenfor. Her har vi imidlertid ingen eldre informanter å sammenligne med.

8.3.1 Øygarden²⁷

I avsnitt 7.2.4 så vi at av åtte eldre informanter hadde bare to tonelagskontrast, begge med en avstand mellom tonelagstoppene på under 20 %, altså langt fra fullt utviklede bergensstonelag. Tabell 12 viser resultatene for de ni yngre informantene fra kommunen, sammenlignet med de unge fra Bergen og de eldre fra Øygarden. Som i Ytre Arna ser vi at tonelagene står mye sterkere blant de yngre enn de eldre. Bare én av de ni ser ut til å mangle signifikant kontrast, og av de åtte med kontrast har fem en gjennomsnittsavstand mellom tonelagstoppene som tilsvarer den bergenske. Disse er også her skyggelagt i tabellen.

Inf.nr.	Fødsels-år	Kjønn	Gj.snitt T1	Gj.snitt T2	Diffe- ranse	P-verdi	N (T1+T2)
131	1995	Kvinne	16,0 %	67,2 %	51,1 %	*0,000	20+19
134	1995	Mann	16,0 %	58,0 %	42,0 %	*0,000	11+17
129	1995	Kvinne	23,5 %	65,3 %	41,8 %	*0,000	19+20
132	1994	Kvinne	21,8 %	59,8 %	38,0 %	*0,000	19+21
135	1995	Mann	17,3 %	54,8 %	37,5 %	*0,000	17+16
136	1994	Mann	22,3 %	49,1 %	26,8 %	*0,000	19+19
130	1995	Mann	26,0 %	49,5 %	23,4 %	*0,000	20+19
137	1994	Mann	30,4 %	49,3 %	18,9 %	*0,026	18+20
133	1994	Kvinne	18,9 %	38,5 %	19,6 %	0,077	20+18
Gjennomsnitt			21,4 %	54,6 %	33,2 %		
Gjennomsnitt unge Bergen sentrum			20,6 %	68,3 %	47,8 %		
Gjennomsnitt eldre Øygarden			24,5 %	30,9 %	6,4 %		

Tabell 12: Tonelagskontrast blant de yngre informantene fra Øygarden, født 1994–1995.

De fire siste har avstander mellom de to tonelagstoppene som ligger godt under bergensgjennomsnittet, men tre av dem har likevel signifikant kontrast. Vi ser også at mens alle ungdommene fra Ytre Arna har utviklet en full bergenskontrast, er det bare vel halvparten av de unge fra Øygarden som har gjort det samme. Igjen er det nærliggende å tro at det er avstanden fra Bergen som kan forklare dette.

27. Informantnumrene er også her hentet fra Talebanken. Én svært lite pratsom informant, nr. 128, hadde bare fem brukbare tonelag 1-belegg, og er derfor ikke tatt med i analysen.

8.3.2 Austevoll

I tillegg til de seks lærerne født på 1950-tallet omtalt ovenfor i 7.3.2 ble tolv ungdommer født i 2000 spilt inn som del av feltarbeidet. De tolv var elever ved det studiespesialiserende førsteåret ved den videregående skolen i Austevoll. Alle ble intervjuet to og to, og alle hadde minst én forelder fra Austevoll og var vokst opp i kommunen. Opptakene bestod også her av en samtale fulgt av en lesetest.

Som beskrevet under 7.3.2 ble lesetesten brukt i Austevoll kalkert på testen utformet under prosjektet Norsk tonelagstypologi. Resultatene framgår av tabell 13. Tabellen viser et helt annet resultat enn det vi fant blant de unge fra Ytre Arna og fra Øygarden. Av de ti informantene som ble analysert, er det bare to som har signifikante p-verdier. Ingen av disse har forskjeller mellom gjennomsnittlige tonelag 1- og tonelag 2-skårer som ligger nær bergensnivået. Og også i Austevoll er det forskjell mellom de eldre og yngre. Den er rett nok ikke stor, men gjenspeiler at mens to av de unge har tonelagskontrast, har ingen av de eldre det.

Et interessant poeng her er at dette er elever som etter å ha tatt første året på studiespesialiserende studieretning i kommunen, må reise ut av kommunen for å ta de to siste årene av videregående skole. Dette er med andre ord ungdommer som i hvert fall for manges vedkommende har begynt å orientere seg mentalt ut av kommunen og inn mot mer sentrale deler av regionen. Likevel har tonelagene i liten grad greid å etablere seg i denne gruppa. Dét lar oss anta med relativt stor sikkerhet at også den delen av ungdommen i kommunen som orienterer seg mot mer praktiske og lokalt forankrede utdannelser, for eksempel ved fiskerifagskolen i

Inf.nr.	Fødsels- år	Kjønn	Gj.snitt T1	Gj.snitt T2	Diffe- ranse	P-verdi	N (T1+T2)
8	2000	Kvinne	38,8 %	60,4 %	21,7 %	*0,002	29+27
11	2000	Kvinne	18,5 %	30,5 %	12,0 %	*0,003	27+26
14	2000	Mann	32,2 %	37,2 %	5,1 %	0,153	30+24
10	2000	Kvinne	23,3 %	26,8 %	3,4 %	0,337	25+26
12	2000	Mann	17,4 %	20,1 %	2,7 %	0,712	29+27
16	2000	Mann	28,5 %	31,2 %	2,7 %	0,240	24+24
13	2000	Mann	22,5 %	24,6 %	2,1 %	0,522	25+26
15	2000	Mann	15,8 %	17,6 %	1,8 %	1,000	22+20
7	2000	Kvinne	32,5 %	33,2 %	0,6 %	0,833	27+25
9	2000	Kvinne	31,0 %	25,3 %	-5,7 %	0,074	29+28
Gjennomsnitt			26,1 %	30,7 %	4,6 %		
Gjennomsnitt eldre			25,2 %	23,8 %	-1,4 %		

Tabell 13: Tonelagskontrast hos yngre informanter fra Austevoll.

kommunen, foreløpig er upåvirket av de bergenske tonelagene. Resultatene vist i tabell 13 kan med andre ord med stor sannsynlighet generaliseres til hele aldersgruppa fra kommunen.

8.3.3 Osterøy

Allerede i 1939 slo Ragnar Hodnekvam i sin hovedoppgave om stedsnavn i Gjerstad sogn på Osterøy fast at dialekten manglet tonelag (Hodnekvam 1939). Ingen av Fintofts informanter var fra Osterøy, og det finnes ikke eldre sosiolingvistiske intervjuer av denne aldersgruppa fra kommunen. Jensen (1963) hadde imidlertid hele 25 informanter fra øya. Bare én av disse oppnådde så vidt et resultat tilsvarende semitonal, nemlig 66 %. Alle de andre plasserte seg innenfor det atonale spennet. Selv med forbeholdene nevnt ovenfor knyttet til tolking av enkeltresultater hos Jensen, tyder dette på at osterøymålet rundt 1960 med svært få unntak var uten tonelagskontrast også hos de unge.

En gruppe yngre informanter født rett før årtusenskiftet ble spilt inn i forbindelse med et feltarbeid i februar 2016 knyttet til et kurs ved Universitetet i Bergen, der forfatteren var en av de ansvarlige. Alle informantene gikk på studieforbereidende linje på den videregående skolen på Osterøy. Målet med feltarbeidet var først og fremst å gjøre sosiolingvistiske intervjuer med elever ved den videregående skolen i kommunen, men det ble til slutt i innspillingsopplegget lagt inn en liten test kalkert på Fintofts metode, dvs. lesing av minimale par lagt inn i den samme rammesetningen som den Fintoft brukte. På grunn av tidsbegrensninger ble antallet ordpar redusert til 20, dvs. 40 setninger, hvorav de fem første parene ble definert som treningspar og ikke videre analysert. Ikke alle de resterende kunne analyseres, bl.a. på grunn av knirkestemme og oktavsprang, så tallet på datapunkter for hvert tonelag og for hver informant er i flere tilfeller lavere enn 15 per tonelag.

Resultatene framgår av tabell 14, der gjennomsnittet også sammenlignes med gjennomsnittet for de yngre fra Øygarden. Bare tre av de femten mangler signifikant forskjell, med p-verdier lik 0,467, 0,225 og 0,635. Av disse ser vi at to er menn og én kvinne. De tre kommer alle fra den bergensnære delen av øya, én av dem fra den relativt tett bosatte bygda Haus, som ligger nær broa til fastlandet og der flere av de andre informantene også kommer fra. De to andre kommer fra mer avsidesliggende steder i hhv. sørøst nær Bruvik og nordvest mellom Lonevåg og Hosanger. Alle tre har begge foreldre fra Strilelandet, men det har også

fem av dem med signifikant forskjell. De to informantene som kommer fra motsatt side av øya, altså lengst fra Bergen og fra broa over til fastlandet, nemlig nr. 1 og 9, har begge klar kontrast, med $p < 0,000$.

Mens lokal geografi med andre ord ikke ser ut til å spille noen rolle, ser vi en relativt klar forskjell mellom kjønnene, ved at kvinnene for det første har større avstand mellom de to tonelagsskårene enn mennene og ved at det bare er menn som ikke når over minimumsdifferansen vi ovenfor tentativt knyttet til bergensdialekten, nemlig 35 %. Mønsteret brytes bare av den ene kvinnen som ikke har signifikant forskjell mellom de to tonelagsskårene.

Inf.nr.	Fødsels- år	Kjønn	Bygd	Gj.snitt	Gj.snitt	Diffe- ranse	P-verdi	N (T1+T2)
				T1	T2			
8	1998	Kvinne	Haus	4,8 %	77,0 %	72,2 %	*0,000	14+15
9	1999	Kvinne	Tyssebotn	6,9 %	73,1 %	66,2 %	*0,000	9+8
11	1999	Kvinne	Valestrand	16,9 %	75,5 %	58,6 %	*0,000	14+12
2	1998	Kvinne	Valestrand	8,6 %	63,9 %	55,3 %	*0,000	14+9
14	1999	Mann	Valestrand	15,5 %	69,4 %	53,9 %	*0,000	14+12
15	1998	Mann	Haus	18,0 %	65,4 %	47,4 %	*0,000	11+13
12	1999	Mann	Valestrand	19,1 %	62,0 %	42,9 %	*0,000	14+13
3	1999	Mann	Hauge	30,0 %	64,6 %	34,6 %	*0,000	14+15
6	1999	Mann	Haus	35,0 %	67,4 %	32,4 %	*0,009	12+10
1	1999	Mann	Fotlandsvåg	25,1 %	51,1 %	26,0 %	*0,001	11+15
13	1999	Mann	Valestrand	23,0 %	47,5 %	24,5 %	*0,000	10+15
4	1999	Mann	Haus	24,7 %	40,1 %	15,4 %	*0,043	7+10
7	1998	Kvinne	Litland	17,3 %	39,4 %	22,1 %	0,225	12+13
5	1996	Mann	Haus	30,8 %	34,7 %	3,9 %	0,467	11+14
10	1997	Mann	Bruvik	13,7 %	16,5 %	2,8 %	0,635	14+14
Gjennomsnitt				19,3 %	56,5 %	37,2 %		
Gjennomsnitt yngre fra Øygarden				21,4 %	54,6 %	33,2 %		

Tabell 14: Test av tonelagskontrast hos yngre informanter fra Osterøy ved hjelp av Fintoft-metoden.

Osterøy fikk fergefri veiforbindelse til Bergen i 1997, altså ca. 10 år etter Øygarden. I utgangspunktet kunne en ha tenkt seg at de ti årene mellom tidspunktene da de to kommunene fikk fergefri veiforbindelse til Bergen, ville avspeiles i resultatene. Dette ser i liten grad ut til å være tilfellet. Om vi sammenligner ungdommene fra Osterøy med dem fra Øygarden, er de gjennomsnittlige differansene mellom tonelag 1 og 2 hhv. 37,2 og 33,2 %.

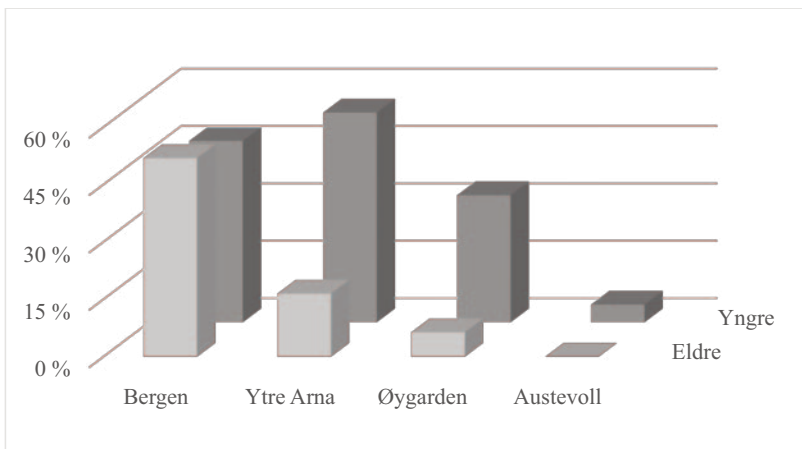
Men det som kan slås fast med større grad av sikkerhet, er at ungdommene fra Øygarden og Osterøy ligger godt etter ungdommene fra

Ytre Arna (tabell 10). Siden NTT-informantene (avsnitt 8.2) er så få, er det vanskeligere å hevde det samme med like stor grad av sikkerhet her, men ungdommene fra Øygarden og Osterøy ligger i hvert fall ikke foran NTT-informantene, på tross av at de er mer enn ti år yngre. Og om vi bruker Jensens resultater som sammenligningsgrunnlag når det gjelder Osterøy, er det ingen tvil om at vi ser en utvikling der tonelagene i løpet av to generasjoner har gått fra å være så å si fraværende til å karakterisere talemålet til de fleste i den yngre generasjonen.

8.4 Sammenfatning

Mens det blant informantene født før 1980 var mange som ikke hadde tonelagskontrast, viser gjennomgangen av de yngre at disse, med unntak av Austevoll, så å si alle har kontrast. Men langt fra alle har en avstand mellom gjennomsnittlig tonelag 1-topp og gjennomsnittlig tonelag 2-topp som tilsvarer den bergenske avstanden.

Figur 5 er en grafisk framstilling av denne utviklingen basert på de kvantitative analysene ovenfor, der jeg også har tatt med den eldre aldersgruppen. Vi ser at i Bergen er det ingen forskjell mellom aldersgruppene, realisasjonen av tonelagskontrasten framstår som stabil over tid. For to av de tre datasettene fra Strilelandet, Ytre Arna og Øygarden, ser vi en dramatisk utvikling fra de eldre til de yngre. Hos de eldre er kontrasten

Figur 5: Forskjell i tonelagsskårer, dvs. differanse mellom tonelag 1- og tonelag 2-skårer, mellom eldre og yngre.

i ferd med å etablere seg. De lave søylene som representerer de eldre, dekker en stor grad av variasjon der bare noen av informantene har kontrast, og der så å si ingen har den bergenske avstanden mellom de gjennomsnittlige tonelag 1- og tonelag 2-skårene. Hos de yngre er utviklingen kommet mye lenger. Ungdommene fra Ytre Arna ligger, som vi ser, faktisk høyere enn bergensgjennomsnittet, mens den yngre generasjonen fra Øygarden ennå ikke er kommet dit. Austevoll ligger langt bak. Her er kontrasten helt fraværende hos de eldre, mens den bare så vidt har begynt å vise seg blant de yngre. Men utviklingen framstår som den samme.

9 Avsluttende diskusjon

Hovedmålet med denne artikkelen har vært å kartlegge spredningen av tonelagskontrasten innenfor rammene av koordinatene alder og geografi. Den bergenske tonelagskontrasten har spredd seg til områdene rundt Bergen som en del av en større prosess der bergensdialekten nå ser ut til å være i ferd med å fortrenge de tradisjonelle strilemålene. Noen av funnene referert ovenfor tyder på at tonelagene er blant de tidligste trekkene som sprer seg i denne prosessen, noe som støtter resultatene til Hognestad (2002, 2006, 2007, 2008), og derved også bidrar til å svekke hypotesen om at prosodiske drag er mer motstandsdyktige mot endring enn de fleste andre språktrekk, jf. 4.2 ovenfor.

9.1 Sosiale faktorer

Et tydelig mønster som går igjen i funnene referert ovenfor, er at både innslaget av informanter med tonelag i en gitt informantgruppe og den gjennomsnittlige avstanden mellom tonetoppene i hhv. tonelag 1 og tonelag 2 korrelerer med *tid* forstått som forskjeller mellom ulike generasjoner. Blant de eldste informantene er innslaget av tonelag lavt, blant de yngste er det høyere, for flere informanters vedkommende like høyt som hos bergensinformantene. Dette er det vanlige mønsteret en ser i språkendringsprosesser der et nytt trekk fortrenger et eldre.

Den andre faktoren som påvirker spredningsmønsteret, er geografi uttrykt som avstand fra Bergen. Jo lenger et gitt lokalsamfunn befinner seg fra Bergen, jo lavere ser innslaget av tonelag ut til å være. Her er det viktig å understreke at det ikke dreier seg om avstand målt i luftlinje,

men det vi kan kalle kommunikasjonsmessig avstand, målt både som kjørelengde og i hvilken grad denne er fergefri. I den eldste generasjonen ser innslaget av tonelag ut til å være størst i områder med gode kommunikasjoner inn til byen, særlig mot nord og sør.

En tredje mulig utenomspråklig faktor er kjønn. Denne er imidlertid mer usikker, siden det bare er noen få av datasettene som er store nok og preget av nok variasjon til å kunne vise kjønnsforskjeller. Disse gir heller ikke noe entydig bilde. Kjønnsforskjeller er helt klart til stede hos den eldre generasjonen fra Ytre Arna, jf. 7.2.3 ovenfor. Et tilsvarende mønster finner vi imidlertid ikke i det andre settet med sosiolingvistiske intervjuer, Øygarden. Når det gjelder de manuskriptbaserte undersøkelsene, er det bare datasettene knyttet til ungdommene fra Austevoll og fra Osterøy som er store nok til at vi kan se på kjønnsforskjeller. Mens det ikke ser ut til å finnes noen kjønnsforskjeller blant informantene fra Austevoll, er det i materialet fra Osterøy tilsynelatende en sammenheng mellom hvor nær informantene ligger bergensavstandene mellom de to tonelagsskårene og kjønn. Blant de som har nådd bergensavstandene, har kvinnene større avstand enn mennene, og de som ligger under bergensavstandene, er bare menn.

9.2 Om metoden

En viktig metodisk nyvinning knyttet til dette prosjektet er at jeg har vist at det er mulig å bruke innspillinger av relativt naturlig talemål, som for eksempel sosiolingvistiske intervjuer, som data for denne typen kvantitative undersøkelser av tonelag og kanskje også intonasjon knyttet til større domener. Dette har så vidt meg bekjent ikke vært gjort tidligere, formodentlig ut fra den tankegang at naturlig tale som data introduserer for mange feilkilder det er vanskelig å få kontroll på. Det vanlige har derfor vært å bruke eksperimentelt etablerte data som informantene har lest fra et manuskript. Denne typen data er imidlertid problematisk av en annen grunn, nemlig at det kan være stor avstand mellom lesestil og naturlig talestil. Det finnes likevel måter å komme rundt dette problemet på, for eksempel ved å bruke dialektnær ortografi i manuskriptet og å unngå variabler der en formell variant står mot en stigmatisert uformell. Tonelag hører ikke til denne typen, i hvert fall ikke i og rundt Bergen. Uansett viser sammenligningen i Tabell 3 at resultater basert på naturlig tale og lesing innenfor en mer eksperimentell ramme konvergerer.

Også bruken av et Praat-skript for å hente ut kvantitative data fra materialet er ny innenfor nordisk tonelagsforskning. Praat-skripter har vært i bruk i flere år, og det skriptet jeg har benyttet her, *Pitch Dynamics*, er ikke laget spesielt for analyse av nordiske tonelag. Det kan derfor i én forstand ses på som hyllevarer, som har gjort det mulig relativt raskt og effektivt å analysere store datamengder, noe som helt klart gjør resultatene mer pålitelige og mer presise enn om de hadde vært basert på manuell analyse av et mye mindre antall antatt representative belegg. Selv om annotering i Praat er tidkrevende, muliggjør denne metoden en grundig og relativt effektiv reanalyse av de store datamengdene som ble samlet inn gjennom Fintoft-prosjektet på 1970-tallet, og mer omfattende analyse av de som ble samlet inn gjennom tonelagstypologiprojektet ca. 25 år senere.²⁸

9.3 Er forskningsspørsmålene besvart?

Når det gjelder forskningsspørsmålene nevnt under 4 ovenfor, er i hvert fall 1 til 4 et godt stykke på vei besvart. I den grad resultatene rapportert her kan generaliseres til resten av Strilelandet, har de unge i stor grad tilegnet seg tonelagskontrasten (spørsmål 1). Dette har skjedd relativt raskt, dvs. i løpet av noen få generasjoner (spørsmål 2) og geografisk så vel som kulturell avstand fra Bergen (spørsmål 4) ser i høy grad ut til å legge føringer på spredningsmønsteret. Også spørsmål 5, om det finnes et mellomstadium preget av variasjon, kan besvares positivt, men her trengs det mer detaljerte studier for å avgjøre i hvilken grad dette stadiet preges av språklig-strukturelle føringer, noe jeg kommer kort tilbake til nedenfor. Hvordan endringen er synkronisert med spredningen av andre trekk fra bergensmålet (spørsmål 3), fortjener også et nærmere studium, men tonelagene ser ut til å være del av fortroppen i denne prosessen. Dette kommer tydelig fram i arbeidene til Reidun Hernes (1998) og Mariann Birkeland (2008) referert i 8.1.1 ovenfor. Spørsmål 6, om dette er en endring nedenfra eller ovenfra, er ikke besvart, men jeg kommer kort tilbake til også dette spørsmålet nedenfor.

28. Fintoft-materialet inneholder mellom 60.000 og 70.000 tonelagsrealisasjoner fordelt på over 1000 informanter, mens NTT-materialet inneholder noe i underkant av 16000 belegg fordelt på 115 informanter. Begge datasettene er planlagt tilgjengeliggjort for forskersamfunnet i løpet av nær fremtid gjennom Clarino-projektet (<https://clarin.w.uib.no>).

Det viktigste resultatet som legges fram, er delsvaret på spørsmål 4. Fonetisk sett introduseres ikke tonelagskontrasten i form av en enten/eller-variasjon mellom full bergensuttale av tonelag 2-former og tradisjonell uttale i strilemålet. I stedet legger pionerene seg på en mer forsiktig linje, i den forstand at de forsinker tonetoppen i tonelag 2-formene slik at det oppstår en kontrast, men ikke på langt nær i samme fonetiske grad som hos bergensere. Vi har sett at timingen av tonelag 2-toppen lar seg måle som en prosentdel av et konstant realisasjonsdomene. Mens den typiske bergenser innenfor dette har en avstand på ca. 50 prosentpoeng mellom timingen av tonetoppen i tonelag 1 og den som realiserer tonelag 2, finner vi hos de eldste strileinformantene som har tonelagskontrast, variasjon mellom så lite som under 10 prosentpoeng og opp til full bergenskontrast.

Dette er ny kunnskap, men den er kanskje ikke overraskende. I andre norske og svenske tonelagsdialekter er det observert lignende prosesser, og det lar seg peke på en mulig fonetisk drivkraft som i engelsk faglitteratur ofte blir referert til som *peak delay*, og som på norsk kanskje kan kalles *tonetoppforsinkelse*, se for eksempel Gussenhoven (2004: 72) og Yip (2002: 8ff.) Dette er et fenomen som resulterer i at en tonetopp, det være seg knyttet til intonasjon eller leksikalsk tone, over tid har en tendens til gradvis å forsinkes i forhold til den segmentale strengen den er strukturelt synkronisert med. I norske dialekter har Jan Hognestad (2002, 2006, 2007, 2008) påvist dette både i Stavanger og Flekkefjord ved å sammenligne ulike generasjoner. I Sverige har Fransson og Strangert (2005) vist det samme i en studie av dialektene i Leksand og Rättvik i Dalarna.

Det er naturligvis ikke mulig å tolke spredningen av tonelag som et resultat av utelukkende fonetisk betinget tonetoppforsinkelse, ettersom den da ikke ville ha skilt mellom tonelag 1- og tonelag 2-ord. Men forløpet kan minne om tonetoppforsinkelse, og i den grad tonelagene fonetisk oppstod ved at tonetoppen knyttet til trykkstavelsen gradvis ble forsinket i flerstavellesord, en forsinkelse det ikke var rom for i enstavelsesord (Hognestad 2012: 97ff.),²⁹ er det vi observerer i strilemålene, på mange måter en replikasjon av denne prosessen, men her som spredning fra en nabodialekt og derved betinget av de strukturelle og leksikalske betingelsene som gjelder i denne. Den sentrale observasjonen her er at

29. Se også Bye (2011) og Kristoffersen (2004).

avstanden mellom tonelag 1 og tonelag 2 ser ut til å etablere seg i form av en gradvis forsinkelse av tonelag 2-toppen. I denne artikkelen har jeg vist at dette i høy grad gjelder når vi sammenligner generasjoner. Men resultatene for de to fra Ytre Arna som ble intervjuet som unge i 1979 og middelaldrende i 2010, kan tyde på at en tilsvarende utvikling kan finne sted over tid innenfor hver enkelt språkbrukers system.

Et interessant spørsmål stilt av en av konsulentene er om spredning av tonelagskontrast lettere skjer når den dialekten som påvirkes, i utgangspunktet mangler kontrast. Det er et spørsmål som per i dag ikke lar seg besvare i mangel av studier av endringer der dialekten som endres har kontrasten fra før, men med ulik fonetisk realisasjon. Studiene til Hognestad, referert til i forrige avsnitt, ser i utgangspunktet ut til å være styrt av indre drivkrefter, og jeg kjenner ikke til andre eksempler der det kan sannsynliggjøres at vi har å gjøre med spredning av ett system til fortrengsel av et annet. Men det som kan fastslås når det gjelder tonelagsspredningen til strilemålene, er at de strukturelle betingelsene er optimale. Det ene «tonelaget» som karakteriserer strilemålene, er så å si identisk med bergensk tonelag 1 både når det gjelder kontur og timing. Det eneste som da skal til for at tonelagskontrasten skal introduseres, er at språkbrukerne lærer seg å forsinke konturen i ord de har lært seg skal ha tonelag 2. Selve tonelag 2-konturen trenger med andre ord ikke å endres, fra entoppet til totoppet eller vice versa. Når endringen i tillegg kan ses på som fonetisk naturlig, dvs. som en type tonetoppforsinkelse, er dette enda et moment som kan motivere det gradvise ved prosessen.

Av teoretisk interesse er særlig i hvilken grad endringen er et eksempel på spredning nedenfra eller ovenfra, eller med de engelske originaltermene, *change from below or above*, se for eksempel Labov (1994: 78). Disse termene kan både referere til om endringene foregår under eller over bevissthetsnivået og til om de kommer ovenfra eller nedenfra i språksamfunnet. Ifølge Labov vil disse to perspektivene kunne falle sammen i den forstand at språkbrukere ofte vil være bevisst endringer med utspring i en prestisjevarietet, mens endringer som har sitt utspring lokalt og lenger nede i det sosiale hierarkiet, ofte vil foregå uten at språkbrukerne merker det. Denne koblingen ser ikke ut til å være til stede her, i hvert fall ikke i Ytre Arna. I løpet av de sosiolingvistiske intervjuene ble informantene spurt om dialekt, blant annet hva som særpreget den lokale dialekten og hva som endrer seg. Jeg har hørt gjennom disse delene av intervjuene. Ingen av informantene nevner tonelag. Mens infor-

mantene i stor grad er i stand til å peke på brytningen mellom strilemålet og bergensmålet når det gjelder leksikalske variabler som for eksempel *eg* vs. *jeg* og *ikkje* vs. *ikke*, var det som nevnt ingen som trakk fram tonelag og intonasjon mer generelt.

Et annet spørsmål med utgangspunkt i teori er hvordan og i hvilken grad den enkelte lærer seg de strukturelle betingelsene som definerer distribusjonen av tonelagene i leksikon. Det finnes det vi kan kalle store mønstre knyttet til bøyningssystemet som sannsynligvis er relativt enkle å lære, som at det i substantivbøyningen bare er enstavede stammer som har tonelagsveksling i paradigmet, og at det er b.f.sg. og i mange dialekter b.f.pl. nøytrum som har tonelag 1. Det at fordelingen av tonelag i presensformer av verb langt på vei følger skillet mellom svake og sterke verb, er noe mer komplisert, fordi det er flere leksikalske unntak her. Og fordelingen av tonelag i sammensetninger med enstavet forledd er i stor grad leksikalsk (Kristoffersen 1992), og unntakene med tonelag 1 må derfor læres for hvert forledd. Det samme gjelder det at mens tonelag 1-ordene *finger* og *kobber* får tonelag 2 i sammensetninger, jf. *fingervanter* og *kobbertråd*, gjør for eksempel *senter* det ikke. Ifølge Labov (1981) er det grenser for i hvilken grad voksne språkbrukere kan lære seg tilsynelatende umotiverte unntak av denne typen gjennom spredning. Dette reiser igjen spørsmålet om hvordan spredningen skjer og har skjedd. Med andre ord kan vi avslutte med å peke på at ikke siste ord er sagt om dette emnet.

Litteratur

- Antonesen, Vidar. 1988. *Fonologien i Øygardsdialekten: en argumentativ beskrivelse*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Bergfjord, Kjell. 1975. *Lygramålet: ein studie i talemålet hjå eldre og yngre i ei utkanthbygd i Nordhordland*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Birkeland, Mariann. 2008. “*Dei e teite og dei e mær stril enn oss*”: ein komparativ analyse av talemål, haldningar og samfunnsforhold i nordhordlandskommunane Meland og Radøy. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Bye, Patrik. 2011. “Mapping innovations in North Germanic with GIS.” I: *Language Variation Infrastructure*, red. Janne Bondi Johannessen, 5–29. Oslo: Universitetet i Oslo.

- Bruce, Gösta og Eva Gårding. 1978. "A Prosodic Typologi for Swedish Dialects." I: *Nordic Prosody*, red. Eva Gårding, Gösta Bruce and Robert Bannert, 219–228. Lund: Department of Linguistics, Lund University.
- Fintoft, Knut og Per Egil Mjaavatn. 1980. "Tonelagskurver som målmerke." *Maal og Minne* 1980: 66–87.
- Fintoft, Knut, Per Egil Mjaavatn, Einar Møllergård og Brit Ulseth. 1978. "Toneme Patterns in Norwegian Dialects." I: *Nordic Prosody*, red. Eva Gårding, Gösta Bruce og Robert Bannert, 197–206. Lund: Dept. of Linguistics, University of Lund.
- Fossen, Anders Bjarne. 2009. "Byen og strilelandet". I: *Kulturbistorisk vegbok: Hordaland*, red. Nils Georg Brekke, 71–75. Bergen: Hordaland fylkeskommune Nord 4.
- Fransson, Linnea, & Eva Strangert. 2005. "Word accents over time. comparing present-day data with Meyer's accent contours". I: *Proceedings, FONETIK 2005*, red. Anders Eriksson, Åsa Abelin og Jonas Lindh, 79–82. Göteborg: Department of Linguistics, Göteborg University.
- Gussenhoven, Carlos. 2004. *The Phonology of Tone and Intonation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gårding, Eva. (1977). *The Scandinavian word accents*. Lund: CWK Gleerup.
- Gårding, Eva og Per Lindblad (1973). "Constancy and variation in Swedish word accent patterns." *Working Papers, Phonetics laboratory, Lund University* 7: 36–110.
- Hernes, Reidunn. 1998. "Eg snakke sånn så – det komme av seg sjøl": ein sociolingvistisk analyse av talemålsvariasjon hjå ungdomar i Os. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Hodnekvam, Ragnar. 1939. *Stadnamn frå Haus*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Hognestad, Jan K. 2002. "Tonelag i Stavanger bymål." I: *Mons 9 Utvalgte artikler fra Det niende møtet om norsk språk i Oslo 2001*, red. Inger Moen, Hanne Gram Simonsen, Arne Torp og Kjell Ivar Vannebo, 115–25. Oslo: Novus.
- . 2006. "Tonal accents in Stavanger: From Western towards Eastern Norwegian prosody?" I: *Nordic Prosody IX*, red. Gösta Bruce og Merle Horne, 107–16. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- . 2007. "Tonelag i Flekkefjord bymål." *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 25: 57–88.

- . 2008. “Prosodisk utvikling i en sørlandsdialekt. Gjensyn med Flekkefjord.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 26: 37–52.
- . 2012. *Tonelagsvariasjon i norsk. Synkrone og diakrone aspekter, med særlig fokus på vestnorsk*. Doktoravhandling, Universitetet i Agder.
- Jahr, Ernst Håkon. 2012. “To språkkontaktendringer i bergensdialekta – eller ikke? Om den tonelagsløse ringen rundt Bergen og om preteritum på *-et*.” I: *Language for its own sake. Essays on Language and Literature offered to Harry Perrión*, red. Henk van der Liet & Muriel Norde, 357–74. Amsterdam: Scandinavisch Instituut, Universiteit van Amsterdam.
- Jensen, Martin Kloster. 1960. “Recognition of word tones in whispered speech.” *Word* 16: 187–96.
- . 1963. *Tonemicity. A Technique for determining the Phonemic Status of Suprasegmental Patterns in Pairs of Lexical Units, applied to a Group of West Norwegian Dialects, and to Faroese*. Årbok for Universitetet i Bergen 1961. Humanistisk Serie. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Kerswill, Paul. 1982. “Tonempersepsjon i Bergen og på Knarvik.” *Eigenproduksjon* 15: 64–81.
- . 1994. *Dialects Converging. Rural Speech in Urban Norway*. Oxford: Clarendon Press.
- Kristoffersen, Gjert. 1992. “Tonelag i sammensatte ord i østnorsk.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 10: 39–65.
- . 2000. *The Phonology of Norwegian*. Oxford: Oxford University Press.
- . 2004. “The development of tonal dialects in the Scandinavian languages.” Foredrag ved konferansen *Typology of Tone and Intonation*, Cascais, Portugal 1.–3. april 2004, <http://hdl.handle.net/1956/17590>.
- . 2016. “Fraværet av tonelag på Strilelandet: en forskningshistorie.” *Maal og Minne* 2016: 111–57.
- Labov, William. 1981. “Resolving the Neogrammarian Controversy.” *Language* 57: 267–308.
- . 1994. *Principles of linguistic change*. Oxford: Blackwell.
- Ladd, D. Robert. 2008. *Intonational phonology*. 2. utgave. Cambridge: Cambridge University Press.
- Minde, Trond. 2014. *Morfologiske variabler i Ytre Arna*. Bacheloroppgave, Universitetet i Bergen.
- Neteland, Randi. 2013. “Industristedtalemål og dialektendring.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 31: 76–97.

- Riad, Tomas. 2014. *The Phonology of Swedish*. Oxford: Oxford University Press.
- Sandve, Bjørn Harald. 1976. *Om talemålet i industristadene Odda og Tysedal: generasjonsskilnad og tilnærming mellom dei to målføra*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Sandøy, Helge. 1996. *Talemål*. Oslo: Novus.
- Solheim, Randi. 2010. *Sosial smeltedigel – språklege legeringar: om talemålsutviklinga i industrisamfunnet Høyanger*. Trondheim: Tapir.
- Troland, Arnt. 1939. *Oversikt over lydverket i Austevollmålet*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Ulvestad, Bjarne. 1967. "Review of Martin Kloster Jensen: Tonemicity." *Language* 43: 790–803.
- Villanger, Silje. 2010. "Da hadde vært litt kult visst vi hadde snakka strilsk om hondra år." *Ei sosiolingvistisk oppfølgingsgransking av talemålet i Øygarden*. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Yip, Moira. 2002. *Tone*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ødegård, Randi Haugen. 2013. *Dialektutvikling hos barn og ungdom på industristadane Odda og Tysedal*. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Aarseth, Arne. 1974. *Osmålet: et Hordalands-mål i forandring*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.

Abstract

From as far back as we have sources, the dialects spoken in the rural areas around Bergen in Western Norway have lacked the tonal accent contrast that otherwise characterizes most Norwegian and Swedish dialects, including the town dialect of Bergen itself. Due to urbanization, many of these areas are now in the process of being turned into suburbs, while their dialects are gradually being replaced by the Bergen dialect. At the forefront of this change seems to be the introduction of the tonal accent contrast. In this article, it is shown that the closer a local community is to Bergen, the more advanced the shift, and while there are few speakers born before 1975 who have acquired the contrast, a substantial number of the younger speakers, born after 1980, have it. It is also shown that the tonal pioneers in the older age group, and those in the younger age group living relatively far away from Bergen, have acquired a phonetically

TONELAGSSPREDNING PÅ STRILELANDET

intermediate contrast where the statistically significant distance between the two accent peaks is considerably smaller than in Bergen.

Gjert Kristoffersen
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Postboks 7805
NO-5020 Bergen
gjert.kristoffersen@uib.no

Tidseininga *fimt*, eller fem dagar, og teorien om den germanske femdagarsveka

Av Jørn Øyrehagen Sunde og Else Mundal

Sjølv om kjeldene ikkje gjev grunnlag for å konkludera sikkert, argumenterer vi i denne artikkelen for at veka, som ei grunnleggjande tidseining, på det nordiske, og germanske, området opphavleg var fem dagar lang. Kjeldegrunnlaget for eldre nordisk historie er som oftast nedskrive tidlegast på 1100- og 1200-talet. Likevel finn vi i *Íslendingabók* og i norrøn dikting klare indikasjonar på at det har funnest ei femdagarsveke, i alle høve på andre sida av 1000 års-skiftet. Men det er femdagarsfristen i lovene som sterkest indikerer eksistensen av ei femdagarsveke. I Landslova av 1274 og i alle eldre rettstekstar er fem ei grunnleggjande tidseining. Femdagarsveka kunne knyttast til både måne- og solsyklusen. Sjudagarsveka var nok kjend i Noreg alt i heidensk tid, og ho kunne knyttast til syklusen for flo og fjøre. Ho fekk i alle høve innpass med kristninga fordi ho òg var ei grunnleggjande teologisk og liturgisk tidseining. Det er difor påfallande at sjudagarsveka knapt er nytta som tidseining i desse eldre rettstekstane. Derimot finn vi ordningar som skal avhjelpa at bruk av femdagarsfristen kan gjera at rettsforhandlingar fell på søndag, noko som elles ville koma i konflikt med heilagdagshaldet. Fem er likevel i mindre grad nytta som tidseining i Landslova av 1274 enn i eldre rettstekstar.¹

Innleiing

I glossariet til *Norges gamle Love* (NGL V) seier Ebbe Hertzberg om *fimt* at dette er “de ældste germanske folkeslags uge” (Hertzberg 1895: 188). Troels Frederik Troels-Lund kjem inn på tidsrekning i verket *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede, Trettende Bog: Livsbelysning* (Troels-Lund 1969 [1898]: 18). Han ser femdagarsveka som ei opphavleg tids-

1 Forfattarane takkar redaktøren av *Maal og Minne*, Ingvil Brügger Budal, og ein anonym lesar for gode råd og konstruktive kommentarar.

rekning hjå mange folkeslag, og meiner at dette også var den eldste tidsrekninga i Norden.² Leiv Heggstad seier i den reviderte utgåva av *Gamalnorsk ordbok* frå 1930, under oppslagsordet *fimt*, at tydinga er “tid på fem dagar (som truleg var lengdi på ei gamal veka)” (Heggstad 1930: 152). Denne forklaringa på ordet er det halde fast på i alle seinare utgåver av denne standardordboka for norrønt språk. Johan Fritzner knyter ikkje ordet *fimt* til ei eldre lengd på veka i *Ordbog over Det gamle norske Sprog* (1867), men i tilleggsbindet frå 1972 av Finn Hødnebo er *fimt* definert som “de germ. folkeslags eldste ukeinndeling”, med tilvising til Hertzberg (Hødnebo 1972: 97). I artikkelen “Vecka” i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk mellomalder* (KLNLM) 19, skriv Sam Owen Jansson om denne teorien at den “har av åtskilliga forskare ansetts tyda på en urspr. femdagarsv. men detta antagande har från kalendarisk synpunkt ingen grund” (Jansson 1975: sp. 595). Den teorien at germanarane opphavleg hadde ei femdagarsveke, vart likevel ikkje endeleg tilbakevist med Janssons artikkel. I artikkelen “Uke”, *Store Norske Leksikon*, er det kort og godt slege fast av Kaare Aksnes at tidlegare kunne ulike kulturar ha ulik vekelengde, og “Den norrøne uke var f. eks. på fem dager (*fimter*)” (Aksnes 2018, <https://snl.no/uke>). Det har vore lite argumentasjon med grunnlag i kjeldene for, og imot, den germanske femdagarsveka. Difor vil vi i denne artikkelen sjå på kva grunnlag skriftlege kjelder gjev for å dra slutningar om dette spørsmålet. Sidan vi primært byggjer på nordisk, særleg norsk og islandsk materiale, vil det vi kjem fram til, først og fremst seia noko om tidsrekninga på det nordiske området før påverknaden frå det kristne Europa vart så stor at den eldre tidsrekninga vart trengd unna. Men ideen om den germanske femdagarsveka synest i særleg grad å byggja på nordisk materiale, og sjølv om vi ikkje kan sjå bort frå at det også innanfor det germanske området har funnest ein viss variasjon i tidsrekninga, vil dei konklusjonane vi kan draga av det nordiske materialet, truleg vera gyldige også for det vidare germanske området, for det er nærliggjande å tru at noko så sentralt som lengda på veka har vore den same hjå alle germanske folk.

For tidsrekninga var sjølvsagt både solåret, månemånaden og døgeret viktige. Lengda på året og månemånaden var bestemt av gangen til sol

² I note 4, s. 531, viser Troels-Lund (1969 [1898]) til tre stader i Eldre Borgartings kristenrett og til *Hávamál* strofe 74 (strofe 73 i den utgåva han har brukt) som belegg for den nordiske femdagarsveka.

og måne. Men i det praktiske livet var ei tidseining mindre enn ein månemånad, men lenger enn eit døger, ei veke, nyttig å ha. Denne tidseininga var ikkje styrt av himmellekamane på annan måte enn at døgeret ville gå opp i veka, men kor mange døger det fanst i veka, har variert frå kultur til kultur. Kor viktig denne kulturbestemte tidseininga var for tidsrekninga i samanlikning med dei naturbestemte tidseiningane, solår, månemånader og døger, kunne variera.

Det er sjølvstapt ingen grunn til å tru at lengda på veka i dei germanske områda i tida før dei germanske folka kom i så nær kontakt med det kristne Europa at dei gjekk over til den kristne sjudagarsveka, var av same lengde som denne. Overgangen til sjudagarsveka måtte koma seinast med kristninga, men kunne koma noko før på grunn av nær kulturell kontakt. Det vil også seia at overgangen kunne koma til noko ulike tidspunkt, og sist i dei områda som seinast vart del av den kristne kulturfæren. I tida etter at den kulturelle kontakten med det kristne Europa hadde vorte så nær at den kristne tidsrekninga var kjend og kunne påverka, men før den offisielle kristninga, er det svært rimeleg at gamal og ny tidsrekning kunne leva side om side. Det er mogeleg at ein ser ein etterlivnad av dette i verket *Konungs skuggsjá*, som vart skrive om lag midt på 1200-talet. I fyrste bok om handelsmannen spør sonen om korleis det har seg med veksten til sol og måne, og flo og fjøre. Til det svarar faren at straumane i havet brukar sju dagar og ein halv time før det er flo på same tidspunktet som det hadde vore fjøre, fordi veksten er ein sjuandedel kvar dag. Her har ein altså indirekte ei grunngeving i naturen sin eigen gang for å operera med ei tidseining på sju dagar. Men så er det slik at månen fullfører sin gang på femten dagar med fråtrekk frå seks timar. Sola, derimot, brukar tre hundre og sekstifem dagar og seks timar på sin syklus. Måne og sol følgjer dermed ein syklus som tilnærma går opp i fem, og som indirekte kan tena som grunngeving for ei slik tidseining. I *Konungs skuggsjá* vert syklusane på sju og på fem dagar ikkje sette opp mot kvarandre, og dei vert ikkje knytte til veka som tidseining. Det denne passasjen viser, er at ein såg tidsrekning som fundamental kunnskap, at det var mogeleg å operera med og grunngeje både fem og sju dagars veke ut frå naturens gang, og at det ikkje var nødvendig å harmonisera syklusar på sju og fem dagar (*Konungs skuggsjá* 1983 [1945]: 10).

Behovet for ein endeleg overgang til sjudagarsveke kom først med kristninga av det offentlege rommet og med kristenrettane sitt krav om heilaghaldet av søndagen. Frå dette tidspunktet vart også felles tidsrek-

ning med det kristne Europa viktig for feiringa av kristne høgtider gjennom kyrkjeåret. Men i alle høve fram til den offisielle kristninga kunne gamal tidsrekning leva vidare.

Kjeldene

Vi har korkje mange eller gode kjelder til tidsrekninga på det germanske området i førkristen tid. Ordet veke (norr. *vika*) er eit germansk ord, og står for eit tidsrom som er lengre enn døger, men kortare enn månad. Ordet er danna av same rot som verbet *víkja* (vika/veksla). Ordet *vika* stod for eit tidsrom som var regelmessig tilbakevendande, men kor mange dagar og netter det fanst i denne tidseininga, kan vi ikkje lesa noko som helst om ut av sjølve ordet.

Frå hundreåret før den offisielle kristninga i Norden har vi både eddadikting og skaldedikting bevart. Sjølv om denne diktinga er nedskreven seinare, frå slutten av 1100-talet og utover, og sjølv om dateringa, særleg av eddadikt, er eit svært komplisert spørsmål, er det rimeleg å rekna med at gamal tidsrekning, t.d. lengda på veka, kan vera spegla i diktinga frå denne tida. Sidan folkeleg tidsrekning sjølvsagt ikkje vart borte over natta, er det rimeleg å tru at slik tidsrekning også kan finnast att i tradisjonsbunden dikting, og i tradisjonsbundne seiemåtar, t.d. i ordtak, sjølv lenge etter kristninga. Også på samfunnsområde der den gamle tidsrekninga ikkje kom i konflikt med kristen tidsrekning, som t.d. i tidsfristar og tidslengder i lovspråket, kunne gamal tidsrekning ganske uproblematisk leva vidare. Dei norske mellomalderlovene, som gjennomgåande opererer med ein femdagarsfrist, er særleg interessante kjelder. Dei primære kjeldene vi vil byggja på, er derfor norske lover og edda- og skaldedikting, men også nokre andre kjelder vert dregne inn.

Ei norrøn kjelde til overgangen til ny tidsrekning

Det finst ei norrøn kjelde som kan seia oss noko om på kva tidspunkt overgangen frå ei eldre germansk til ei ny tidsrekning fann stad i Norden, nemleg *Íslendingabók* av islendingen Ari fróði frå rundt 1130. I kap. 4 heiter det at islendingane prøvde seg fram med ny tidsrekning. Det er ikkje sagt med reine ord at den tidsrekninga dei forlet, hadde femdagarsveke, men det går

klart fram at dei prøver seg fram med ei ny tidsrekninga som har sjudagarsveke. Vi kan difor i det minste gå ut frå som sikkert at den eldre veka hadde eit anna dagtal. Overgangen til den nye tidsrekninga gjekk først ikkje heilt godt, for etter ei tid merka dei at “sumarit munði aptr til vársins” (sommaren flytte seg mot våren) (*Íslendingabók* 1968: 9–11).³ Dei hadde då ei tid rekna året i to halvår, og talet på dagar i året var tre store hundrad, dvs. 360 dagar, pluss fire dagar. Året hadde 52 veker, som vil seia at dei hadde gått over til sjudagarsveke, og året hadde 12 månader på 30 dagar kvar. Dette året vart for kort, og difor kom sommaren etter ei tid på våren. Den som ifølgje Ari klarte å koma fram med ei betre tidsrekning som gjorde at året følgde solåret, var Þorsteinn surtr, som var soneson til landnámsmannen Þórolofr Mostrarskeggi. Han foreslo å skyta inn ei ekstra veke på sommaren kvart sjuande år og sjá korleis det gjekk då. Þorsteinn surtr må ha vore fødd på slutten av 800-talet, og drukna ein gong like før 960.⁴

Vi må rekna med at Þorsteinn surtr var ein godt vaksen mann då han foreslo ny tidsrekning på Alltinget, men at dette neppe skjedde seinare enn 950. Det går ikkje heilt klart fram av teksten i *Íslendingabók* kor tidleg på våren sommaren kom, før islendingane tok affære og justerte tidsrekninga si, men ein del år må det ha gått. Landnåmet starta i 870-åra, og vi reknar landnåmstida fram til 930, då Alltinget vart etablert. Omlegginga av tidsrekninga har altså føregått i landnåmstida, truleg rundt 900. Dette vil seia at omlegginga til sjudagarsveke på Island skjer så tidleg at landnåmsmennene godt kan ha teke med seg ideen om behovet for ny tidsrekning frå Noreg, men vi har ingen kjelder som fortel om når omlegginga til sjudagarsveke skjer i Noreg. Sjudagarsveka har ganske sikkert vore kjend i heile Norden rundt 900, og truleg før, både på grunn av kontakten med kristne område gjennom handel, kolonisasjon og vikingferder, og ikkje minst gjennom misjonen som hadde starta i enkelte område av Skandinavia alt på 800-talet.⁵ Men berre frå Island kjenner vi til ei offisiell omlegging av tidsrekninga alt rundt 900. Mest sannsynleg er denne omlegginga særiskandsk. Det faktum at islendingane tydelegvis prøver og feilar for å koma fram til ei ny tidsrekning som fungerer, tyder

³ Den same teksten med mindre endringar finst også i handskriftet GKS 1812 4°. Omsetjingane frå norrønt og andre språk er våre egne der ikkje anna går fram av notane.

⁴ Sjå forordet til *Gisla saga* i *Íslensk fornrit V*: lviii–lix.

⁵ Rimberts *Vita Anskari*, skrive seint i 860-åra eller tidleg i 870-åra, fortel om misjon i Sverige og Danmark på 800-talet. Sjå særleg kap. 7, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 21, 23–29. Meir utførleg om den lange kristningsperioden i Norden i Mundal (2012).

på at dei arbeider på eiga hand og ikkje kopierer ei etablert tidsrekning. Det nyetablerte islandske samfunnet var truleg mindre tradisjonsbunde og meir ope for nye idear enn samfunna i Skandinavia. Den islandske *Landnámabók* nemner også at det kom kristne landnåmsmenn frå Dei britiske øyane (mange av nordisk ætt) til Island. Desse kan truleg ha påskunda innføringa av sjudagarsveka.

I *Íslendingabók* har vi ei god kjelde til når den offisielle omlegginga til sjudagarsveka føregjekk på Island, men i meir folkeleg tidsrekning kan eldre tidseiningar sjølvstekt ha eksistert parallelt med den nye veka også der. Dei tidlege kristne miljøa i Skandinavia på 800- og 900-talet må i det minste delvis ha gått over til sjudagarsveke for å halda søndagen heilag, men denne omlegginga har neppe vore ei offisiell omlegging med konsekvensar for heile samfunnet på same måten som på Island. Sannsynlegvis har vi hatt ein ganske lang periode der både sjudagarsveka og ei eldre tidsrekning har eksistert i Skandinavia, og det kan ha gjeve tidsrekninga som var eldre enn sjudagarsveka, godt høve til å bli fast etablert i dei fastare organiserte samfunna som voks fram i Norden innanfor visse område, t.d. på område som hadde med lov og rett å gjera.

Den nye tidsrekninga islendingane ifølgje Ari prøver seg med i landnámstida og den justerte tidsrekninga etter forslag av Þorsteinn surtr, kan truleg gje visse idear om nokre sentrale prinsipp i den gamle tidsrekninga. Teksten slik den er overlevert i GKS 1812 4°, er nesten identisk med teksten i *Íslendingabók*, kap. 4, men har ei setning som tyder på at Ari, eller den som eventuelt har endra Aris tekst, har meint at i den norrøne tidsrekninga har det vore eit prinsipp at året skulle gå opp i heile veker. Det kan indikere at vekerekninga har vore grunnleggjande i den tidlegare norrøne tidsrekninga. Feilen som oppstod då dei gjekk over til sjudagarsveke, kom – slik det er forklart i denne teksten – av at året var “degum einum [...] meirr an vikum gegndi” (ein dag meir enn det gjekk opp i veker).⁶ Om veka i den gamle germanske tidsrekninga hadde vore på fem dagar, hadde året på 365 dagar bestått av 73 femdagarsveker. Då dei prøvde å tilpassa året til den nye sjudagarsveka, vart året for kort.

Det andre prinsippet for tidsrekninga som vi kan lesa ut av teksten i *Íslendingabók* og GKS 1812 4°, er at justeringa av lengda på året har vore gjort slik at ein ikkje skaut inn ein enkelt dag så snart ein var ein dag på etterskot, men året har vore justert sjeldnare enn i vår tidsrekning, og

⁶ Teksten er prenta i note 5, *Íslenzk fornrit I*: 10.

med meir enn ein dag, nemleg med ei veke. Þorsteinn surtr foreslo å justera med ei veke kvart sjuande år,⁷ noko som også peikar mot at det har vore viktig i norrøn tankegang at året gjekk opp i heile veker og at vekerekninga var viktig. Som vi kjem tilbake til nedanfor, er det ikkje sikkert at denne ekstra veka som vart skoten inn i året med visse mellomrom, nødvendigvis hadde same lengde som normalveka. Prinsippet med å skyta inn eit tidsrom lenger enn ein dag for å tilpassa tidsrekninga til solåret finn vi også i angelsaksisk tidsrekning slik denne er gjord greie for av Beda i *De temporum ratione*, kap. 15. Han seier at det angelsaksiske året var bygt opp av månemånader som byrja med fullmåne, og det vart utjamna mot solåret ved å skyta inn ein ekstra månad på sommaren med visse mellomrom – Beda seier ikkje kor ofte. I ei månemånadsbasert tidsrekning er det logisk å skyta inn ein månemånad, i ei vekebasert tidsrekning er det logisk å skyta inn ei veke for å tilpassa tidsrekninga til solåret, men prinsippet er det same.

Også påverknad frå germansk, eller skandinavisk, tidsrekning på grannefolk i førkristen tid, kan gje hint om korleis tidsrekninga var før dei germanske områda vert påverka sørfrå. I samisk tidsrekning, som vi har rekna med har vore påverka av tidsrekninga til nabofolka, skal rekninga i veker ha vore det grunnleggjande. Ein indikasjon på det er at vekene hadde eigne namn (Granlund & Granlund 1973: 23–24. Sjå også Jansson 1974: sp. 273–274). Om samisk tidsrekning var påverka av tidsrekninga til dei skandinaviske grannefolka, kan det gje støtte til det synet at vekerekninga har vore grunnleggjande også i Skandinavia før innføringa av sjudagarsveka, men det finst i samisk tidsrekning rett nok ikkje spor etter ei eldre veke enn sjudagarsveka.

Tidsfristen *fimt* i lovene

Veke som tidseining i norsk mellomalderrett fram til 1274

Vår teori er at den opphavelige veka var på fem dagar, og fyrst seinare vart ei sjudagarsveke innført. Eit viktig argument er den sentrale rolle

⁷ Det har vore diskutert korleis Aris forklaring, mot slutten av kap. 4 i *Íslendingabók*, av kor ofte ei ekstra veke måtte skytast inn, er å forstå, sjå note 8, Íslenzk fornrit I: 11.

femdagersfristen har i dei eldre norske lovene, noko vi kjem tilbake til når vi fyrst har sett på veke som tidseining. For ei veke er òg nytta i norsk mellomalderrett, men i langt meir avgrensa omfang. Viktig er det at veke oftast er nytta i samband med religiøst motivert tidsrekning, som vil seia at ein opererer med messedagar og kristne høgtider som referanse for tidsrekninga. I desse tilfella er det underforstått at det er tale om ei sju-dagarsveke. I tillegg er veke nytta som tidseining i samband med fristen på 10 veker for å sverja eid. I desse tilfella er veke nytta utan at det er underforstått eit visst tal på vekedagar.

Veke er oftast nytta i Den eldre Gulatingslova. Her er veke nemnd i 11 kapittel i samband med religiøst motivert tidsrekning; i sju kapittel er påskeveka nemnd,⁸ og i fire kapittel er veke nemnd i samband med faste.⁹ I fem kapittel i Den eldre Gulatingslova er veke òg nemnd i samband med sverjing av eid.¹⁰ To av kapitla knytte til religiøst motivert tidsrekning står i Kristendomsbolken, og dei ni andre i Odelsbolken. Den religiøst motiverte tidsrekninga er dermed mest nytta i samband med tidsfristar knytte til fast eigedom. Referansane til 10 veker i samband med sverjing av eid, er derimot fordelte på fleire bolkar: Kristendomsbolken, Løysingsbolken, Landsleigebolken, Tingbodsbolken og Utgjerdsbolken. Same mønsteret finn vi i Frostatingslova og Landslova av 1274.

I Frostatingslova er det vist til veke i fem kapittel knytt til religiøst motivert tidsrekning.¹¹ I tre kapittel er det, som i Den eldre Gulatingslova, vist til 10 vekers fristen for sverjing av eid.¹² Veke knytt til religiøst motivert tidsrekning finn vi i dei to kristendomsbolkane i byrjinga av, og i to av eigedomsbolkane i slutten av Frostatingslova. I Landslova av 1274 finn ein, som i Den eldre Gulatingslova, referansane til påskeveka i samband med tidsfristar knytte til fast eigedom i fem kapittel.¹³ Reglane

⁸ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 18 (NGL I: 10–11), 276 (NGL I: 92–93), 277 (NGL I: 93), 280 (NGL I: 94), 283 (NGL I: 94), 284 (NGL I: 94) og 287 (NGL I: 95).

⁹ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 27 (NGL I: 16–17), 266 (NGL I: 86–88), 269 (NGL I: 90) og 274 (NGL I: 91–92).

¹⁰ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 30 (NGL I: 18), 57 (NGL I: 29–31), 98 (NGL I: 46–47), 135 (NGL I: 56) og 314 (NGL I: 103–104).

¹¹ *Frostatingslova*, II, 25 (NGL I: 139), III, 3 (NGL I: 148–149), III, 9 (NGL I: 150–151), XII, 2 (NGL I: 236), XIV, 11 (NGL I: 252).

¹² *Frostatingslova*, III, 3 (NGL I: 148–149), IV, 8 (NGL I: 160–161) og V, 19 (NGL I: 181).

om eidsverjing er samla på ein stad i Landslova, og difor er det berre ein referanse til 10 veker som frist for å sverja eid.¹⁴ I tillegg har Landslova ein ny regel om at sysselmannen skal kalla saman til regionalt ting innan tre veker etter at han har returnert frå lagtinget.¹⁵

Ei undersøking av kristenrettane for Borgarting og Eidsivating og Bjarkøyretten for Nidaros tilfører i denne samanhengen ikkje noko – veke er lite nytta som tidseining, og ho er som oftast knytt til religiøst motivert tidsrekning og må føresetjast å ha sju dagar, og er elles ei open eining utan eit klart definert tal på dagar. At vi finn slike religiøst motiverte tidsfristar primært knytte til fast eigedom, styrkjer Tore Iversen sin teori om at eigedomsretten vart endra frå slutten av 1100-talet og frametter (Iversen 2001), men seier oss ikkje noko om ei endring av talet på dagar i veka.

Fem i motsetnad til sju som grunnleggjande tidseining i norsk mellomalderrett

Det er altså sjudagarsveka som er veka når tidseininga er knytt til religiøst motivert tidsrekning, og ho må ha vore tidleg kjend i Noreg og Norden. Men det er då påfallande kor sjeldan sju dagar er nytta som grunnleggjande tidseining i eldre norsk rett. I kristenretten i Den eldre Gulatingslova heiter det at “Þat er nu þvi nest at hinn siuanda dag hvern er heilagt. oc kollom vér þann sunnudag [...] sva at ecki scal vinna” ([d]et er no dinæst at kvar sjuande dag er det helg, og den dagen kallar me sundag [...] Då skal folk ikkje arbeida).¹⁶ Føremålet med regelen er å sikra at søndagen vert halden heilag gjennom at han ikkje vert nytta som arbeidsdag. Men for at påbodet skulle ha ein effekt, måtte det vera ei sams forståing av kva ei veke var for noko. Det følgjer av regelen at den er på sju dagar, der den sjuande dagen er søndagen. Heilagdagshaldet tek likevel til alt

¹³ *Landslova*, VI, 8 (NGL II: 97–98), VI, 9 (NGL II: 98–99), VI, 10 (NGL II: 99), VI, 12 (NGL II: 99–100) og VI, 14 (NGL II: 101).

¹⁴ *Landslova*, VII, 28 (NGL II: 121).

¹⁵ *Landslova*, I, 7 (NGL II: 18–19).

¹⁶ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 16 (*Norges gamle Love* (NGL) I: 9), omsetjinga etter *Gulatingslovi* (1952: 27).

midt på dagen på den føregående laurdagen og sluttar morgonen den påfølgjande måndagen.

Den eldre Gulatingslova var nedskriven i alle høve på 1100-talet, og vi har omfattande handskriftfragment frå slutten av dette hundreåret, men slik vi kjenner lova gjennom hovudhandskriftet Codex Rantzovianus, gjenspeglar det lova som ho var om lag 1260 (Sunde 2014: 133–134, annleis Helle 2001:11). Innhaldet er derimot av svært varierende alder. Noko av det er truleg frå rundt nedskrivingstidspunktet, medan andre delar går tilbake til 1000-talet. Dette gjeld til dømes 13. bolk om leidangsvesenet, som skal byggja på det Atle sa fram på tinget litt før midten av 1000-talet (Helle 2001: 21). Men det gjeld òg 1. bolken med kristenrett, der den delen som vart kalla Olavsteksten, skal vera gjeven av kong Olav den heilage på Moster i 1024 (Helle 2001: 38–39). Det gjer ikkje at vi kan tidfesta ordlyden i regelen til det tidspunktet, men vi kan nok trygt plassera innhaldet på 1000-talet, i motsetnad til Magnusteksten, som truleg kom til i samband med kroninga av kong Magnus Erlingsson i 1163 eller 1164 (Helle 2001:17–20). Regelen om heilaghald av søndagen er plassert som ein del av Olavsteksten i Den eldre Gulatingslova. Teksten er ikkje direkte mynta på det å føra prosess på tinget. Men vi ser av ein seinare regel om konflikt om gjeld at “[e]cki ma at soknom gera a helgum dogum. nema stemna manne heim at eins” ([i]kkje noko må gjerast med søksmål på helgedagar, anna berre å heimstemna).¹⁷ Det same er sagt i samband med konflikt om odelsjord: “[n]u scal hann sva hyggia at heimstefnu sinni. at domr hinn fyrsti verðe eigi a helgum degi. En ef sva verðr þa er sokn hans unyt” ([s]økjaren skal syta for, når han heimstemner, at den fyrste domen ikkje fell på ein helgedag. Gjer domen det, er søksmålet til unyttet for søkjaren).¹⁸ Den same tankegangen finn vi uttrykt i kristenretten i Frostatingslova.

Gulatingslova vart revidert av Magnus Lagabøte, og den nye versjonen vart presentert på Gulatinget i 1267. Den nye Gulatingslova vart så erstatta av det vi i dag kjenner som Landslova av 1274. Gulatingslova slik vi kjenner henne i dag, er dermed Den eldre Gulatingslova. Frostatingslova vart òg revidert av Magnus lagabøte og presentert på Frostatinget i 1269, men vart avvist og vart difor aldri gjeldande rett. Dermed har vi

¹⁷ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 47 (NGL I: 26), og *Gulatingslovi* (1952: 66).

¹⁸ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 266 (NGL I: 86 jf. s. 87), og *Gulatingslovi* (1952: 241, jf. 242).

berre ei Frostatingslov – og ikkje ei eldre og ei ny – før det vi kjenner som Landslova vart gjeldande for Frostating og frå 1274. Denne Frostatingslova er, som Den eldre Gulatingslova, slik vi kjenner henne i dag, frå rundt 1260. Men heller ikkje i dette tilfellet seier dette oss noko sikkert om alderen på reglane i lovsamlinga, som derimot har sterkt varierende alder. Det ein skal merka seg i denne samanhengen, er at kristenretten er omskriven, ikkje berre i høve til dei reglane som vert tilskrivne kong Olav den heilage, men òg i høve til reglane gjevne av kong Magnus Erlingsson. Dette skuldast nok nærleiken til erkebispesetet i Nidaros, som gjorde kyrkjeleg påverknad på retten og rettsutviklinga enklare.

I Frostatingslova er det å føra sak på tinget rekna som arbeid som kom i konflikt med heilagdagshaldet. Her heiter det at “[s]okn skal oc eigi hefia á tyrsdegi þui at fimten ber a sunnudag” ([s]ak skal heller ikkje reisast på tysdag, fordi femtedagsfristen då fell på sundag).¹⁹ Same regelen finn vi i Bjarkøyretten for Nidaros.²⁰ Etter Den eldre Gulatingslova skal det ikkje setjast dom på ein søndag, og etter Frostatingslova skal det altså ikkje førast sak på tinget ein søndag, og begge reglane kan vi sjå som uttrykk for eit generelt forbod mot saksføring på ein heilagdag. Problemet er at den faste stemningsfristen var fem dagar. Denne utfordringa hadde vore løyst om ein i staden for fem dagars stemningsfrist hadde ein sjudagarsfrist i samsvar med den sjudagarsveka som vart lagd til grunn i heilagdagshaldsregelen i Den eldre Gulatingslova. Ein utenkjeleg tanke var dette slett ikkje. Etter både kristenretten og arveretten i Den eldre Gulatingslova skulle det haldast arveøl etter sju eller 30 dagar, som vil seia etter ei veke eller ein månad, etter dødsfallet.²¹ Det finst òg ein regel om at den som leiger arbeidskraft, skal ta seg av den innleigde i sju dagar etter at han vert sjuk, før han skal transporterast tilbake til den eigentlege arbeidsgjevaren.²² I Frostatingslova er det ved eitt høve nemnt at den som ikkje møter for å sverja eid etter sju netter i samband med at det er funnen ein daud mann, skal få ein halvmånadsfrist om han er innanfor fylket, og ein månadsfrist om han oppheld seg utanfor fylket, men i landet.²³

¹⁹ *Frostatingslova* III, kap. 20 (NGL I: 154,) og *Frostatingslova* (1994: 47).

²⁰ *Bjarkøyretten for Nidaros*, kap. 71 (NGL I: 318).

²¹ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 23 (NGL I: 13–15) og kap. 115 (NGL I: 51–52).

²² *Den eldre Gulatingslova*, kap. 69 (NGL I: 35).

²³ *Frostatingslova* IV, 24 (NGL I: 166).

Både i Den eldre Borgartings kristenrett og i Den eldre Eidsivatings kristenrett heiter det at ein mann skal gå sju dagar og netter utan mat før han utan å risikera straff kan eta hunden sin.²⁴

Ein sjudagarsfrist var altså ikkje ukjend i den eldre norske retten. Denne fristen var òg kjend frå andre stadar. I dansk rett var femdagarsfristen dominerande som i norsk rett.²⁵ Men i islandsk rett var sjudagarsfristen konsekvent gjennomført i lovsamlinga Grágás,²⁶ med unntak av to kapittel der både fem- og sjudagarsfristen vart nytta.²⁷ I svenske lovsamlingar finn vi både femdagarsfristen og sjudagarsfristen brukt. Likevel finn vi knapt sjudagarsfristen brukt i norsk mellomalderrett. I kong Magnus Lagabøtes Landslov av 1274 er denne fristen ikkje nytta i det heile. Det er derimot femdagarsfristen, sjølv om han – som vi har sett av Frostatingslova – skapte problem i høve til heilagdagshaldet dersom nokon vart stemna på ein tysdag. Når femdagarsfristen likevel vart nytta som ei grunneining i tidsrekninga i alle kjende delar av norsk mellomalderrett, må det vera fordi han var så innarbeidd at sjølv ikkje innføringa av ei sjudagarsveke, og kristninga med strenge reglar for heilagdagshald av søndagen, klarte å rokka ved denne fristen. At det vart halde fast ved fem dagar som ei tidsgrunneining i Landslova, der det generelt vart gjort om på fleire trekk ved den eldre retten, er enno meir oppsiktsekkjande. Mest oppsiktsekkjande er likevel at sju dagar ikkje er nytta i staden for fem i nokon av dei 39 komplette handskriftene og 49 handskriftfragmenta som vi har bevart av Landslova frå mellomalderen, trass i at det elles finst tallause variasjonar mellom handskriftene.

Det kan leggjast til at det finst sporadisk bruk av andre tidseiningar enn fem og sju i norsk mellomalderrett. Til dømes er tre dagar nytta som tidsfrist i samband med barnefødsel i Den eldre Gulatingslova, og ni dagar i samband med faredag.²⁸ Òg heilt andre tidseiningar som tre må-

²⁴ *Den eldre Borgartings kristenrett* I, kap 5 (NGL I: 341–342), II, kap. 2 (NGL I: 353–354), III, kap. 3 (NGL I: 364–365), og *Den eldre Eidsivatings kristenrett* I, kap. 29 (NGL I: 384).

²⁵ Sjå *The Danish medieval laws* (2016: 66, 79) (Skånske lov kap. 71 og 142), 182, 209, 2010, 229, 230, 231 (Eriks sjellandske lov II, 50, III, 21, 22, 62, 63, 65 og 66) 259, 267, 272 og 283 (Jyske lov II, 50, II, 58, II, 80 og III, 27).

²⁶ *Grágás* (*Konungsbók*) kap. 3, 8, 13, 16, 166, 174, 175, 176, 177, 193, 197, 199, 201, 202, 205, 208, 234, og 244.

²⁷ *Grágás* (*Konungsbók*) kap. 3, og 16.

²⁸ *Gulatingslova* kap. 104 (NGL I: 48–49) og kap. 73 (NGL I: 37–38).

nadar og ni år er nytta etter Frostatingslova.²⁹ Men dette er meir ein-skildtilfelle som ikkje kan knytast til meir overordna tidsforståingar.

Fem som grunnleggjande tidseining i Den eldre Gulatingslova

I Den eldre Gulatingslova finn vi fem nytta som ei grunnleggjande tidseining i 17 kapittel, fordelt på åtte av dei 13 bolkanen – i fem kapittel i Kristendomsbolken,³⁰ i eitt kapittel i Kjøpsbolken,³¹ i eitt kapittel i Løysingsbolken,³² i to kapittel i Landleigebolken,³³ eitt kapittel i Tingbodsbolken,³⁴ fire kapittel i Mannhelgbolken,³⁵ eitt kapittel i Odelsløysingsbolken,³⁶ og to i Leidangsbolken.³⁷ Men andre ord er fem nytta jamt gjennom heile Den eldre Gulatingslova, medan sju – som einaste konkurrerande grunnleggjande tidseining – er nytta tre gonger i samband med arveøl og innleigd arbeidskraft. Det fortel oss om ein ganske vid bruk av tidseininga *fimt*.

Vi skal merka oss med bruken av fem i Den eldre Gulatingslova at eininga er nytta som grunnlag for materiell rett i ni kapittel,³⁸ og som prosessuell frist i fem kapittel,³⁹ og institusjonelt i tre tilfelle.⁴⁰ Fem er brukt som grunnlag for materiell rett når tidseininga set ei tidsgrense for

²⁹ *Frostatingslova* III, 21 (NGL I: 154) og V, 41 (NGL I: 182).

³⁰ *Den eldre Gulatingslova* kap. 22 (NGL I: 13), kap. 24 (NGL I: 15–16), kap. 30 (NGL I, s.18), kap. 35 (NGL I: 21–22) og kap. 37 (NGL I: 22–23).

³¹ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 47 (NGL I: 26).

³² *Den eldre Gulatingslova*, kap. 70 (NGL I: 35–36).

³³ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 76 (NGL I: 39) og kap. 86 (NGL I: 42–43).

³⁴ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 136 (NGL I: 56–57).

³⁵ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 159 (NGL I: 62), kap. 162 (NGL I: 63), kap. 184 (NGL I: 67), kap. 203 (NGL I: 72).

³⁶ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 266 (NGL I: 86–88).

³⁷ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 310 (NGL I: 102), kap. 314 (NGL I: 103–104).

³⁸ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 22 (NGL I: 13), kap. 24 (NGL I: 15–16), kap. 30 (NGL I: 18), kap. 47 (NGL I: 26), kap. 70 (NGL I: 35–36), kap. 76 (NGL I: 39), kap. 159 (NGL I: 62), kap. 203 (NGL I: 72), og kap. 310 (NGL I: 102).

³⁹ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 35 (NGL I: 21–22), kap. 37 (NGL I: 22–23), kap. 86 (NGL I: 42–43), kap. 136 (NGL I: 56–57) og kap. 314 (NGL I: 103–104).

⁴⁰ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 162 (NGL I: 63), kap. 184 (NGL I: 67), kap. 266 (NGL I: 86–88).

kor lenge ei handling kan vara og framleis vera rettmessig, eller når handlinga må opphøyra for ikkje å verta urett. Til dømes heiter det ved to høve i Den eldre Gulatingslova at søksmål skal ikkje gjerast mot mannskap på leidangsskip før det har kome heim og lege i hamn i fem netter.⁴¹ Det vil seia at dei som reiser med leidangsskip, har ein rett til ikkje å møta på tinget. Denne retten opphøyrer fem netter etter at skipet har kome tilbake frå leidangsferda, og vedkomande kan då stemnast til tings på vanleg måte. Seinare i Den eldre Gulatingslova heiter det at år mannen skal stemna alle kreditorane til å møtast for å gjera sine krav gjeldande fem dagar frå stemningstidspunktet.⁴² Dette er ikkje ein materiell rett, men ein prosessuell frist. I tillegg er fem nytta i ein institusjonell samanheng. I eitt tilfelle er fem knytt til *fimtar stefnu* (femtarstemne), i eitt tilfelle til *fimtar þings* (femtarting), og i eitt til *fimtar nafn a dome* (femtardom).⁴³ Femtarstemne er eit uttrykk ein i Frostating nytta om ein *skiladómr* som møttest med fem dagars varsel. Ein *skiladómr* var ei konfliktløysingsordning der kvar av partane oppnemnte domsmennene som skulle avgjera tvisten. Femtardom må vera det same som femtarstemne. Medan femtarting er eit ting som møttest med fem dagars varsel, som i Den eldre Gulatingslova er presisert som den stuttaste fristen for å kalla saman til ting.

Det siste vi skal merka oss, er at reglane der fem er nytta anten i ein materiell, prosessuell eller institusjonell samanheng i Den eldre Gulatingslova, står i bolkar som vi kan rekna med vart redigerte i ulike periodar. Som alt peikt på vart Kristendomsbolken truleg gjeven av Olav den heilage på tinget på Moster på Bømlo i Sunnhordland i 1024. Reglane i denne bolken som er karakterisert som Olavstekst, må reknast som tilhøyrande 1000-talet, sjølv om ei eksakt datering er vanskeleg. Det same gjeld reglane i Utfersdsbolken om leidang, som er tilskriven ein lovtale av Atle rundt 1040. I andre enden av skalaen har vi reglar der fem er ei grunnleggjande tidseining i Odelsløysingsbolken, som ber sterkt preg av rettsuvisse på grunn av ei omredigering som ikkje ser ut til å ha festa seg. Reglar i denne bolken byggjer truleg på romersk rett (Bjerkvik 2003), noko som igjen indikerer at omredigeringa har skjedd i løpet av 1200-

⁴¹ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 47 (NGL I: 26).

⁴² *Den eldre Gulatingslova*, kap. 162 (NGL I: 63).

⁴³ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 162 (NGL I: 63), kap. 184 (NGL I: 67), kap. 266 (NGL I: 86–88), og *Gulatingslovi* 1952: 86, 189, 241.

talet (Sunde 2017: 137), som vil seia seint i høve til alderen på hovudhandskriftet av Den eldre Gulatingslova frå rundt 1260. Det er derimot vanskeleg å tidfesta den omfattande Mannhelgbolken, der vi finn fire reglar der fem er nytta som grunnleggjande tidseining. Den kan strengt tatt innehalda reglar som er både eldre og yngre enn dei vi finn i bolkar som er lettare å plassera på ein tidsskala.

Fem som grunnleggjande tidseining i Frostatingslova

I Frostatingslova finn vi fem som ei grunnleggjande tidseining i 39 kapittel, fordelt på 12 av 16 bolkar – i eitt kapittel i fyrste Kristendomsbolken,⁴⁴ i to kapittel i andre Kristendomsbolken,⁴⁵ i seks kapittel i Mannhelgbolken,⁴⁶ i fire kapittel i Ymsebolken,⁴⁷ i eitt kapittel i Leidangsbolken,⁴⁸ i to kapittel i fyrste Arvebolken,⁴⁹ i to kapittel i andre Arvebolken,⁵⁰ i sju kapittel i Rettergangsbolken,⁵¹ i eitt kapittel i Jordkaupebolken,⁵² i åtte kapittel i fyrste Landleigebolken,⁵³ og til slutt i tre kapittel i andre Landleigebolken,⁵⁴ i tillegg kjem to kapittel i 1. bolk i Frostatingslova, som er Håkon Håkonssons nye lov, samanfatta rundt 1260.⁵⁵

⁴⁴ *Frostatingslova* II, 15 (NGL I: 135–136).

⁴⁵ *Frostatingslova* III, 20 (NGL I: 153–154) og III, 23 (NGL I: 155).

⁴⁶ *Frostatingslova* IV, 7 (NGL I: 159–160), IV, 8 (NGL I: 160–161), IV, 27 (NGL I: 167), IV, 30 (NGL I: 167), IV, 33 (NGL I: 168) og IV, 34 (NGL I: 168).

⁴⁷ *Frostatingslova* V, 7 (NGL I: 177), IV, 8 (NGL I: 160–161), V, 13 (NGL I: 179–180) og V, 16 (NGL I: 180–181).

⁴⁸ *Frostatingslova* VII, 21 (NGL I: 203).

⁴⁹ *Frostatingslova* VIII, 16 (NGL I: 207) og VIII, 18 (NGL I: 207).

⁵⁰ *Frostatingslova* IX, 28 (NGL I: 215) og IX, 30 (NGL I: 224).

⁵¹ *Frostatingslova* X, 3 (NGL I: 217–218), X, 7 (NGL I: 218–219), X, 12 (NGL I: 220), X, 16 (NGL I: 221), X, 24 (NGL I: 222), X, 40 (NGL I: 226–227) og X, 48 (NGL I: 228–229).

⁵² *Frostatingslova* XII, 8 (NGL I: 238–239).

⁵³ *Frostatingslova* XIII, 1 (NGL I: 240–241), XIII, 8 (NGL I: 242), XIII, 9 (NGL I: 242–243), XIII, 17 (NGL I: 244–245), XIII, 21 (NGL I: 246), XIII, 23 (NGL I: 246), XIII, 25 (NGL I: 247) og XIII, 26 (NGL I: 248).

⁵⁴ *Frostatingslova* XIV, 4 (NGL I: 249–250), XIV, 7 (NGL I: 250–251) og XIV, 10 (NGL I: 252).

Som i Den eldre Gulatingslova er altså fem nytta som grunnleggjande tidseining i brorparten av bolokane i Frostatingslova. Men bruken er enno meir utbreidd; fem går igjen i 3/4 av bolokane i Frostatingslova, medan det gjer det i 2/3 av bolokane i Den eldre Gulatingslova. Dette er òg spegla i frekvensen: fem er nytta som grunnleggjande tidseining i 38 kapittel i Frostatingslova mot 17 i Den eldre Gulatingslova. Dette er påfallande, sidan det i Frostatingslova, som vi har sett, eksplisitt er understreka at ein ikkje kan føra sak på tinget på ein søndag. Dette gjer femdagarsfristen upraktisk i ein prosessuell samanheng – dersom ein opererte med ein sjudagarsfrist, så ville ein både unngått at folk vart stemna og møtte på tinget på ein søndag.

I Den eldre Gulatingslova er fem oftare nytta som grunnlag for materiell rett enn i ein prosessuell og institusjonell samanheng til saman. Det motsette er tilfellet i Frostatingslova. Her er fem som grunnleggjande tidseining berre nytta som grunnlag for materiell rett i åtte tilfelle,⁵⁶ i ein prosessuell samanheng i tolv tilfelle,⁵⁷ og så er fem nytta i begge samanhengar i eitt kapittel.⁵⁸ Dei resterande nitten tilfella der vi finn ein referanse til fem som grunnleggjande tidseining, er institusjonelle og knytte til det alt nemnde femtedagsstemnet.⁵⁹

Det er dermed fem nytta i ein institusjonell samanheng som er hovudårsaka til den langt hyppigare bruken av fem som grunnleggjande tidseining i Frostatingslova. Dette skuldast ei standardisering av tidsfristen for møte i ein *skiladómr* til fem dagar. Dette kan igjen vera noko som vart gjort i samband med dei mange redigeringar og oppdateringar

⁵⁵ *Frostatingslova* Innleiing kap. 15 (NGL I: 124) og kap. 16 (NGL I: 124).

⁵⁶ *Frostatingslova* II, 15 (NGL I: 135–136), IV, 30 (NGL I: 167), V, 16 (NGL I: 180–181), VII, 21 (NGL I: 203), X, 40 (NGL I: 226–227), X, 48 (NGL I: 228–229), XIII, 8 (NGL I: 242) og XIV, 10 (NGL I: 252).

⁵⁷ *Frostatingslova*. Innleiing kap. 15 (NGL I: 124), III, 23 (NGL I: 155), IV, 8 (NGL I: 160–161), IV, 27 (NGL I: 167), IV, 33 (NGL I: 168), IV, 34 (NGL I: 168), X, 7 (NGL I: 218–219), X, 12 (NGL I: 220), X, 24 (NGL I: 222), XII, 8 (NGL I: 238–239), XIII, 21 (NGL I: 246) og XIV, 4 (NGL I: 249–250).

⁵⁸ *Frostatingslova* V, 13 (NGL I: 179–180).

⁵⁹ *Frostatingslova* Innleiing kap. 16 (NGL I: 124), III, 20 (NGL I: 153–154), IV, 7 (NGL I: 159–160), V, 7 (NGL I: 177), V, 8 (NGL I: 178), V, 13 (NGL I: 179–180), V, 16 (NGL I: 180–181), VIII, 17 (NGL I: 207), IX, 28 (NGL I: 215), IX, 30 (NGL I: 216), X, 3 (NGL I: 217–218), X, 16 (NGL I: 221), XIII, 1 (NGL I: 240–241), XIII, 17 (NGL I: 244–245) XIII, 23 (NGL I: 246–247) XIII, 25 (NGL I: 247), XIII, 26 (NGL I: 248), XIV, 6 (NGL I: 250) og XIV, 7 (NGL I: 250–251). Sjå NGL 5. bind (1895: 189).

som Frostatingslova ber preg av. Medan Den eldre Gulatingslova har delar som kan tidfestast langt tilbake i tid, nært opp til 1260, eller som er umogelege å tidfesta, ber heile Frostatingslova preg av å vera redigert og oppdatert på alle område. Difor står rettssamlinga fram som mindre arkaisk enn Den eldre Gulatingslova. Men det interessante i denne samanhengen er at i så fall kan femdagarsfristen ha vorte standardisert lenge etter at sju dagar lang veke var innført, og lenge etter at kristninga og reglane om heilagdagshald gjorde det upraktisk å ha ein femdagarsfrist.

Medan fem er den kortaste fristen i Den eldre Gulatingslova, er tre eit fristunnatak ved heimestemming i Frostatingslova. Sjølve heimstemningsordninga finn vi òg i Den eldre Gulatingslova, og det er ei ordning der ein stemner nokon til å vera heime slik at ein kan presentera vitne på eit krav. Sjølve ordninga med ein forenkla rettsprosess med to vitne, som har same verknad som ein dom, vart kalla *skírskotan* (skirskoting). I slike tilfelle er normalfristen etter Frostatingslova tre netter, og fem netter berre om “fiörðr eða fiáll bannar” (om fjord eller fjell hindrar det).⁶⁰ I Den eldre Gulatingslova finn vi altså ikkje ei slik spesifisering av ein eigen tidsfrist for heimestemme. Her heiter det berre at debitor kan stemnast med så kort frist som kreditor vil, men med 15 dagar som lengste frist. Seinare i same regelen om stemming til ting, er fem dagar kortaste fristen og “fim fimtum hin lengsta” (fem gonger fem den lengste) som vil seia 25 dagar.⁶¹ Dette er den einaste regelen der fem ikkje berre er ei fast tidseining, men òg vert nytta som grunnlag for å rekna ut andre og lengre tidseiningar.

Fem som grunnleggjande tidseining i kristenrettane for Borgarting og Eidsivating, og Bjarkøyretten for Nidaros

Vi har ikkje bevart rettsbøker for Borgarting og Eidsivating, tilsvarande dei som vart nedskrivne for Gulating og Frostating rundt 1260, som ein del av førebuinga til Landslova av 1274. Men for begge lagdøma har vi bevart kristenretten i fleire versjonar som truleg byggjer på nedskrivningar

⁶⁰ *Frostatingslova* IV, 8 (NGL I: 160–161) og X, 7 (NGL I: 218–219). *Frostatingslova* (1994: 55).

⁶¹ *Den eldre Gulatingslova*, kap. 35 (NGL I: 21).

som daterer seg til før 1150, sjølv om innhaldet nok har varierende alder (Halvorsen 2008: xvii–xviii).

Borgartings eldre kristenrett har i versjon I og II etter Rudolf Keyser og Peter Andreas Munch si oppdeling i fyrste bind av *Norges gamle Love*, ein regel om at biskopen sin årmann skal gje dei som ikkje vil betala ei av dei ulike typane tiend, *fimt* (femt) til å gjera opp for seg, eller risikera ei bot på 6 øyrar.⁶² *Fimt* tyder i denne samanhengen ein fem dagars betalingsfrist. Dette er ein materiell bruk av femt, sidan regelen gjev rett til passivitet innanfor visse rammer, og er ikkje ein frist til å møte for å føra si sak. I versjon II av Borgartings kristenrett er det òg tale om *fimtar stæfnu* (femtarstemne) i samband med formueskifte, og då skal godset skiftast fem dagar etter at stemninga vart gjord.⁶³ Dette er den same typen *skiladómr* som er omtalt ovanfor, som har fått sitt namn etter lengda på stemningsfristen, og er ein institusjonell bruk av fem som grunnleggjande tidseining.

Fimt er nytta langt oftare i Den eldre kristenretten for Eidsivating. I versjon I, igjen etter oppdelinga til Keyser og Munch, finn vi *fimt* nytta sju gonger i samband med ein tidsfrist som utløyser straffetiltak dersom fristen ikkje vert halden.⁶⁴ Dette er fem i samband med materiell rett. I versjon II er *fimt* òg nytta sju gonger på same måten.⁶⁵

Tala frå dei eldre kristenrettene frå Borgarting og Eidsivating er berre knytte til ein bolck, og elles for små til å gjera nokon inngående analyse. Men vi skal merka oss at dei indikerer at bruken av fem som grunnleggjande tidseining ikkje var avgrensa til dei to lagdøma langs kysten av Noreg i sør, vest og nord, men òg vart nytta i dei to lagdøma aust i landet. Dette er ganske påfallande, sidan vi i Sverige altså ikkje finn ei sams grunnleggjande tidseining, men bruk av både fem og sju. Men Austlandet var lenge under sterk dansk påverknad, og – som vi har sett – var fem nytta som grunnleggjande rettsleg tidseining i dansk rett i mellomalderen.

⁶² Eldre Borgartings kristenrett I, kap. 11 (NGL I: 346) og II, kap. 22 (NGL I: 361).

⁶³ Eldre Borgartings kristenrett II, kap. 9 (NGL I: 356).

⁶⁴ Eldre Eidsivatings kristenrett I, kap. 8 (NGL I: 377), kap. 17 (NGL I: 381), kap. 30 (NGL I: 384–385), kap. 32 (NGL I: 386), kap. 38 (NGL I: 388), kap. 39 (NGL I: 388) og kap. 51 (NGL I: 392).

⁶⁵ Eldre Eidsivatings kristenrett II, kap. (NGL I: 395), kap. 13 (NGL I: 397), kap. 26 (NGL I: 400), kap. 28 (NGL I: 402), kap. 32 (NGL I: 403), kap. 35 (NGL I: 403) og kap. 41 (NGL I: 405).

Fem er påfallande sjeldan nytta i Bjarkøyretten for Nidaros. Som alt peikt på har vi her ein regel om at ein ikkje skal stemna på ein tysdag fordi då fell femdagarsfristen på ein søndag. Her finst òg ein regel om fem dagar som frist for å betala bot,⁶⁶ ein regel om femtarstemne,⁶⁷ fem dagar som frist for å gjera eit skadebotkrav gjeldande,⁶⁸ og til slutt er femdagarsfristen nemnd i samband med ein frist på tre dagar til å stemna til det som i realiteten må vera eit heimestemne.⁶⁹ Som for kristenrettane er tala så små at dei kan berre nyttast til å konkludera med at problemet med femdagarsfristen var kjent utan at ein dermed gjekk over til å operera med ein sjudagarsfrist.

Fem som grunnleggjande tidseining i kong Magnus Lagabøtes Landslov av 1274

Som vi har sett ovanfor, er *fimt* nytta i Den eldre Gulatingslova og i Frostatingslova sjølv etter at innføringa av ei sjudagarsveke og reglar om heilaghald av søndagen gjorde det upraktisk. Vi har òg sett at femtedagarsstemne vart gjennomført som ei form for *skiladómr* med ein standardisert fem dagar lang stemningsfrist. Det at fem ikkje miste sin aktualitet som ei grunnleggjande tidseining, ser vi likevel ikkje minst av Landslova av 1274. Dette er den største reforma av norsk rett i mellomalderen vi kjenner til, der truleg om lag 50 % av retten enten er heilt ny eller sterkt endra sjølv om den er henta frå Den eldre Gulatingslova, Frostatingslova og Bjarkøyretten for Nidaros. Endringane innanfor Frostating og Gulating var sjølv sagt langt større, fordi dei fekk ikkje berre heilt ny rett, eller eigen rett sterkt endra, men òg uendra, svakt endra eller sterkt endra rett frå det andre lagdømet. Det er dette som gjer at vi utan vidare kan snakka om den største reforma av norsk rett i mellomalderen som vi kjenner til, sjølv om vi må ta med i reknestykket at vi ikkje kjenner innhaldet i Borgartings- og Eidsivatingslova sidan vi berre har kristenretten bevart av desse lovene. Som ein del av ei slik reform ville det ha vore både nærlig-

⁶⁶ Regelen finst i *Bjarkøyretten* (1997) som kap. 30, s. 48, henta frå handskriftet AM 315g fol., jf. *Bjarkøyretten* (1997: xxii–xxxii).

⁶⁷ *Bjarkøyretten*, kap. 23 (NGL I: 308).

⁶⁸ *Bjarkøyretten*, kap. 138 (NGL I: 328–329).

⁶⁹ *Bjarkøyretten*, kap. 158 (NGL I: 332–333).

gjande og heller enkelt å gå frå fem til sju som grunnleggjande tidseining i lova. Men det skjedde ikkje.

I Landslova, slik ho er presentert i NGL av Rudolf Keyser og Peter Andreas Munch i andre bind av NGL frå 1848, og seinare omsett av Absalon Taranger i 1915, er fem nytta som grunnleggjande tidseining i 17 kapittel, fordelt på fire av ti bolkar – to kapittel i Landvernsbolken,⁷⁰ to kapittel i Mannhelgbolken,⁷¹ tolv kapittel i Landleigebolken,⁷² og eitt kapittel i Kjøpebolken.⁷³ Magnus Rindal og Bjørg Dale Spørck har i sitt arbeid med eit komplett variasjonsapparat til Landslova basert på dei 39 bevarte komplette handskriftene og 49 unike handskriftfragment, funne at det er ein sjeldan variasjon at *fimt* vert vist til i dei to kapitla i Landvernsbolken og det i Mannhelgbolken.⁷⁴ Det rettaste er dermed å seia at det i Landslova er 14 kapittel som nyttar fem som grunnleggjande tidseining, fordelt på tre av ti bolkar. Utover dette er variasjonane små og ber preg av tilfelle. Men, som alt peikt på, er ikkje fem i noko tilfelle erstatta med sju, noko som er særst interessant i denne samanhengen.

I talet på kapittel er det dermed ein mindre omfattande bruk av fem som grunnleggjande tidseining enn i Frostatingslova, men ikkje i høve til Den eldre Gulatingslova. Men i høve til begge dei to eldre lovsamlingane er spreinga av bruken langt mindre i Landslova – fem er nytta i om lag 1/3 av bolkanen mot 2/3 og 3/4 i Den eldre Gulatingslova og Frostatingslova. Vidare er nesten alle referansane i same bolk, nemleg Landleigebolken. Dette indikerer ei langt svakare stilling for fem som grunnleggjande tidseining i Landslova enn i tidlegare rett.

I to kapittel i Landslova er fem vist til i samband med materiell rett,⁷⁵ og i to er det vist til *fimt* som ein prosessuell frist.⁷⁶ I eitt kapittel er fem nytta i samband med både materiell og prosessuell rett,⁷⁷ og i eitt er det

⁷⁰ Landslova III, 4 (NGL II: 36–37) og III, 13 (NGL II: 44).

⁷¹ Landslova IV, 12 (NGL II: 58) og IV, 19 (NGL II: 64–65).

⁷² Landslova VII, 4 (NGL II: 107), VII, 5 (NGL II: 107), VII, 8 (NGL II: 109), VII, 18 (NGL II: 115–116), VII, 24 (NGL II: 119), VII, 25 (NGL II: 119), VII, 31 (NGL II: 123) VII, 32 (NGL II: 123–124), VII, 48 (NGL II: 134–135), VII, 49 (NGL II: 135) VII, 52 (NGL II: 137–138) og VII, 61 (NGL II: 144–145).

⁷³ Landslova VIII, 8 (NGL II: 154–155).

⁷⁴ Landslova III, 4 (NGL II: 36–37), III, 13 (NGL II: 44) og IV, 19 (NGL II: 64–65).

⁷⁵ Landslova VII, 52 (NGL II: 137–138) og VIII, 8 (NGL II: 154–155).

⁷⁶ Landslova VII, 31 (NGL II: 123) og VII, 32 (NGL II: 123–124).

øg vist til femtestemne ved sida av *fimt*.⁷⁸ Det er det òg gjort i ni andre kapittel, noko som gjer den institusjonelle bruken av fem størst slik tilfellet er i Frostatingslova,⁷⁹ og av same grunn: ein viser til ei domsordning med fem som standardisert stemningsfrist. Igjen viser dette ei langt svakare stilling for fem som grunnleggjande tidseining i Landslova enn i tidlegare rett.

Ei årsak til den svakare stillinga kan skuldast at sjudagarsveka og heilagdagshald, og problema som ein femdagarsfrist i den samanhengen skapte, var meir etablerte då Landslova kom i 1274, og reformsituasjonen gjorde det naturleg å ta tak i problemet. Men Landslova innførte ingen sjudagarsfrist i staden. Difor må den svakare stillinga ha ei anna årsak. Det kan rett og slett vera at fem etter eit langt parallell-liv ved sida av sjudagarsveka, var svekka, men ikkje nok til å verta erstatta av ei ny grunnleggjande tidseining. Samstundes skal vi merka oss at femdagarsfristen nytta i samband med materiell rett ikkje er endra i Kristian IVs norske lov av 1604.⁸⁰ Omsetjinga til dansk gav høve til å gjera endringar av heilt utdaterte eller uønskte delar av Landslova, men vart i liten grad nytta, og altså ikkje i det heile når det gjeld femdagarsfristen.

Belegg for ei eldre veke enn sjudagarsveka i diktinga

Bruken av tidsfristen *fimt* i lovene er nok det sterkaste argumentet for at den førkristne veke i Norden bestod av fem dagar, men det finst også støtte i diktinga for at det har funnest ei tidseining på fem dagar. Belegga for denne tidseininga er ikkje særleg mange, men det er heller ikkje å venta. Vi har ikkje mykje dikting overlevert frå perioden før sjudagarsveka vart innført. I *Guðrúnarkviða II*, som vert kalla *hin forna* (den gamle) seier Gudrun i str. 13: “Fór ek of fjalli / fimm dœgr talit / unz ek hòll Halfs / háva þaktak” (Eg for over fjell / i fem dagar rekna / før eg Halvs hall / den høge fann) (*Eddukvæði II*, 2014: 355). Men i strofe 35 i

⁷⁷ Landslova VII, 8 (NGL II: 109).

⁷⁸ Landslova VII, 61 (NGL II: 144–145).

⁷⁹ Landslova IV,¹² (NGL II: 58), VII, 4 (NGL II: 107), VII, 5 (NGL II: 107), VII, 18 (NGL II: 115–116) VII, 24 (NGL II: 119), VII, 25 (NGL II: 119), VII, 48 (NGL II: 134–135) og VII, 49 (NGL II: 135).

⁸⁰ Kristian IVs norske lov VI, 50 og VII, 8 etter *Kong Christian den Fjerdes Norske Lovbok af 1604*, s. 147 og 165.

same diktet møter vi tidseininga sju dagar to gonger: “vér sjau daga / svalt land riðum / en aðra sjau / unnir kníðum” (sju dagar reid vi / over svalt land / og i andre sju / kløyvde vi bårerne) (*Eddukvæði* II, 2014: 360). I *Hávamál* finst det to døme på bruken av ei tidseining på fem dagar. I strofe 51 lyder teksten: “Eldi heitari brennr með illum vinum friðr fimm daga” (heitare enn eld brenn kjærleiken med dårlege vener i fem dagar) (*Eddukvæði* I, 2014: 332), og i strofe 74 finst dømet: “fjöld um viðrir á fimm dögum enn meira á mánaði” (veret snur ofte på fem dagar og endå meir på ein månad) (*Eddukvæði* I, 2014: 336–337).

Guðrúnarkviða II er ikkje mellom dei yngste dikta, men truleg heller ikkje mellom dei aller eldste. At diktet opererer både med ei tidseining på fem og sju dagar, kan såleis passa bra. *Hávamál* er halde for å vere eit gamalt eddadikt. Det er også sitert av den norske skalden Eyvindr Finns-son i diktet *Hákonarmál*, dikta etter at Håkon den gode fall i 961 (Finnur Jónsson, red., 1912–15: BI, 60). Begge eddadikta vart skrivne ned på Island, men tidseininga på fem dagar har halde seg i diktinga. I folkeleg tidsrekning kan også førestellinga om ei tidseining på fem dagar gjerne ha halde seg lenge etter at sjudagarsveka var innført. Særleg det siste dømet frå *Hávamál* er interessant, for samanstillinga med månad viser ganske klart at fem dagar har vore ei tidseining mellom døger og månad.

I skaldediktinga finst det ikkje mange stader der tidseiningar er nemnde, men ein periode på fem finst nemnd i lausavise 41 av skalden Kormákr Ógmundarson. Skalden klagar over at han måtte sova i same hus som gamlekjæra sin, men ikkje i same seng, *fimm nettr* (fem netter) (Finnur Jónsson, red., 1912–15: BI, 79).

Om vi kastar eit sideblikk til eit gamalengelsk dikt som *Beowulf* så finst det heller ikkje der nemnd mange tidseiningar av ei lengd som kunne tilsvare ei veke, men dei få som finst, synest å passa inn i eit system der veka har fem dagar. I line 545 er det skildra ein kamp som varer *fif nihta* (fem netter), og Beowulfs gravhaug, nemnd i line 3159, vart bygd *on tȳn dagum* (på ti dagar), altså på eit tidsrom som inneheld eit dagetal som kan delast på fem.

Tidseininga fem netter/dagar finst også i sagalitteraturen. I fornaldarsoga *Hálfdanar saga Brönufostra* er denne tidseininga fem netter brukt to gonger i kap. 5 (*Fornaldarsögur Norðurlanda* 4, 1954: 300). Men i denne saga er tidseininga seks netter brukt to kapittel seinare, så truleg har tidseininga fem netter i denne unge islandske teksten ikkje noko med lengda på ei gamal veke å gjera. Det er sjølv sagt også å venta at ‘fem dagar’

kort og godt kan tyde ‘fem dagar’, og ikkje har noko med vekelengd å gjera. Døme på dette har vi ganske sikkert i opplysninga i kongesogelitteraturen, som truleg kan følgjast tilbake til skaldediktet *Geisli*, strofe 25 (1152/53), av Einarr Skúlason om at Olav den heilage vart skrinlagd eit år og fem dagar etter at han fall på Stiklestad (Finnur Jónsson, red., 1912–15: BI, 433). Translasjonsdagen for kongen vart feira fem dagar etter dødsdagen.

No finst det både i eddadikt og i andre norrøne tekstar nemnt tids- einingar som er lenger enn fem dagar, men kortare enn ein månad. Tids- einingar på åtte netter eller ni netter møter vi også i ein del tekstar.⁸¹ Desse tidseiningane kan tilsynelatande komplisera teorien om ei femda- garsveke.

I *Hávamál*, strofe 138, seier Odin: “Veit ek at ek hekk / vindga meiði á / nætr allar níu” (Eg veit at eg hekk / i eit vindblást tre / i heile ni netter) (*Eddukvæði I*, 2014: 350). *Skírnismál*, strofe 21, nemner Odins ring *Draupnir* som det dryp åtte nye ringar av “ena níunda hverja nótt” (kvar niande natt) (*Eddukvæði I*, 2014: 384). I same diktet, strofe 41, lovar jotundottera å møta Frøy etter *nætr níu* (ni netter) (*Eddukvæði I*, 2014: 388). Ifølgje Snorris *Edda*, *Gylfaginning*, kap. 49, brukte Hermod ni netter på vegen til Hel for å fri ut Balder (Faulkes, red., 1988: 47). Også i diktet *Sólarljóð*, som er eit dikt med kriste innhald, men i eddastil med mange referansar til norrøn mytologi, finst tidseininga *níu dagar*. I strofe 51 finn vi verslinene: “Á norna stóli / sat ek níu daga” (På nornestolen sat / eg ni dagar) (Bugge, red., 1867: 365). I sagalitteraturen møter vi nokre få stader tidseininga ni netter, t.d i *Njáls saga*, kap. 123, der ein mann vert skulda for å vera kvinne kvar niande natt (*Brennu-Njáls saga*, 1954: 314). Same motiv finst også i *Króka-Refs saga*, kap. 7 (*Króka-Refs saga*, 1959: 134). Til og med i Den eldre Gulatingslova, kap. 138, er dette motivet brukt som døme på *yki*, dvs. ærekrenkande skuldingar mot ein mann som ikkje kan vera sanne.⁸²

Tidseininga ni netter/dagar finst nesten berre brukt i mytologiske tekstar, unntaka er tekstar som knyter tidseininga til overnaturlige hend- ingar, som dei to sagatekstane som fortel om menn som vart kvinner kvar

⁸¹ Tala åtte og ni, så vel som fem, finst også i samband med tidseininga vinter/år, men desse går vi ikkje inn på her.

⁸² *Den eldre Gulatingslova*, kap. 138 (NGL I: 57).

niande natt. Døma tyder helst på at denne tidseininga ikkje har med normal tidsrekning å gjera, men er fast knytt til det magiske og mytiske.

Også i den norrøne diktinga finst tidseininga åtte netter/dagar/døger brukt berre nokre få gonger. Vi finn døma i prosainnleiinga til gudediktet *Grímnismál* og i strofe 2 i diktet der Odin seier: “Átta nætr sat ek / milli elda hér” (åtte netter set eg / her mellom eldar) (*Eddukvæði I*, 2014: 368). I *Brymskviða*, strofe 28, seier Loke der han skal forklara kvifor “brura” hadde så skremmelege augo: “Svaf vætr Freyja / átta nóttum” (Frøyja sov slett ikkje / på åtte netter) (*Eddukvæði I*, 2014: 426). I ein prosatekst i *Hlóðskviða* er det skildra eit slag som varer åtte dagar: “þeir börðust svo átta daga” (dei slost såleis åtte dagar) (*Eddukvæði II*, 2014: 429). I eddadiktet *Helreið Brynhildar*, strofe 12, seier Brynhildr om forholdet til Sigurðr Fáfnisbani, som reid over elden som omgav borga hennar med Gunnarrs utsjånad og trulova seg med henne: “hvarthki knátti / hønd yfir annat / átta nöttum / okkart leggja” (ingen av oss kunne / leggja handa / om den andre / i åtte netter) (*Eddukvæði II*, 2014: 351). I ei skaldestrofe som er tileigna Grímr Droplaugarson i *Droplaugarsona saga*, lausavise 5, fortel skalden at han ein gong måtte liggja ute *átta dægr við ótta* (åtte døger i redsle) etter eit hemndrap (Finnur Jónsson, red., 1912–15: BI: 184).

Tidseininga på åtte dagar/netter/døger er, som tidseininga på fem, ikkje mange, men dersom åtte dagar/netter/døger ein gong fanst i samfunnet si tidsrekning, og samfunnet hadde gått over til ei sju dagars veke før tekstane vart skrivne ned, kanskje også før dei fekk si form i den munnlege tradisjonen, så er det ikkje ventande å finna mange døme. Tidseininga på åtte dagar/netter/døger synest å stå for eit tidsrom som verkar ulideleg langt, ei lang veke.

Det er også eit spørsmål om tidseininga på åtte dagar/netter/døger, som trass alt finst belagt i norrøne kjelder, skal sjåast i samheng med seinare folkeleg tidsrekning som har nemninga åtte dagar om ei veke. Vi reknar med at seiemåten åtte dagar om ei veke skal forklarast slik at ein i rekninga av dagar tek utgangspunkt i den dagen ein har når ein byrjar å rekna dagar, og reknar til same dag i komande veke. Om to veker seier ein derimot fjorten dagar, ikkje femten dagar, som ville vera det konsekvente om ein følgde same reknemåten som for åtte dagar. Å seia åtte dagar om ei veke er vanleg i heile Norden og vidare (Aasen 1918 [1892]: 36).

Opphavet til tidseininga åtte dagar som er brukt identisk med sjudagarsveka, kan gjerne ha det opphavet som er nemnt, men spørsmålet er

om denne tidseininga kan ha vore hjelpt fram av at det fanst ei eldre tids-eining på åtte dagar. Dersom åttedagarsveka var ei veke som kom med års mellomrom for å justera tidsrekninga mot solåret, så har denne langveka vore eit sjeldan fenomen, men førestellinga om ei lang veke var ikkje bunden til den verkelege langveka. Åtte dagar kunne verta eit uttrykk for eit tidsrom som kjendest langt. I det færøyske balladespråket er åtte dagar brukt på denne måten, t.d. i *Álvur kongur* strofe 16 og 17 som har teksten: “Átta daga Álvur kongur / í eysturmála stóð (stendur)” (Kong Alv dreiv og auste [skip] / i åtte dagar) (Hammershaimb 1855: 4). Eit liknande innhald synest uttrykket åtte dagar å ha i *Göngu Rólvs kvæði* strofe 34: “Gingu fullar átta dagar / frysti jökilstræti” (heile åtte dagar gjekk / fraus snau-fjellsveg) (Hammershaimb 1855: 134). Balladespråket er sjølv sagt vanskeleg å datera sidan balladane kunne eksistera i munnleg tradisjon over lang tid før dei vart skriftfeste, oftast på 1800-talet. Innhaldet i “åtte dagar” i desse færøyske balladane har likevel betydeleg likskap med uttrykket slik det er brukt i dei siterte eddadikta, og viser at gamal bruk av åtte dagar (ulideleg lang tid) og nyare meir nøytral meining, åtte dagar brukt identisk med veke, har overlappa.

Om den førkristne germanske veka som var brukt i Norden, bestod av femdagarsveker, som vi meiner det er mykje som talar for, så vart året med 73 femdagarsveker (365 dagar) i lengda for kort. I dag løyser vi dette med å leggja inn ein dag kvart fjerde år. Det ville vera å undervurdere menneska i dei førkristne germanske samfunna om vi trur at dei ikkje ville prøva å finna ei løysing på problemet når dei såg at veketalet ikkje gjekk opp i solåret. Vi har sett at islendingane justerte året sitt med ei heil veke i den tidsrekninga som vart foreslått av Þorsteinn surtr. Ifølgje Beda justerte dei i England måneåret mot solåret med ein månad med visse mellomrom. Det mest sannsynlege er difor at også i Skandinavia venta ein med å justera mot solåret til det hadde gått nokre år. Dersom det er rett at vekerekninga var sentral, ville det vera logisk at dei venta med å justera mot solåret til dei kunne skyta inn ei ekstra femdagarsveke, men det ville føra til ei justering så sjeldan som kvart tjuande år, og det kunne verta noko sjeldan med tanke på kontinuitet i samfunnet. Eit alternativ kunne vera å utvida ei veke med nokre dagar, til dømes til åtte dagar, som ville gje justering kvart tolvte år.

Det må innrømmast at vi ikkje har avgjerande argument for at det fanst ei langveke i det førkristne samfunnet i Norden som vart brukt til å justera tidsrekninga mot solåret. Det vi har som argument for ei slik

veke, er for det første at også året med 73 femdagarsveker måtte justerast mot solåret. For det andre veit vi av dei tidlege kjeldene som seier noko om kor store justeringane var, Beda og Ari fróði, at det vart justert med større tidseiningar enn ein dag, og for det tredje at det i norrøne kjelder fanst tidseiningar på åtte dagar/netter/døger. Spørsmålet er om desse tre forholda kan kombinerast for å gje argument for eksistensen av ei “langveke” som med faste mellomrom vart skoten inn for å justera mot solåret. Teorien om ei langveke på åtte dagar kan kanskje også finna støtte i det faktum at den førkristne romerske veka var på åtte dagar, og denne vekelengda var nok kjend for germanarane. Det kan dessutan nemnast at i nokre av dei samiske kalendrane hadde ei av vekene i januar 8 dagar. Ein ekstra dag vart skoten inn i ei normalveke for at veketalet skulle gå opp i året (Granlund & Granlund 1973: 18 og 94–95). Dette kan støtta teorien om eksistensen av ei åttedagarsveke i Norden før innføringa av sjudagarsveka.

Kvifor *fimt*, eller fem dagar, og ikkje veke?

Dei germanske språka, også dei nordiske, hadde det ordet vi framleis har som *veke* (norr. *vika*). Men både det norske lovspråket og eldre poetiske tekstar tyder på at det er ei form *fimt*, eller rett ut uttrykket fem dagar/netter, som understrekar at eininga som vert brukt, er fem dagar, ikkje i same grad ordet for veke. Grunnen for dette treng kanskje ikkje noka særleg forklaring, men det er sjølvsagt slik at eit ord eller uttrykk som presiserer at veka er fem dagar, er meir presist enn ordet *vika* (veke). Dersom det var slik at normalveka var fem dagar, men at det også fanst ei langveke på åtte dagar, kan det kanskje ha gjort sitt til at ordet *vika* (veke), har verka upresist. Ei slik langveke ville likevel ha kome så sjeldan at det er vanskeleg å tru at det kan ha vore ein hovudgrunn til å velja uttrykket fem dagar og ikkje *vika* (veke). Men det finst eit anna forhold som kunne gjera ordet *vika* (veke) tvitydig innanfor germanske område. Det var påverknaden frå kristne område som hadde sjudagarsveke, og sameksistensen av dei to tidsrekningane i den lange perioden kristendomen var kjend, men ikkje hadde slege gjennom, eller berre fanst i visse område eller lag av samfunnet. Spesielt i samanhengar der ein måtte uttrykkja seg presist, som t.d. i lovspråket, var eit uttrykk for veke som

nemnde talet på dagar i veka, langt meir presist og utvitydig enn ordet *vika*.

Valet mellom ordet *vika* (veke) og eit ord eller uttrykk som nemner dagtalet i veka, er truleg også eit forhold som vi bør sjå i samanheng med kva slags namn dei hadde på dagane i dei germanske samfunna den gongen dei etter alt å døme rekna tida i veker på fem dagar. Av dei namna på dagar som vi kjenner frå norrøn tid, og som enno er i bruk, er dei fleste brukte i alle dei germanske språka. Dei fire dagane med gudenamn i namnet, tysdag (*týsdagr*), onsdag (*óðinsdagr*), torsdag (*þórsdagr*) og fredag (*frjádagr*), har tilsynelatande namn etter gudane Tyr (Týrr), Odin (Óðinn), Tor (Þórr), og Frigg eller eventuelt Frøya (Freyja). Men desse dagnamna er omsetjingslån etter dei latinske dagnamna som var kalla opp etter gudane Mars, Merkur, Jupiter, og gudinna Venus.⁸³ Søndag (*sunnudagr*) er også eit omsetjingslån til eit germansk språk frå latin *dies solis*,⁸⁴ det same gjeld måndag (*mánudagr*), truleg frå latin *dies lunae*. Dagnamnet laurdag av *laugardagr* (laugedag) er spesielt for Norden.⁸⁵ Desse dagnamna vart tekne i bruk i Norden etter først å ha fått innpass på germanske område som kom i kontakt med dei kristne områda i Europa tidlegare. Når dette skjedde, er vanskeleg å seia, I artikkelen “Dagnavn” (KLNLM) reknar Didrik Arup Seip med at germanarane fekk kjennskap til sjudagarsveka alt på 200-talet, og han slår fast at dagnamna høyrer saman med sjudagarsveka, og vart tekne i bruk i Norden i førkristen tid (Seip 1957: sp. 611–616). Argumentet for dette har vore at det er lite sannsynleg at heidne gudenamn på vekedagane kom som del av kristen tidsrekning. På tysk område vart dagnamnet som har namn etter Odin (Wothan), ikkje mykje brukt, her vart dagen kalla midtvekedag (*mittwoch*). Etter kristninga reagerte også islendingane på dei heidne dagnamna, og biskop Jón Ógmundarson (1052–1121) innførte “kristne” dagnamn, *miðvikudagr* for *óðinsdagr*, kanskje etter tysk mønster, og *fastudagr* (fastedag) for *frjádagr*. *Týsdagr* vart erstatta med *þriðjudagr* (tredjedag) og *þórsdagr* med *fimtudagr* (femtedag). Også på norsk område vart dagnamnet *miðvikudagr* noko brukt. Det er vanskeleg å vita om dette dagnamnet er innlånt frå tysk

⁸³ *Frjádagr* er kanskje ikkje eit omsetjingslån, men eit lån frå eit anna germansk språk. På det nordiske området er dei andre dagnamna neppe omsetjingslån direkte frå latin, men frå eit anna germansk språk.

⁸⁴ Den norrøne forma, *sunnudagr*, er mest truleg ei innlånt tysk form. I norrønt er også forma *dróttinsdags* (Herrens dag) brukt.

⁸⁵ Også forma *þváttdagr* (vaskedag) finst.

område, eller om vi skal sjå bruken av denne forma i samband med dei nye islandske dagnamna.⁸⁶

At dagane vart nemnde med nummeret dei hadde i veka, er også eit relativt vanleg system. I artikkelen “Tideräkning” (KLNLM) nemner Kustaa Vilkkuna at i eit stort austersjøfinsk område, som hadde lånt inn det skandinaviske ordet *vika* (finsk form *viikko*), hadde vanlege kvardagar nummer, første kvardag, andre kvardag osv. Dette er eit forhold som gjer det rimeleg å stilla spørsmålet om dagane i den gamle femdagarsveka, eller nokre av dei, kan ha hatt namn av denne typen. Ein kan også spørja seg om namn av denne typen framleis var kjende då dei vart innførde på Island rundt 100 år etter kristninga, og om det var ein grunn til at slike vekenamn vart valde? Etter at dei nye dagnamna vart innførde av biskop Jón, finst dei gamle “heidne” dagnamna likevel brukte no og då gjennom heile mellomalderen i islandske kjelder, og den same parallelle bruken av gamle og nye dagnamn kan sjølvsagt også ha funnest tidlegare. Om dagnamna i femdagarsveka, eller nokre av dei, hadde namn som sa kva nummer dei hadde i veka, er det truleg eit forhold som ville gjera det naturleg å nemna talet på dagar i veka i staden for å bruka ordet for veke.

Konklusjon

Bruken av tidseininga *fimt* i lovene, i særleg grad i dei norske, samanhalde med dei danske, er eit sterkt argument for at lengda på veka, før sjudagarsveka vart innført, var fem dagar. I nokre nordiske lover vert femdagarsfristen heilt eller delvis erstatta av ein sjudagarsfrist. Sjudagarsfristen er knytt til sjudagarsveka, og denne overgangen til sju dagar vert difor eit ytterlegare argument for at den tidseininga som vart erstatta, *fimt*, også stod for ei veke. Eksistensen av ei eldre femdagarsveke finn også støtte i andre norrøne tekstar enn lovene. Særleg verslina i *Hávamál*, strofe 74, “fjöld um viðrir / á fimm dögum / enn meira á mánaði” (veret snur ofte på fem dagar og meir på ein månad) fortel ganske tydeleg at fem dagar er tidseininga mellom dag og månad, altså ei veke. Argumenta for eksistensen av ei langveke på åtte dagar er mindre sterke, men vi meir-

⁸⁶ I norsk lovspråk finst forma *miðvikudag* brukt nokre få gonger, og dei fleste belegga finst i kristenrettane. Det kan tyde på at Kyrkja hadde sans for denne religionsnøytrale forma (sjå oppslagsordet *miðvikudagr* i Hertzberg 1895: 446).

ner likevel at tidseininga *átta dagar*, *átta dægr*, og oftast *átta nætr*, i norrøne kjelder, som synest å gje litt andre og negative assosiasjonar enn det meir nøytrale uttrykket *átte dagar* som vi kjenner frå moderne språk som likeverdig med ei veke, gjev ganske gode argument for eksistensen av ei slik langveke som må ha erstatta ei vanleg femdagarsveke ca. kvart tolvte år.

Germanarane kan ha fått kjennskap til sjudagarsveka alt på 200-talet, som Seip meinte, men overgangen kan ha skjedd seinare, og endeleg overgang vart nødvendig først med kristninga. Dei to tidsrekningane kan ha funnest parallelt i ein lang periode, noko vi indirekte kan sjå av at *Konungs skuggsjá* ikkje problematiserer tilhøvet mellom sjudagarssyklusen for flo og fjøre, og syklusen for måne og sol som tilnærma går opp i fem. Sjølv etter innføringa av sjudagarsveka kan den eldre tidsrekninga ha levt vidare på område der denne ikkje kom i konflikt med kyrkjeleg tidsrekning, som i tidsfristar i lovene og i folkeleg tidsrekning. Vi har kjelder som fortel om at islendingane innførde ny tidsrekning i landnámstida, og måtte justere denne etter kort tid. I resten av Norden må vi rekna med at sjudagarsveka vart teken i bruk i kristne miljø samstundes med at misjonen starta, men femdagarsveka kan ha eksistert parallelt med den nye kristne tidsrekninga. Den sterke stillinga til femdagarsfristen i lovspråket, særleg i norske lover, kan indikera at den endelege overgangen til sjudagarsveka kom seint i Noreg, men viser truleg også at delar av lovpraksis, slik som faste fristar for å stemne nokon til ting, har fått ei fast etablert form før kristninga.

Litteratur

- Aksnes, Kaare. 2018. "Uke." *Store Norske leksikon* / <https://snl.no/uke>. Beda. *De temporum ratione*. I: *Bedae opera disascalica* 2, red. Charles W. Jones. Corpus Christianorum. Seris Latina, 123B. Turnhout: Brepols. 1997.
- Beowulf*. Utg. Seamus Heaney. London: The Folio Society. 2010 [1999].
- Bjarkøyretten – Nidaros eldste bylov*. 1997. Oms. Jan Ragnar Hagland, Jørn Sandnes. Oslo: Samlaget.
- Bjerkvik, Verner. 2003. *Hevd i Gulatingslova*. Bergen: Universitetet i Bergen, Det juridiske fakultetet.

- Brennu-Njáls saga*. Utg. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit, bd, 12. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag. 1954.
- Bugge, Sophus (red.). 1867. *Norræn fornkvæði. Sæmundar Edda hins fróða*. Christiania: Malling.
- Den eldre Gulatingslova*. Red. Bjørn Eithun, Magnus Rindal og Tor Ulset. Oslo: Riksarkivet. 1994.
- Droplaugar sona saga*. Utg. Jón Jóhannesson. Íslenzk fornrit, bd, 11, Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag. 1950.
- Eddukvæði I. Goðakvæði*. Utg. Jónas Kristjánsson og Vésteinn Ólason (Íslenzk fornrit). Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag. 2014.
- Eddukvæði II. Hetjukvæði*. Utg. Jónas Kristjánsson og Vésteinn Ólason (Íslenzk fornrit). Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag. 2014.
- Faulkes, Anthony (oms.). 1988: *Snorri Sturluson. Edda. Prologue and Gylfaginning*. [London]: Viking Society for Northern Research, University College London.
- Fenger, P. A. (utg.). 1863. *Ansgars levnetsbeskrivelse af Erkebiskop Rimbart*, oversatt paa Dansk af P. A. Fenger. København: Th. Michaelsen & Tillges Forlag.
- Frostatingslova*. Red. og oms. Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes. Oslo: Det Norske Samlaget. 1994.
- Gísla saga*. Utg. Björn K. Þórólfsson og Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit, bd, 6. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag. 1943.
- Granlund, Ingalill og John. 1973. "Lapska Ben- och Träkalendrar." *Acta Lapponia* XIX. Stockholm: Almquist & Wiksell.
- Hálfðanar saga Brönufostr*. Utg. Guðni Jónsson. *Fornaldar sögur Nordurlanda* 4. [Reykjavík]: Íslendingasaganútgáfan. 1954.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld. 2008. "Innledning." I: *De eldste østlandske kristenrettene*. Red. Eyvind Fjeld Halvorsen og Magnus Rindal. Oslo: Riksarkivet.
- Hammershaimb V. U. (red.). 1855. *Færøiske Kvæder samlede og besørgede ved V. U. Hammersheimb*. Kjøbenhavn: Det nordiske Litteratur-Samfund.
- Heggstad, Leiv. 1930. *Gammalnorsk ordbok. Ny umvølt og auka utgåve av "Gamalnorsk ordbok" ved Hægstad og Torp*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Helle, Knut. 2001. *Gulatinget og Gulatingslova*. Leikanger: Skald.
- Hertzberg, Ebbe. 1895. "Glossarium." I: *Norges gamle Love* V. Red. Gustav Storm og Ebbe Hertzberg. Christiania: Grøndahl & Søn.

- Holm-Olsen, Ludvig, utg. [1945] 1983. *Konungs skuggsjá. Norrøne tekster* 1. 2. reviderte opplag. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt.
- Hødnebo, Finn. 1972. *Ordbog over Det gamle norske Sprog af Dr. Johan Fritznér. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. Fjerde bind A-Q*. Oslo—Bergen—Tromsø: Universitetsforlaget.
- Íslendingabók*. Utg. Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit, bd. 1. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag. 1968.
- Iversen, Tore. 2001. “Jordeie og jordleie – Eigedomsbegrepet i norske middelalderlover.” *Collegium medievale*, 14: 79–113.
- Jansson, Sam Owen. 1974. “Tideräkning.” I: *Kulturbhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 18, 207–277. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Jansson, Sam Owen. 1975. “Vecka.” I: *Kulturbhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 19, 593–596. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Kong Christan den Fjerdés Norske lovbog af 1604*. Red. Fr. Hallager og Fr. Brandt. Christiania: Feilberg & Landmark. 1855.
- Króka-Refs saga*. Utg. Jóhannes Halldórsson. Íslenzk fornrit, bd. 14. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag. 1959.
- Landnámabók*. Utg. Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit, bd. 1. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag. 1968.
- Mundal, Else. 2012. “The relationship between heathens and Christians in Scandinavia in the time before Christianisation.” I: *The Creation of Medieval Northern Europe. Essays in honour of Sverre Bagge*. Red. Leidulf Melve og Sigbjørn Sønnesyn. Oslo: Dreyer forlag.
- NGL I = *Norges gamle Love* I. Red. R. Keyser og P. A. Munch. Christiania: Chr. Gröndahl. 1846.
- NGL II = *Norges gamle Love* II. Red. R. Keyser og P. A. Munch. Christiania: Chr. Gröndahl. 1848.
- Rimbert, *Vita Anskarii*. Sjø Fenger (red.).
- Seip, Didrik Arup 1957. “Dagnavn.” I: *Kulturbhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 2, 611–616. Oslo: Gyldendals norsk forlag.
- Sunde, Jørn Øyrehagen. 2014. “Daughters of God and counsellors of the judges of men – a study in changes in the legal culture in the Norwegian realm in the High Middle Ages.” I: *New Approaches to Early Law in Scandinavia*. Red. Stefan Brink og Lisa Collinson. Acta Scandinavica, vol. 3. Turnhout: Brepols.
- Sunde, Jørn Øyrehagen. 2017. “Frostating og demokrati – Var Frostating ein forløpar for det moderne demokratiet etter Grunnlova av 1814?”

I: *Frostatning i et historisk lys*. Red. Ole Risbøl. Trondheim: NTNU Vitenskapsmuseet.

Troels-Lund, Troels Frederik. 1969 [1898]. *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede. Trettende Bog: Livsbelysning*. 6. utgåve ved Erik Kjersgaard. København: Gyldendal.

Vilkuna, Kustaa 1974. "Tideräkning (Finland)." I: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 18, 177–280. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Aasen, Ivar. 1918 [1873]. *Norsk Ordbog*. Kristiania: Cammermeyers forlag.

Abstract

The authors discuss the old theory that the Nordic and Germanic week in pre-Christian times consisted of five days. In Ari fróði's *Íslendingabók* we learn that the Icelanders early in the settlement period started to reckon the year in 52 weeks consisting of seven days each. Ari does not mention how many days the week consisted of before that time. The strongest argument in favour of the existence of a week of five days in the pre-Christian period can be found in Scandinavian, and especially Norwegian, laws, in which a time unit of five days frequently occurs. This time unit, as a possible continuation of an older week of five days, is therefore central to the discussion. The theory about the five day week also finds some support in Old Norse literary texts, especially poetry. The authors argue that the time unit of eight days or nights occurring in Old Norse texts has its origin in one long week of eight days that replaced one normal week about every twelfth year.

Jørn Øyrehagen Sunde
Det juridiske fakultet,
Universitetet i Bergen
Postboks 7800
5020 Bergen
Jorn.sunde@uib.no

Else Mundal
Institutt for lingvistiske,
litterære og estetiske studium
Universitetet i Bergen
Postboks 7805 NO-5020 Bergen
Epost: else.mundal@uib.no

“Engi er allheimskr, ef þegja má”: Women and Silence in the Sagas and *þættir* of Icelanders

By Kirsten Wolf

It is well known that women in medieval Iceland had limited opportunity to take part in political and legal affairs, but that often they were able to somewhat influence the political and legal structures affecting their lives by being quite verbal. While acknowledging the importance of women’s words and, by extension, the fact that power is routinely exercised through speech, this article draws attention to the fact that, paradoxically, silence was also an important tool available to women in medieval Iceland. An examination of the Sagas and *þættir* of Icelanders reveals that women used and relied on non-verbal expression in their interactions with men in order to achieve their goals.

It is recognized that women in medieval Iceland had limited opportunity to take part in political and legal affairs, and that the public sphere was largely the realm of men (see Jochens 1989: 109). However, it is also recognized that often women were able to somewhat influence the political and legal structures affecting their lives, and that they were able to do so through words. Jóhanna Katrín Friðriksdóttir (2013: 10), for example, argues that “the primary tool available to women is words”, and Judy Quinn (2005: 519) makes the point that “[i]n much Old Norse literature, the performance of males is monitored not just by competitive males, but by women who did not stand by silently when male performance failed to pass muster, indeed whose words were what made the social gears shift”. Several articles and book chapters have been devoted to discussions of women’s whetting, that is, using words to goad men into action in order to make them do what they want done,¹ even though the

¹ Examples include Heller (1958: 98–122), Clover (1986: 141–183), and Jochens (1996: 184–194).

results were often disastrous. In the words of Gunnarr in *Svarfdæla saga*, “[o]pt stendr illt af tali kvenna” (188; often evil comes from the speech of women).² The comment hardly comes as a surprise; after all, it is generally speech – and not silence – that causes people to get into trouble.

While acknowledging the importance of women’s words and, by extension, the fact that power is routinely exercised through speech, this article draws attention to the fact that, paradoxically, silence – the absence of words – was also an important tool available to women in medieval Iceland, at least according to a literary examination of the Sagas and *þattir* of Icelanders. Inspired by Adam Jaworski’s (1993: 66) claim that “in the study of communication, speech and silence should be treated as equally valid and complementary categories”, it demonstrates – on the evidence of the Sagas and *þattir* of Icelanders – that saying nothing should not necessarily be equated with negativity, mutedness, or powerlessness, although certainly there are examples of women, who are generally silent, lack words because of emotion, or are unable to speak due to a speech defect. A woman who is generally quiet is Þorgerðr Egilsdóttir. In *Egils saga Skalla-Grímssonar*, she is described as being a “væn kona ok kvenna mest, vitr ok heldr skapstór, en hversdagliga kyrrlát” (242; beautiful and fine woman, wise and rather hot-tempered, but usually quiet). Two women are unable to speak, because they are upset and/or feel powerless. One is Friðgeirr’s sister in *Egils saga Skalla-Grímssonar*, which tells that while staying with Gyða and her son Friðgeirr, Egill asked Friðgeirr’s sister why she was crying and unhappy, and it is related that she couldn’t answer and cried all the more (“Hon mátti engu svara ok grét at meir” [201]). It turns out that a berserk had requested her hand in marriage, and since the family had refused, the berserk had challenged Friðgeirr to a duel. The other is Þorbjörg in *Harðar saga ok Hólmverja*. It is related that when Grímkell told Þorbjörg the news of the killing of his father Hǫrðr, she was so moved that she couldn’t speak (“mátti þá ekki mæla, svá fekk henni mikils” [89]).³ Only one woman in the corpus examined is unable to speak because of a speech impediment. This is Þorkell Geitisson’s sister Oddný in *Þorsteins þáttur uxafóts*, which tells that she had a

² For a discussion of this episode, see Helga Kress (2001: 88).

³ Mention may in this connection also be made of Gunnhildr in *Laxdæla saga*, who gave Hrútr, her lover, a gold arm ring in farewell. It is reported that she hid her face in a shawl and quickly walked home (“brá síðan skikkjunní at höfði sér ok gekk snúðigt heim til bæjar” [44]), while Hrútr boarded the ship and sailed away.

major speech defect in that she was dumb and had been so from birth (“var mikill mállaki á ráði hennar. Hún hafði ekki mál og var með því alin” [2304]). Accordingly, she communicated by carving runes on wooden rods (“reist rúnar á kefli því hún mátti eigi mæla” [2305]).

Silence is not just the absence of speech and the absence of meaning and intention; rather, it is a manner of communication, although certainly somewhat context-dependent and definitely more ambiguous than speech (Jaworski 1997: 3; Gal 1999: 175). As Cheryl Glenn (2004: 4) puts it: “Like the zero in mathematics, silence is an absence with a function, and a rhetorical one at that”.

“Engi er allheimskr, ef þegja má” (No one is a total fool, if one knows when to be silent). This is Spes’s proverbial comment in *Grettis saga Ásmundarsonar* (278), which in many ways echoes stanzas 27 and 29 in *Hávamál* in response to her husband Sigurðr’s request to know the whereabouts of a man he heard singing in their house.⁴ Spes and Þorsteinn have fallen in love, and Spes’ extra-marital affair gives rise to quite a few instances of silence. After Sigurðr had searched the house and found nobody, Spes challenges him to take the man, but Sigurðr “þagnaði þá ok þóttisk ekki vita, við hver brögð hann var kominn” (278; then fell silent and didn’t know that kind of trick was being played on him). Moreover, when Sigurðr confronts her about his suspicions, she immediately silences him, saying that “eigi munu vit tvau ein við talask, ef þú berr þessa óvissu at mér” (277; we will not talk to each other, if you make such insinuations about me), and it is told that “[h]ann lét nú falla niður þetta tal að sinni” (277; he let the subject drop for the time being).

Spes is by no means the only woman who knows the wisdom of saying nothing in trying situations. There are several women in the Sagas and þættir of Icelanders, who know when to hold their tongue. When in *Njáls saga* Hrútr informs his wife Unnr that he intends to make another

⁴ The two stanzas read as follows: 27: “Ósnotr, er með aldir kœmr, / þat er bazt, at hann þegi; / engi þat veit, at hann ecci kann, / nema hann mæli til mart; / veita maðr, hinn er vætki veit, / þótt hann mæli til mart” (It’s best for a fool / to keep his mouth shut / among other people. / No one will know / he knows nothing, / if he says nothing. / Ill-informed people are also the ones / who don’t know when to stop talking). 29: “Cærna mælir, sá er æva þegir, / staðlauso stafi; / hraðmælt tunga, nema haldendr eigi, / opt sér ógott um gelr” (You will hurt yourself / with all your talking / if you never close your mouth. / A hasty tongue / unless it’s disciplined, / often earns its owner punishment). (Gustav Neckel, ed. 1983: 21; Crawford, trans. 2015: 22).

trip to the West Fjords and wasn't planning on going to the Althing, Unnr says nothing ("Unnr ... talaði fátt um" [23]). And when in *Fljótsdæla saga* Droplaug hears Þorgrímr's insinuations that the slave Svartr is the biological father of her son Helgi, and Helgi advises her to let the matter rest, she turns away after the conversation and goes inside ("Hon snýr í burt af tali þessu ok inn" [243]).⁵ The cases of Unnr and Droplaug show that silence itself is not silent; rather, it is often the beginning of something. Their tactical silence enables them to realize their goals without incriminating themselves by speaking. In *Njáls saga*, Unnr makes Sigmundr take her to the Althing, where she has the opportunity to inform Mǫrðr, her father, that she and Hrótr are sexually incompatible. Mǫrðr then devises a plan. He instructs her to go home; be pleasant to Hrótr; later pretend to be sick; summon men, name witnesses, and declare herself divorced the next summer, when Hrótr again is back in the West Fjords during the time of the Althing; and ride back to Vøllr, Mǫrðr's farm. Unnr did as requested, and Mǫrðr declared them legally divorced at the Althing. In *Fljótsdæla saga*, Helgi could no longer tolerate his mother's coldness or lack of affection, so eventually he and his brother Grímr decided to take revenge. It is told that they travelled to Mýnes, where Þorgrímr was a freed slave living on Þórir's farm, and killed him. Both examples show that silence is as effective as words; it is a component of interaction. They also show that the functions of silence are multifarious: silence can be used to threaten, to judge, and to activate.

Guðrún, the heroine of *Laxdæla saga* seems to be a master of the art of knowing when to be silent. Interestingly, she is described not only as "kvenna vænst" (86; the most beautiful of women) but also "bezt orði farin" (86; the most eloquent). As Glenn (2004: 6) points out: "Only an already-accomplished conversationalist ... can produce appropriate and effective silences". When in *Laxdæla saga* Hrefna shows Guðrún her head-dress, Guðrún looks at it for a while but neither praises or criticizes it ("leit á um hríð ok ræddi hvárki um lǫst né lof" [140]); and when the

⁵ Droplaug's silence may be contrasted with Þorgrímr's excessive chatter. He is described as a small and lively man, chatty and insulting, foolish and malicious ("lítill maðr vexti ok kvikligr, orðmargr ok illorðr, heimskr ok illgjarn" [240]). When Þorgrímr starts the false claims about Droplaug, a farmhand repeatedly tries to silence him, but to no avail, and it is pointed out that "ferr orð, er um munn líðr" (242; word travels once it leaves the mouth). Cf. *Droplaugarsona saga*. When Þorfinnr travelled to Arneiðarstaðir and told Droplaug what the farmhands of Þórir had said, she took no notice at first, but was silent ("Hon gaf sér ekki fyrst at, útan hon var hljóð" [145]).

people of Laugar express their anger that Kjartan has stationed men at the doors of the outside toilets thereby forcing them to relieve themselves indoors, Guðrún reportedly says little about it (“talaði hér fátt um” [245]). Finally, when towards the end of the saga Bolli asks her which man she loved the most, she mentions the qualities of Þorkell, Bolli, and Þórðr and points out that she has nothing to say about Þorvaldr (“Þorvalds get ek at engu” [228]).

Often, though, these instances of silence are accompanied by other forms of non-verbal communication, such as crying, smiling, blushing or flushing (Wolf 2014: 131 and 136–8). It is told in *Njáls saga*, that when Mǫrðr met his daughter Unnr at the assembly, noticed that she was depressed, and inquired about it, she began to cry and didn’t answer (“Hon tók at gráta ok svaraði engu” [22]). Later in the same saga it is related that when Björn and Kári returned to Björn’s farm after having killed Glúmr and Vébrandr and wounded Ásbrandr, Björn’s wife asked how things had gone. She did not respond to Björn’s answer that their problems had grown and merely smiled (“Hon svarar fá ok brosti at” [436]). The heroine of *Laxdæla saga*, Guðrún, in particular, seems to have had problems concealing her emotions. While listening to Gestr’s interpretation of her dreams, she grew blood-red but kept silent until he had finished (“Guðrúnu setti dreyrrauða, meðan draumarnir váru ráðnir; en engi hafði hon orð um, fyrr en Gestr lauk sínu máli” [91]). On two more occasions, Guðrún’s facial color betrays her feelings. One is when Bolli returned to Iceland and told her that Kjartan and King Óláfr’s sister were likely to get married. The saga tells that she claimed that this was good news, but ended the conversation and walked away blushing deeply (“lét þegar falla niðr talit, gekk á brott ok var allrauð” [134]). It is reported that she hardly spoke of the matter (“talaði fátt til þess efnis” [134]), but that it was obvious that she was unhappy. The other is when at a feast at Hjarðarholt Guðrún overheard Kjartan giving instructions to some servant woman about giving Hrefna the seat of honor. According to the saga, she looked at Kjartan and changed color but said nothing (“leit til Kjartans ok brá lit, en svarar engu” [139]).⁶ Finally, when Bolli’s assassins met Guðrún,

⁶ Österberg (1991: 26) offers the following comment on this episode: “Kjartan feels deceived and probably wants revenge on Gudrun. Gudrun understands the insult. But she also realizes that she is far from indifferent to Kjartan, just as he is not indifferent to her. It is more difficult to determine whether Gudrun is silent because there is nothing else to do, in this situation and in front of the servant woman – or

reported what had happened, and Helgi Harðbeinsson used the end of Guðrúns shawl to wipe off the blood on the sword with which he had pierced Bolli, Guðrún looked at him and merely smiled (“leit til hans ok brosti við” [168]). Halldór berates Helgi for this act, but Helgi replies that he should not be sympathetic, since he believes that his own death lies under the end of the shawl (“undir þessu blæjuhorni búi minn hǫfuðbani” [168]). Guðrun is indeed pregnant; hence her silence and her smile, because she knows.

A particularly interesting example is Melkorka in *Laxdæla saga*, who feigns a speech handicap. Gilli the Russian tells Hǫskuldr, who has his eyes fixed on a particular slave woman, that “[k]ona þessi er ómála; hefi ek marga vega leitat máls við hana, ok hefi ek aldri fengit orð af henni; er þat at vísu mín ætlan, at þessi kona kunni eigi at mæla” (24; this woman is unable to speak; I have tried to speak with her in many ways, and I have never gotten a word out of her; it is indeed my opinion that this woman cannot speak). In this context, it is interesting that Hǫskuldr’s wife Jórunn later tells Hǫskuldr that she has no intention of speaking with Melkorka, since she is both deaf and dumb (“dauf ok mállaus” [26]); inadvertently, then, Jórunn is the one who becomes silent. About a year later, the slave woman gives birth to Óláfr, Hǫskuldr’s son. One morning, when Óláfr is two years old, Hǫskuldr hears voices and follows the sound until he sees Óláfr and his mother. He realizes that she was not at all dumb, since she had plenty to say to the boy (“hon var eigi mállaus, því at hon talaði þá mart við sveininn” [27]). She then reveals to Hǫskuldr her name and the fact that her father is an Irish king. By being silent, Melkorka withholds information, and her silence reflects her subservient defense and protest.

The silences on the part of women are self-elected silences. They use silence purposefully and effectively. The examples demonstrate that generally women knew well when, where, and why not to speak. There are only two examples of enforced silence. One is in *Heiðarvíga saga*, which relates that Styrr has seemingly agreed to let the berserk Leinir marry his daughter Ásdís, provided he and his berserk brother Halli clear a lava field in order to make a path through it and to make an enclosure. In the meantime, Styrr has a hot bath prepared for them as a reward for their

because she thinks that Kjartan is entitled to hurt her. Or is she silent because the insult is so great that it cannot be answered in words?”.

work a day before the wedding is to take place. This is a trap in order to have the berserks killed, and to prevent them from suspecting his plans, he tells Ásdís to put on fine clothing and forbids her to warn the berserk brothers of his plot (“en bannar henni at vara berserkina við, hvat hann hafi í ráði” [223]). It is told that as they were working, she walked from the house and circled them. At that point Leiknir called to her and asked her where she was going, but she didn’t answer (“Leiknir kallar til hennar ok spyrr, hvert hon vili. Hon svarar engu” [223]). The other is in *Grænlandinga saga* on the occasion of the death of Þorsteinn Eiríksson, though it is recognized that in this particular instance silence probably has more to do with Norse folk belief, according to which it was dangerous for men and women alike to communicate with dead people. It is related that Þorsteinn’s wife Guðríðr is sitting on a bench across from his corpse, when he sits up and asks three times where Guðríðr is. However, she remained silent (“hon þagði” [259]). Eventually, she asks the farmer Þorsteinn, with whom the couple is staying, whether or not to answer him. He told her not to answer (“Hann bað hana eigi svara” [259]). In contrast, Rannveig in *Gísli saga Súrssonar* is requested to speak and is then berated – by the composer of the saga – for the fact that words fail her, which he attributes to low intelligence. It is related that Vésteinn has returned from abroad. He rides during the night and arrives at Sæból, where Geirmundr and Rannveig are bringing in the cattle. Geirmundr tells Vésteinn to continue to Gísli’s farm. Rannveig believes that the man is Vésteinn, whereas Geirmundr maintains that he is one of Önundr’s horsemen. Þorgrímr sends Rannveig to Hóll to reconnoiter. Gísli invites her in, and she asks to speak with the girl Guðríðr. Gísli calls her, but nothing to any purpose comes of it. Rannveig then asks for Auðr, but again nothing to any purpose comes of it. It is told that Rannveig went home and was somewhat foolisher than before, if that were possible, and had no news to tell (“ok var þá nokkuru heimskari en áðr, ef á mátti goða, en kunni engi tíðendi at segja” [42]).

Finally, there are two women, who don’t know when to keep quiet. It is significant that in both cases they are specifically told by another woman to be silent, and that when they don’t heed the advice, the results are disastrous. One is in *Grettis saga Ásmundarsonar*, which tells that after Grettir had swum from Drangey to the mainland, he fell asleep in the main hall of the farmhouse at Reykir. During his sleep, his clothes slipped off. The next morning a servant woman and the farmer’s daugh-

ter enter and see the naked man. The servant woman remarks that this is Grettir and comments on the small size of his penis. The farmer's daughter rebukes her saying "Hví berr þér svá mart á góma? Ok ertu eigi meðalfífla, ok vertu hljóð" (239; Why can't you hold your tongue? You are not an ordinary fool, and be quiet). The servant woman claims that she can't be quiet ("Eigi má ek hljóð vera um þetta" [239]), runs back over to take a peek at him, and, in addition, roars with laughter.⁷ What she doesn't know is that Grettir hears what she says, so when once again she runs across the floor to look at him, he grabs her, speaks a verse, and rapes her. The other is in *Heiðarvíga saga*, though it should be noted that like the incident in *Grænleendinga saga* mentioned above, this example, too, probably has to do with Old Norse folk belief, and that in both cases communication with dead people was not advisable. *Heiðarvíga saga* relates that after Gestr has killed Styrr, his body is brought to Hrossholt. The farmer there has two teenage daughters, and during the night the elder daughter says to her younger sister that she wants to have a look at Styrr. The sister replies that she should "eigi mæla soddan heimsku, at vilja sjá hann nú dauðan, er mǫrgum stóð mikill ótti af í lífinu, ok biðr hana hætta þessu tali" (234; not speak such foolishness, wanting to see him now dead, who had struck terror into many people while he was alive and told her to stop this talk). At first, the older sister complies, but a little later she brings up the subject once more. Again, the younger sister tries to dissuade her, but the older one has her way, and they both enter the fire room. The older sister walks close to the corpse, at which time it seems to them that Styrr sits up and recites a verse. The elder sister reacts by screaming and runs right into the arms of Snorrir, who at that moment enters to find out what is going on. It is told that she was so crazed that it took four people to constrain her, that she cried and struggled all night, and that she died in the early morning.

Silence has for a long time been the ornament of the female sex. As early as the fourth century B.C., Aristotle claimed that "silence gives grace to a woman," adding that "it is not the case likewise with a man" (quoted from Glenn 2004: 5) The silence of women in the Sagas and *þættir* of Icelanders was probably not the kind of silence that Aristotle

⁷ See Wolf (2000: 108), who argues that the farmer's daughter "associates the servant woman's laughter with ignorance and vulgarity; her laughter is the fatuous laughter of the fool".

had in mind, when he wrote his *Politics*. As demonstrated in this article, women's silence is not a sign of passivity or mutedness. Their use of silence is generally strategic, and typically their silences take on an expressive power (Glenn 2004: xii). Österberg (1991: 26) lists what to her seems the six most common types of silence in the Sagas of Icelanders: 1) the silence of uncertainty, 2) expectant silence, 3) threatening silence, 4) cautious silence, 5) brooding silence, 6) injured silence. These categories seem too broad for the purposes of this article, though it could be argued that, for example, some of Guðrún's silences are cautious or brooding or injured, and that the silence of, for example, Unnr is expectant or brooding.

The article shows that women used and relied on non-verbal expression in their interactions with men in order to achieve their goals – likely in order to compensate for their inability to speak in public (Dendridos and Pedro 1997: 219). It seems that women generally chose to be silent when it affected themselves but not, as mentioned in the beginning of the essay, when they were defending their own, in which case they were often quite verbal and eloquent. More importantly, the article shows that silence delivers meaning and can be as powerful as speech, and that in the case of women in the Sagas and *þættir* of Icelanders, silence deploys power rather than defers to power.

Bibliography

- Clover, Carol. 1986. "Hildigunnr's lament." In *Structure and Meaning in Old Norse Literature: New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*. Ed. John Lindow, Lars Lönnroth, and Gerd Wolfgang Weber, 141–83. [Odense]: Odense University Press.
- Crawford, Jackson. 2015. *The Poetic Edda: Stories of the Norse Gods and Heroes*. Indianapolis: Hackett.
- Dendridos, Bessie, and Elísia Ribeiro Pedro. 1997. "Giving street directions: The silent role of women." In *Silence: Interdisciplinary Perspectives*. Ed. Adam Jaworski, 215–38. Studies in Anthropological Linguistics 10. Berlin: de Gruyter.
- Droplaugarsona saga*. In *Austfirðinga sögur*. Ed. Jón Jóhannesson. Íslenzk fornrit 11. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1950.

- Edda: Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern, I: Text.* Ed. Gustav Neckel. 5th ed. rev. Hans Kuhn. Heidelberg: Winter, 1983.
- Egils saga Skalla-Grimssonar.* Ed. Sigurður Nordal. Íslenzk fornrit 2. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1933.
- Fljótsdæla saga.* In *Austfirðinga sögur.* Ed. Jón Jóhannesson. Íslenzk fornrit 11. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1950.
- Gal, Susan. 1999. "Between Speech and Silence: The Problematic Research on Language and Gender." In *Gender at the Crossroads of Knowledge: Feminist Approaches in the Postmodern Era.* Ed. Micaela di Leonardo, 175–203. Berkeley: University of California Press.
- Gísla saga Súrssonar.* In *Vestfirðinga sögur.* Ed. Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit 6. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1943.
- Glenn, Cheryl. 2004. *Unspoken: A Rhetoric of Silence.* Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Grettis saga Ásmundarsonar.* Ed. Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit 7. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1936.
- Grœnlendinga saga.* In *Eyrbyggja saga.* Ed. Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson. Íslenzk fornrit 4. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1935.
- Harðar saga.* Ed. Þórhallur Vilmundarson and Bjarni Vilhjálmsson. Íslenzk fornrit 13. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1991.
- Heiðarviga saga.* In *Borgfirðinga sögur.* Ed. Sigurður Nordal and Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit 3. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1938.
- Heller, Rolf. 1958. *Die literarische Darstellung der Frau in den Isländersagas.* Halle: Max Niemeyer.
- Jaworski, Adam. 1993. *The Power of Silence: Social and Pragmatic Perspectives.* Newbury Park, CA: Sage.
- . 1997. "Introduction: An Overview." In *Silence: Interdisciplinary Perspectives.* Ed. Adam Jaworski, 215–38. Studies in Anthropological Linguistics 10. Berlin: de Gruyter.
- Jochens, Jenny. 1989. "The Medieval Icelandic Heroine: Fact or Fiction?" *Sagas of Icelanders: A Book of Essays.* Ed. John Tucker, 99–125. New York: Garland.
- Jochens, Jenny. 1996. *Old Norse Images of Women.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jóhanna Katrín Friðriksdóttir. 2013. *Women in Old Norse Literature: Bodies, Words, and Power.* New York: Palgrave Macmillan.

- Kress, Helga. 2001. "Taming the Shrew: The Rise of Patriarchy and the Subordination of the Feminine in Old Norse Literature." In *Cold Counsel: Women in Old Norse Literature and Mythology*. Ed. Sarah M. Anderson with Karen Swenson, 81–92. New York: Routledge.
- Laxdæla saga*. Ed. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit 4. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1934.
- Njáls saga*. Ed. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit 12. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1954.
- Quinn, Judy. 2005. "Women in Old Norse Poetry and Sagas." In *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*. Ed. Rory McTurk, 518–35. Oxford: Blackwell.
- Svarfdæla saga*. In *Eyfirðinga sögur*. Ed. Jónas Kristjánsson. Íslenzk fornrit 9. Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 1956.
- Porsteins þátrr uxafóts*. In *Íslendinga sögur og þættir*. 2 vols. Ed. Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson, and Örnólfur Thorsson. Reykjavík: Svart á hvítu, 1987.
- Wolf, Kirsten. 2000. "Laughter in Old Norse-Icelandic Literature." *Scripta Islandica* 51: 93–117.
- . 2014. "Somatic Semiotics: Emotion and the Human Face in the Sagas and *Þættir* of Icelanders." *Traditio* 69: 125–145.
- Österberg, Eva. 1991. "Strategies of silence: Milieu and mentality in the Icelandic sagas." In *Mentalities and Other Realities: Essays in Medieval and Early Modern Scandinavian History*. Ed. Eva Österberg, 9–30. Lund Studies in International History 28. Lund: Lund University Press.

Sammendrag

Det vides, at kvinder på Island i middelalderen havde minimal mulighed for at deltage i politiske og retsmæssige anliggender. Det vides også, at kvinder ofte havde muligheder for at udøve indflydelse ved hjælp af ord. Denne artikel henleder opmærksomhed på, at kvinder derfor brugte tavshed som et hjælpemiddel for at få en form for indflydelse. En gennemgang af de islandske sagaer og totter viser, at kvinders tavshed er strategisk og ikke nødvendigvis et tegn på, at kvinder var ydmyge og underdanige. Artiklen viser, at kvinder generelt valgte tavshed, når der var

KIRSTEN WOLF

noget, som angik dem selv — i modsætning til, når der var noget, som angik deres familie, hvor i sådanne tilfælde de brugte ord.

Kirsten Wolf
Department of German, Nordic and Slavic
University of Wisconsin—Madison
1364 Van Hise Hall
1220 Linden Drive
Madison, Wisconsin 53706
USA
kirstenwolf@wisc.edu

Doktorgradsdisputas for Knut E. Karlsen ved Universitetet i Agder
23. juni 2017: *Mellom Aasen og Hægstad. Morfologisk variasjon i lands-
målet før 1901.* (Doktoravhandlingar ved Universitetet i Agder 165.)
ISBN 978-82-7117-860-4

Presentasjon av avhandlinga ved doktoranden

1 Innleiing

I det norske standardverket om språknormering, *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*, uttaler Lars S. Vikør at den nye språkteknologien er ein uutnytta ressurs i språkplanlegginga, og at det må komme ei vitskapleg behandling på dette området også (2007: 10). Avhandlinga mi er eit forsøk på å bøte på denne mangelen. I språkforskinga har ein alltid hatt store mengder data, millionar av ord, men det er først med datamaskinane og tilpassa programvare at den enorme datamengda har blitt ein ressurs. Ei slik mengd empiri kan nemleg ikkje handterast utan hjelp av datamaskinar. Den viktigaste konsekvensen av denne nyvinninga er at ein kan basere forskinga på harde fakta og ikkje på intuisjon. Dette er ei kopling mellom informatikk og språkvitskap som også har positive verknader innanfor normering eller standardisering. Denne avhandlinga er ei *korpusbasert* undersøking. Det inneber at korpusbruken er knytt til *metode* i den forstand at korpustekstane som utgjer empirien i undersøkinga, er gjorde maskinleselege og dermed søkbare. Undersøkinga pretenderer altså på ingen måte å skape nye verktøy ved å utvikle finessar ved eksisterande korpus eller jamvel utvikle eit nytt korpus. Men alle korpus gjev eit utsnitt av verda, så uforsvarleg bruk av korpus kan leie oss på ville vegar. Ein metodekritisk diskusjon, særleg av korpus som metode for å kartleggje usus, er derfor ein viktig del av framstillinga.

Målet med dette arbeidet er å kartleggje den morfologiske variasjonen i landsmålet før den første offisielle standardiseringa av skriftmålet frå statleg hald i 1901. Det finst fram til no inga heilskapleg, uttømmende framstilling av korleis tidleg landsmål faktisk såg ut. Historia om det tidlege landsmålet har i stor grad bygd på inntrykket granskarar har fått ved å lese litteratur frå perioden, og på kjelder som ordlister, ordbøker og grammatikkar. Sjølv om Aasens ordbok frå 1873 nok blei oppfatta som rettleiande av ein del landsmålsskribentar før 1901, argumenterte både

grupper og enkeltpersonar for alternative utformingar av landsmålet. Slike alternative utformingar blei også gjennomførte i fleire viktige publikasjonar. Aasens uoffisielle normal spelte venteleg ei rolle, men spørsmålet er i kva grad skrivarane heldt seg til Aasen-normalen. Då vi så fekk den offisielle standarden i 1901, blei han kløyvd i to slik at vi fekk éin normal tillaten berre for skuleelevar (midlandsnormalen) og éin normal til bruk også utanfor skulen (Hægstad-normalen).

2 Empiri

Heile empirien, all tekst som ligg til grunn for undersøkinga, er henta frå Nynorskkorpuset, som er utvikla av EDD, Eining for digital dokumentasjon ved UiO. Nynorskkorpuset er verdas største korpus med nynorsk tekst. Det er eit monitorkorpus som stadig har vakse, og inneheldt ca. 87 millionar ord då undersøkinga blei utført. Korpuset blei utvikla frå 2003, først og fremst som eit hjelpemiddel i redigeringa av *Norsk Ordbok*, men har eit utnyttingspotensiale langt ut over leksikografien.

Nynorskkorpuset inneheld alle typar tekstar frå om lag 1870 og fram til i dag. I studien er berre ein del av dette korpuset utnytta: dei eldste tekstane frå 1870 og fram til 1901. Vi snakkar altså om eit delkorpus (eller subkorpus) som omfattar ca. 2,5 millionar ord. Denne eldste delen av korpuset er annotert, men ikkje tagga og lemmatisert. For klart å skilje delkorpuset frå Nynorskkorpuset blir delkorpuset omtalt som Landsmålskorpuset. Landsmålskorpuset inneheld mest saklitteratur, men òg noko skjønnlitteratur. Dei viktigaste sjangrane er avis (*Fedraheimen* 1877, 1878, 1882, 1883 og *Den 17de Mai* 1895) og tidsskrift (*Syn og Segn* 1897, 1898, 1899). I tillegg kjem to lesebøker for skuleelevar og nokre skjønnlitterære enkeltverk. I avhandlinga (s. 117) finst ei fullstendig oversikt over korpusinnhaldet.

Drøfting av representativitet og balanse er ein viktig del av metode-diskusjonen. Dersom ein skulle utvikle eit korpus frå byrjinga med berre det målet for auge å undersøkje morfologisk variasjon i tidleg landsmål, hadde truleg utvalet sett noko annleis ut. Men det har vore eit hovudpoeng å bruke ein allereie utvikla og tilgjengeleg ressurs. På den måten får ein òg demonstrert noko av nytteverdien av språkvitskaplege ressursar. Og som det kjem fram i avhandlinga: Avisene er sjangeroverskridande. Både *Fedraheimen* og *Den 17de Mai* inneheld ein god del skjønnlitteratur. Eit anna viktig moment i denne samanhengen er at

krava til representativitet og balanse er formulerte annleis ved ei morfologisk undersøking enn ved ei leksikalsk undersøking fordi frekvensen av bøyingsendingar i ein tekst er mykje høgare enn frekvensen av ord. Ein annan viktig føremon ved å bruke avistekst som grunnlag for å undersøkje korleis landsmålet faktisk blei skrive før 1901, er at ein gjennom lesarinnlegg også fangar opp tekst forfatta av mindre røynde skrivarar og såleis dekkjer ein større del av dei skriveføre i samfunnet.

3 Normalane

Dei tre normalane som det har vore naturleg å samanlikne med usus i perioden 1870–1901, er Aasen-normalen, Hægstad-normalen og midlandsnormalen. Sjølv om desse normalane kom til på ulike tidspunkt og ikkje hadde same status, er dei likevel nyttige referansepunkt for å seie noko om preferansane til skrivarane i samtida. Ein av modellane som blir brukte for å visualisere fordelinga av bøyingsendingar i ein bestemt grammatisk kategori, er eit triangel der den uoffisielle Aasen-normalen, Hægstad-normalen og den alternative midlandsnormalen utgjær ytterpunktane. Når det er sett verdiar for utbreiing av dei ulike bøyingsendingane, dannar det seg eit bilete av kvar tekstane kan plasserast i forhold til normalane.

Aasen gav ut fleire utgåver av oversiktene over landsmålet. Både grammatikken frå 1848 (*Det norske Folkesprogs Grammatik*) og ordboka frå 1850 (*Ordbog over det norske Folkesprog*) kom i reviderte utgåver. Grammatikken kom på ny i 1864 med tittelen *Norsk Grammatik*, mens ordboka følgde etter i 1873 med titteljustering i same lei: *Norsk Ordbog*. Førsteutgåvene kan saman med *Prøver af Landsmaalet i Norge* (1853) reknast som utkast, mens andreutgåvene dannar grunnlaget for den endelege landsmålsnormalen slik han såg ut frå Aasens hand. Det er altså tale om ei utvikling i Aasens normal over ein 25-års periode, der fleire forskarar peiker på andreutgåva av grammatikken og ordboka som den endelege forma av normalen (t.d. Haugen 1968: 27).

Etter kvart som landsmålet blei teke i bruk som skriftleg opplæringsmål i mange skular, blei det nødvendig å fastsetje ein offisiell normal for landsmålet. Departementet nemnde opp ein komité i 1898 med Arne Garborg, Rasmus Flo og Marius Hægstad som medlemmer som skulle leggje fram ei ny rettskriving for landsmålet. Reformdokumenta som ligg bak forslaget til ny normal, er viktige kjelder både til kunnskapen

om tidleg landsmål og til prinsippa bak standardiseringa. Allereie i januar 1899 leverte nemnda tilrådinga si, *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne*, til departementet (Hægstad, Garborg, Flo 1899). Nemnda delte seg, og som eit svar på det kløyvde forslaget til normal frå nemnda bad Kyrkjedepartementet i april 1900 Lars Eskeland og Matias Skard om å gje ei skriftleg vurdering av *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne*. Både Eskeland og Skard stødde Hægstads framlegg, og det resulterte i at den opphavlege tremannsnemnda sende ut *Tillæg til "Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne"* (Hægstad, Garborg og Flo 1901), som i sin tur førte til at midlandsnormalen blei godkjend til skulebruk.

Hægstad var usamd med Flo og Garborg om ein del (bøyings)endingar, og han har derfor eit eige votum på åtte sider sist i *Framlegg* der han gjer greie for sitt syn. I utgangspunktet heldt Hægstad seg til Aasen også i desse spørsmåla, men seier at nokre av formene treng ein nærare omtale. Når ein ser på skilnadene mellom Aasen-normalen og Hægstads framlegg under eitt, må det vere riktig å seie at Hægstad underkommuniserer usemja med Aasen. I substantivbøyinga er det særleg bunden form eintal av inkjekjønnsord (*huse/huset*), ubunden form fleirtal av sterke og svake hokjønnsord (*bygdir* vs. *bygder* / *klokkur* vs. *klokkor*) og bunden form fleirtal av hankjønns- og hokjønnsord han går nærare inn på.

4 Presentasjon av dei viktigaste funna

Den morfologiske variasjonen er undersøkt etter ordklasse i til saman 41 ulike grammatiske kategoriar. Aller først er det som er omtalt som "stumme konsonantar i bøyingssuffiksa", undersøkt for seg fordi dette trekket omfattar fleire ordklassar. Diskusjonen om dei stumme konsonantane var eit viktig tema blant medlemmene i rettskrivingsnemnda, og det var også ein viktig grunn til at nemnda til slutt leverte ei kløyvd innstilling. Dei resultatane som blir presenterte her, er frå grammatiske kategoriar som alle gjev døme på bruken av stumme konsonantar. Stumme konsonantar i bøyingssuffiksa omfattar *t*, *r* og *d*, og tabell 1 gjev eit oversyn over dei aktuelle kategoriane og forholdet til normalane.

Som det kjem fram i tabell 1, står dei stumme konsonantane *-t*, *-r*- og *-d-* i alle posisjonar i Aasen-normalen, mens midlandsnormalen ikkje har stumme konsonantar i bøyingssuffiksa i det heile. Hægstad-normalen står i ein mellomposisjon ved at *-d-* fell og *-r-* står i alle aktuelle kategoriar, mens stum *-t* fell delvis. Han står i bestemt form eintal av inkjekjønnsord

		Aasen- normalen	Hægstad- normalen	Midlands- normalen
t	<i>huset</i>	+	+	–
	<i>øyrat</i>	+	–	–
	<i>(hev) faret</i>	+	+*	–
	<i>kastat</i>	+	–	–
	<i>kvat</i>	+	–	–
	<i>opet (glas)</i>	+	–	–
r	<i>hestarne</i>	+	+	–
	<i>kvisterne</i>	+	+	–
	<i>gjentorne</i>	+	+	–
	<i>sakerna</i>	+	+	–
d	<i>kastade</i>	+	–	–

Tabell 1 Stumme konsonantar i bøyingssuffiksa: oversyn over aktuelle kategoriar og forholdet til normalane

(*huset*) og det var også intensjonen at han skulle stå i supinum av sterke verb (*faret*) etter det som kjem fram i *Framlegg*. Av uklare grunnar blei han likevel ikkje teken med i denne kategorien i seinare framstillingar (Venås 1992: 307).

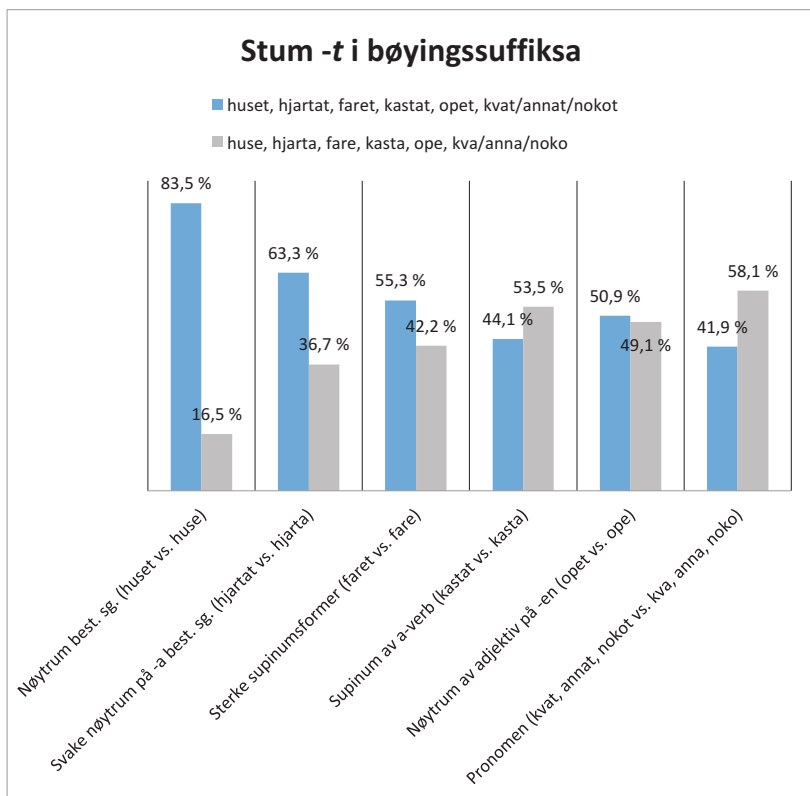
Når det gjeld stum *-t* i bøyingssuffiksa, representerer alle undersøkte kategoriar i denne seksjonen skilnader mellom Aasen-normalen og midlandsnormalen, jf. tabell 1. Dermed eignar dette trekket seg godt til å undersøkje i kva grad bruken harmonerer med normalane. Det er ikkje overraskande at det nettopp er i bestemt form eintal av inkjekjønnsord (*huset*) at stum *-t* står sterkast. Heile 83,5 % av skrivarane held på *-t* i

denne kategorien, jf. figur 1. Når ein legg til grunn at det å utelate *-t* i denne posisjonen truleg var den mest iaugnefallande markøren for ein skrivar som ville følgje midlandsnormalen, er dette resultatet eit godt mål på kva gjennomslag midlandsformene hadde på meir generell basis i perioden 1870–1901. Det går eit skilje mellom dei tilfella der *-t* står etter *-e-*, og dei tilfella der han står etter *-a-* (og *-o-* (*nokot*)). Tilfella der *-t* kjem etter ein *-e-*, omfattar dei tre kategoriane bestemt form eintal av inkjekjønnsord (*huset*), supinum av sterke verb (*faret*) og nøytrumsform av adjektiv på *-en* (*opet glas*). I alle høve skil bestemt form eintal av inkjekjønnsord seg ut frå dei andre to kategoriane der *-t* følgjer etter *-e-*. I nøytrum av adjektiv på *-en* og i supinum av sterke verb er det rundt halvparten av skrivarane som held på *-t* (høvesvis 50,9 % og 55,3 %, jf. figur 1). Likevel kan ein slå fast at majoriteten av skrivarane held på *-t* når han kjem etter *-e-*. Når vokalen som kjem føre *-t*, er ein annan (*-a-* eller *-o-*), er tendensen motsett. I dei aktuelle kategoriane i denne gruppa, supinum av *a*-verb (*kasta* vs. *kastat*) og pronomensformene (*kva(t)*, *anna(t)*, *noko(t)*), sløyfar majoriteten av skrivarane *-t* (høvesvis 53,5 % og 58,1 %, jf. figur 1).⁸ Forskjellane er likevel ikkje store.

I motsetning til stum final *-t* blei stum medial *-r-* ståande i alle kategoriar i Hægstad-normalen. Dette var ei vidareføring av Aasen-normalen (jf. tabell 1), der etymologi og eintydigheit truleg hadde spelt ei viktig rolle fordi *r* både fanst i svensk og dansk og dessutan hadde støtte i gammalnorsk. Dei undersøkte kategoriane her er ulike grupper hankjønns- og hokjønnsord i bestemt form fleirtal. Tendensen er at medial *-r-* har stor utbreiing i materialet. I nesten alle dei undersøkte kategoriane fell *-r-* i under 10 % av tilfella. Gruppa svake hokjønnsord er eit unntak; her er talet for *r*-bortfall 16 %.

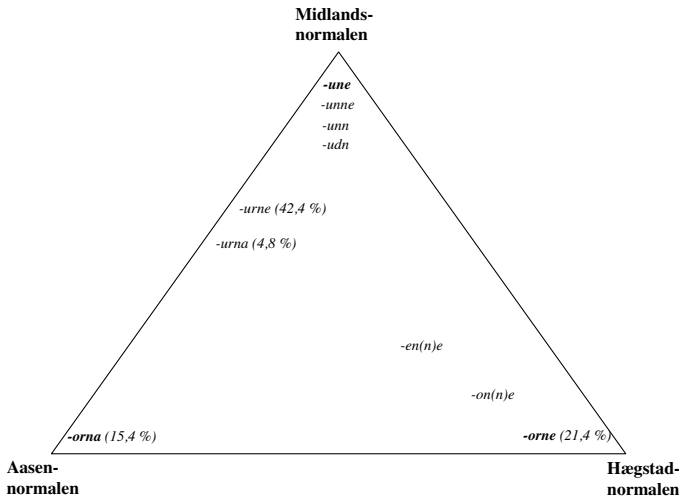
I diskusjonen av *r*-bortfall i bøyingsmorfema er det grunn til å stoppe opp ved dei feminine substantiva. Analysen har vist at svake feminine substantiv er den grammatiske kategorien i landsmålet der variasjonen i bøyingsmorfem best kjem fram. I denne kategorien er det fleire viktige forskjellar mellom Aasen-normalen og Hægstad-normalen på den eine sida og midlandsnormalen på den andre sida. I tillegg skil forma i bestemt form fleirtal Aasen-normalen (*-orna*) frå Hægstad-normalen (*-orne*). Fleirtalsformene er særleg interessante fordi ubestemt fleirtal er den ei-

⁸ Svake inkjekjønnsord (*auga*, *hjarta* ofl.) følgjer ikkje denne tendensen. I denne avgrensa kategorien er det 36,7 % av skrivarane som utelet *-t*.

Figur 1 Samla oversyn over bruken av stum -t før 1901.

naste kategorien der forma som seinare blei teken opp i midlandsnormalen (-*ur*), har høgast bruksfrekvens. Bøyingsendinga -*ur* er brukt i 62,6 % av tilfella, mens Aasen-/Hægstad-suffikset -*or* har ein bruksfrekvens på berre 35,8 %. Slik det kjem fram i figur 2, gjer den same tendensen seg gjeldande i bestemt form fleirtal. Den ikkje-standardiserte forma -*urne* (42,4 %) har mykje høgare bruksfrekvens enn Aasen-suffikset -*orna* (15,4 %) og Hægstad-suffikset -*orne* (21,4 %). Saman med andre suffiksvariantar med suffiksvokal -*u*- dominerer suffikset -*urne* korpustekstane med ein bruksfrekvens på 62,7 %. Det er også i denne kategorien at eit bøyingsmorfem utan medial -*r*- pregar totalbiletet i nokon grad. Det er suffikset -*une*, som seinare blei del av midlandsnormalen, med ein bruksfrekvens på 10,3 %, jf. tabell 2. Ein legg òg merke til forma -*urna* som

Figur 2 Variantar av bøyingssuffikset for svake femininum bestemt form fleirtal.

med endevokal *-a* og suffiksvokal *-u-* blir ein hybridvariant på ein akse mellom Aasen-normalen og midlandsnormalen, jf. figur 2.

Kategorien hokjønnsord er elles eit godt døme på det rike formmangfaldet som pregar landsmålet i undersøkingsperioden. Til dømes er det registrert heile 16 ulike variantar av bøyingssuffikset i bestemt form fleirtal av sterke hokjønnsord. I Aasen-normalen fekk dei sterke hokjønnsorda endinga *-erna* i bestemt form fleirtal, mens Hægstad reduserte endevokalen til *-erne*. I Landsmålskorpuset utgjer desse formene nesten 90 % av førekomstane i materialet med ei klar overvekt av Hægstad-varianten (70,8 % vs. 17,9 % for *-erna*), jf. tabell 2. I reformdokumentet peiker Hægstad på at denne forma har blitt vanleg blant landsmålskrivarar; med andre ord legg han ususprinsippet til grunn når han forlèt Aasen. Når det gjaldt svake hokjønnsord, var det ei form med suffiksvokal frå midlandsnormalen som dominerte (*-urne*). Slik er det ikkje når det gjeld dei sterke hokjønnsorda. Ein skulle då vente stor utbreiing av former med suffiksvokal *-i-*, men det er ikkje tilfellet. Bøyingsendingar med suffiksvokal *-i-* har marginal utbreiing i materialet (0,9 %), uavhengig av om *-r-* står eller fell.

Totalt har dei r-lause suffiksa ein bruksfrekvens på 5,7 %. Det er suffiks med *-e-* som dominerer, skriven med enkel eller dobbel konsonant, utan endevokal eller med segmentasjon, jf. tabell 2.

Hokjønnsord				
	Ubest. sg.	Best. sg.	Ubest. pl.	Best. pl.
Svake	-a (62,8) -e (36,7) -u (0,5)	-a (99,7) -o (0,3)	-or (35,8) -ur (62,6) -er (1,5) -ar (0,1)	-orna (15,4) -orne (21,4) -urne (42,4) -urna (4,8) utan -r- (16,0) -une (10,3) -unne (2,6) -unn (1,6) -udn (0,7) -onne (0,3) -ene (0,1) -enne (0,1)
Sterke		-i (91,9) -a (7,4) -æ (0,4) -e (0,2) -o (0,2)	-er (97,5) -ar (1,5) -ir (0,9)	-erna (17,9) -erne (70,8) -arne (5,3) -irne (0,3) utan -r- (5,7) -ine (0,1) -inne (0,3) -inn (0,1) -idn (0,1) -ane (0,3) -anne (1,2) -ann (0,6) -adn (0,3) -ene (1,9) -enne (0,5) -enn (0,3) -edn (0,1)

Tabell 2 Oversikt over faktisk morfemvariasjon i bøyning av hokjønnsord. Tala i parentes er prosenttal.

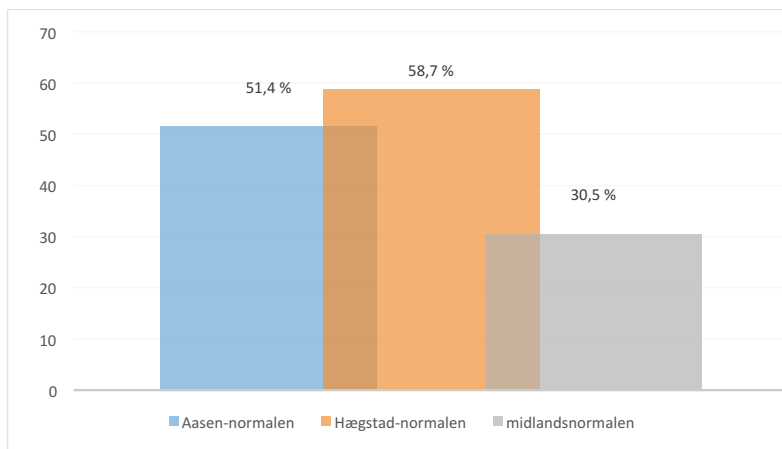
I tabell 2 er dei samla resultatata for sterke og svake hokjønnsord sette opp i tabellform. Der ser ein klarere både den kvantitative utbreiinga og det kvalitative mangfaldet. Ein kan òg merke seg samsvaret mellom suffiks-vokal i ubestemt form fleirtal og bestemt form fleirtal. Endinga -or i ubestemt fleirtal av svake hokjønnsord svarer til dømes godt til det samla resultatet for -orna og -orne i bestemt form fleirtal. Det er ei stadfesting av at tala stemmer, og ein indikasjon på at det er suffiksvokalen som be-

stemmer kva form skrivaren vel i bestemt fleirtal, ikkje endevokalen. Vi får elles eit godt bilete av korleis den faktiske variasjonen ser ut. Det vil vonleg bli ei hjelp i arbeidet med å tagge og lemmatisere eldre landsmål med tanke på korpusbygging i framtida.

Den siste stumme konsonanten *-d(-)* gjer seg gjeldande i berre éin kategori når det er tale om bøyingssuffiks, nemleg i preteritum av *a*-verb. I *Norsk grammatik* uttaler Aasen at “[d]en fuldkomne Form med ‘ade’ høres neppe nogensteds tydelig” (Aasen 1864 [1965]: 205). Likevel meiner han bestemt at den fulle forma må vere med i skrift fordi “det netop er Konsonanten, som er Fortidsformens tydeligste Mærke” (s.st.). Her kjem det klart fram at det er eintydighetsprinsippet som ligg til grunn for Aasens val på dette punktet. Aasens *-ade* blei redusert til *-a* i både Hægstad-normalen og midlandsnormalen, ein reduksjon som går på tvers av usus. Bøyingssuffikset *-a* i preteritum av *a*-verb er ein av kategoriane med svakast grunnlag i usus blant alle dei undersøkte kategoriane. Rett nok har Aasens fullform *-ade* heller ikkje noka stor utbreiing blant skrivarane i perioden (10,8 %), derimot er forma *-ad* registrert i heile 51 % av tilfella. Suffikset *-a*, som blei teke opp i Hægstad-normalen (og midlandsnormalen), har ei utbreiing på 38,2 %. Nemnda var godt klar over denne variasjonen og skriv at preteritumsforma stundom blei avkorta til *-ad*. Likevel seier dei at eit trekk som ikkje har meir rot i talemålet enn dette, ikkje kan vere tenkjande å halde oppe i lengda i skrift heller. Her er det ei samstemd nemnd som taler, og det kjem klart fram at to av Aasens hovudprinsipp, det etymologiske prinsippet og prinsippet om morfologisk entydigheit, ikkje lenger skal vere rettesnor i normeringa av landsmålet.

Basert på ein middelvei for alle dei undersøkte kategoriane når det gjeld dei stumme konsonantane i bøyingssuffiksa, er det mogleg å talfeste i kva grad landsmålstekstane i perioden 1870–1901 svarar til dei ulike normalane. Figur 3 skal lesast som at 30,5 % av tekstane følgjer prinsipp som blei tekne opp i midlandsnormalen: ingen final stum *-t*, ingen medial stum *-r-* og ingen stum *-d-* i bøyingssuffiksa. 51,4 % av tekstane følgjer prinsipp som blei tekne opp i Aasen-normalen (stumme konsonantar i alle aktuelle kategoriar), mens 58,7 % av tekstane følgjer prinsippa som gjaldt for Hægstad-normalen, målt etter bruksfrekvensen av stumme konsonantar. Eskeland (1892: 26) formulerte det på denne måten: “Den Aasenske form [...] fell væl gamall for dei fleste, ser det ut til [...]. Fleire

hev ogsaa teket til aa laga paa ymse ting. Soleis er dei daude konsonantarne *d* og *t* i liten vyrdnad hjaa mange.”

Figur 3 Oversikt over i kva grad landsmåltekstar i perioden 1870–1901 svarar til dei ulike normalane når det gjeld stumme konsonantar i bøyingssuffiksa.

Ei samanlikning av styrkeforholdet mellom normalane når det gjeld dei stumme konsonantane, og det samla resultatet for *alle* dei 41 undersøkte kategoriane, viser at resultatet for dei stumme konsonantane svarar godt til det samla resultatet. Den samla samsvarsprosenten for Hægstad-normalen er rundt 70 %, for Aasen-normalen 55 % og 50 % for midlandsnormalen.

5 Oppsummering

Denne kvalitative og kvantitative kartlegginga av den morfologiske variasjonen i tidleg landsmål stadfester at landsmål var eit heterogent skriftmål før 1901, og at formmangfaldet var størst i kategorien feminine substantiv. Studien gjev eit nøyaktig oversyn over kva for bøyingsmorfem som er brukte, og viser mellom anna at det i bestemt form fleirtal av sterke hokjønnsord er registrert heile 16 ulike variantar av bøyingssuffikset. Vidare er dei svake feminine substantiva spesielt godt eigna til å undersøkje forholdet mellom faktisk skriftspråksbruk og skriftnormal fordi det er mange skilnader i bøyingsparadigmet mellom dei aktuelle

skriftnormalane. Ser ein alle dei undersøkte kategoriane under eitt, er hovudtendensen at skrivarane i kategoriar der Hægstad-normalen skil seg frå Aasen-normalen, bruker former som seinare blei tekne opp i Hægstad-normalen. Sett bort frå ubestemt form fleirtal av svake ho-kjønnsord (-ur) er former i midlandsnormalen minst brukte slik at midlandsnormalen har lågast samsvarsprosent med tekstane. På grunnlag av desse funna er det rimeleg å hevde at Hægstad la stor vekt på usus som standardiseringsprinsipp då han utforma den første offisielle normalen for landsmålet.

Litteratur

- Haugen, Einar. 1968. *Riksspråk og folkemål: norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hægstad, Marius, Arne Garborg og Rasmus Flo. 1899. *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne: fyrelagt det Kongelige Departement for Kirke- og Undervisningsvæsenet*. Kristiania: Brøgger.
- Hægstad, Marius, Arne Garborg og Rasmus Flo. 1901. *Tillæg til "Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne"*. Kristiania: Brøgger.
- Venås, Kjell. 1992. *I Aasens fotefar. Marius Hægstad*. Oslo: Novus forlag.
- Vikør, Lars S. 2007. *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. 3. utg. Oslo: Novus forlag.
- Aasen, Ivar. 1848. *Det norske Folkesprogs Grammatik*. Kristiania: Werner.
- Aasen, Ivar. 1850. *Ordbog over det norske Folkesprog*. Kristiania: Werner.
- Aasen, Ivar. 1853. *Prøver af landsmaalet i Norge*. Christiania: Werner.
- Aasen, Ivar. 1864. *Norsk Grammatik*. Kristiania: Mallings.
- Aasen, Ivar. 1873. *Norsk Ordbog: med dansk Forklaring*. Christiania: Mallings Boghandel.

Knut E. Karlsen
Språkrådet
Postboks 1573 Vika
NO-0118 Oslo
knut.e.karlsen@sprakradet.no

Opposisjonsinnlegg ved andreopponent, fyrsteamanuensis Eli Bjørhusdal

Ein føresetnad for dette opposisjonsinnlegget, og for lesinga av det, er at den ph.d.-avhandlinga som det kommenterer, vart godkjend og disputasklar på fyrste forsøk. Når eg no legg vekt på veikskapane i Knut Karlsens *Mellom Aasen og Hægstad. Morfologisk variasjon i landsmålet før 1901*, må vissa om den aksepten liggje til grunn. I den ligg den viktigaste faglege domen: Dette er eit godt og relevant vitskapleg arbeid som var verdt offentleg forsvar.

Strukturen i denne opposisjonen er som fylgjer: Fyrst vil eg gjere greie for kva som er avhandlinga sine viktigaste vitskaplege bidrag, og dermed òg kva for problemstillingar ho arbeider med. Så presenterer eg innvendingar til undersøkingskategoriane i studien, til kjeldeutvalet og til bruken av forskingslitteratur. Til slutt kommenterer eg det eg kallar den skjulte normativiteten i avhandlinga.

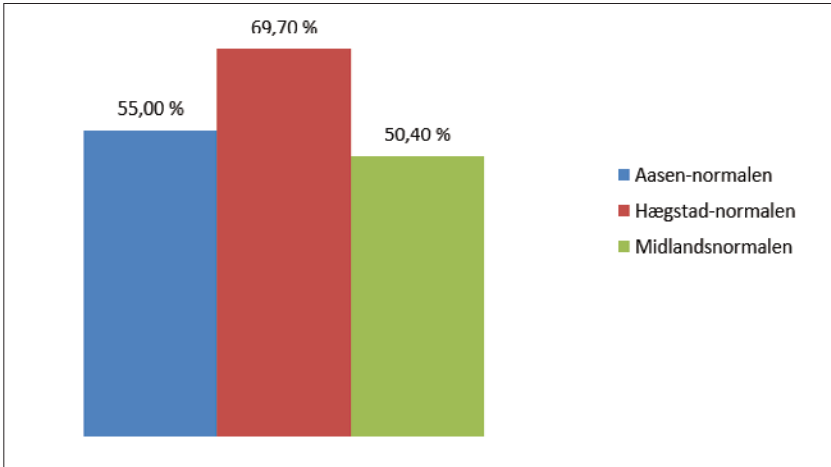
Kva er og gjer avhandlinga?

Karlsen formulerer to hovudføremål med granskinga si. Det fyrste er å kartleggje og kvantifisere den morfologiske variasjonen i landsmålet før den fyrste offisielle standardiseringa i 1901, fordi det ikkje har funnest nokon større studie av korleis tidleg landsmål faktisk vart skrivne (Karlsen 2017: 13). Det andre er å «ta stilling til i kva grad ususprinsippet (...) blei lagt til grunn i arbeidet med 1901-normalen» (s. 14).

Standard og *usus* er såleis heilt sentrale omgrep i Karlsens avhandling. I staden for ‘standard’ nyttar han rett nok den i norsk samanheng meir vanlege termen ‘normal’, som han i tråd med Vikør (2007: 75) definerer som ei eit sett av reglar for korleis ein språkvarietet skal skrivast (Karlsen 2017: 85). Det er tre landsmålsstandardar som er relevante for studien. Den fyrste er Aasen-normalen med utgangspunkt i ordboka (1873) og grammatikken (1864), som ikkje var ein statleg godkjend standard, men ei rettesnor for dei som skreiv landsmål før 1901. Den andre og tredje er 1901-normalane, som representerer den fyrste formelle standardiseringa av landsmål og dermed ein statleg revisjon av Aasen-normalen. Den revisjonen enda altså opp i to offisielle variantar av landsmål, den eine utforma av Marius Hægstad (Hægstad-normalen), den andre av Arne Garborg og Rasmus Flo (midlandsnormalen). Termen ‘usus’ bestemmer

Karlsen som den «aksepterte og etablerte skriftmålsbruken» i eit språk-samfunn (Karlsen 2017: 92). Også denne definisjonen er henta frå Vikør (2007: 180). Å granske usus er då å studere dei mest brukte språklege formene i eit korpus (Karlsen 2017: 92–93).

Karlsen undersøker ei rad språklege variablar frå tekstutvalet. Dei overordna kategoriane er stumme konsonantar i bøyingsuffiks, bøying av hokjønns-, hankjønns- og inkjekjønnsst substantiv, bøying av sterke og svake verb, bøying av adjektiv og av pronomenkategoriane personleg pronomen fyrste person fleirtal, tredje person eintal (oblik form) og tredje person fleirtal (Karlsen 2017: 128). Tekstane sine realiseringar av desse morfologiske kategoriane vert lesne opp mot dei to 1901-normalane og mot Aasen-normalen. Når dette arbeidet er gjort, kan Karlsen «leggje saman resultatata for alle dei undersøkte kategoriane som er relevante for å differensiere mellom normalane. Då får ein eit tal på i kva grad heile normalen harmonerer med den faktiske bruken (usus)» (Karlsen 2017: 219). I avhandlinga er dette framstilt som figur 7.2, som er kalla «Oversikt over i kva grad landsmålstekstar i perioden 1870–1901 svarar til dei ulike normalane» (s. 219), her figur 1:

Figur 1: Samsvar mellom landsmålstekstar i perioden og dei ulike normalane (figur 7.2 i avhandlinga).

Avhandlinga konkluderer med at dei granska korpustekstane ligg nærast Hægstad-normalen med omsyn til bøyingsmorfem i dei undersøkte ka-

tegoriane: «Middelverdien for samsvar med Hægstad-normalen er på 69,7 %, deretter følgjer Aasen-normalen med ein samsvars-prosent på 55. Midlandsnormalen svarar dårlegast til den faktiske bruken med ein middelverdi for samsvar på 50,4 %» (Karlsen 2017: 219–220). Dette resultatet, hevdar Karlsen, «underbyggjer påstanden om at Hægstad la stor vekt på usus som standardiseringsprinsipp då han forma ut den første offisielle normalen for landsmålet» (s. 220).

At avhandlinga demonstrerer eit solid konkret metodisk arbeid med eit stort empirisk materiale, eit utagga korpus på om lag 2,5 millionar ord, er det fyrste som må understrekast når studien sitt bidrag til forskingssamfunnet skal vurderast. Med underkategoriar har Karlsen analysert over 30 ulike morfologiske trekk (Karlsen 2017: 128), ein analyse som òg har medført stor grad av manuelle vurderingar og reinskingar (s. 215). Karlsen sitt empiriske arbeid er såleis eit føredøme for andre som vil gjere liknande studiar.

For det andre er dette grunnleggjande sett ein studie om prinsipp for skriftspråkstandardisering. Standardisering er og har vore eit viktig tema i internasjonal og norsk språkplanleggingsvitskap og språkdebatt, og det ser ikkje ut til å bli mindre aktuelt i ei verd og tid merkt av nye statsdanningar og behov for nye samfunnsberande skriftspråk, global migrasjon og auka språkkontakt (Patten og Kymlicka 2003). Jamvel om Karlsen granskar tekstar frå ein periode for godt over hundre år sidan, tilfører avhandlinga hans kunnskap og problemstillingar til brennande diskusjonar i dag om korleis skriftspråk kan og bør sjå ut. Eit enkelt døme frå vår eigen bransje er diskusjonen som har gått det siste året om bruk av folkeleg bokmål i akademia (Müller 2017). Avhandlinga har med andre ord eit relevant og aktuelt emne som er granska med solid og innsiktsfull korpusanalytisk metode.

For det tredje er det viktig for brukarane av nynorsk, som er eit mindretalsspråk, at det vert forska på ulike sider ved skriftkulturen til språket. Ved at tekstane til og dermed normgrunlaget for landsmål/nynorsk vert granska og kartlagt, handlar avhandlinga til Karlsen om korleis nynorsken vart til. Å setje historia til eit mindre brukt språk inn i ei internasjonal teoretisk ramme og å dokumentere henne med vitskaplege metodar, er med på å auke statusen til dette språket (Romaine 2008). Såleis kan studien til Karlsen også sjåast på som fagleg fundert språkstyrkingsarbeid.

Innvending 1: utval av undersøkingskategoriar

Karlsens føremål som dei vert formulerte i innleiinga, er altså å fyrst kartleggje den morfologiske variasjonen, og så ta stilling til om ususprinsippet vart lagt til grunn i arbeidet med 1901-normalen (Karlsen 2017: 13–14). Men er dette tilstrekkelege føremålsformuleringar? Både analysen og konklusjonen viser at målet ikkje berre har vore å gjere ei vurdering av om dei offisielle 1901-normalane reflekterer usus, men òg å finne «graden av samanfall med former i Aasen-normalen, Hægstad-normalen og midlandsnormalen» i tekstane (s. 219).

At føremålet med granskinga viser seg å vere meir enn det Karlsen uttrykkjer innleiingsvis, syner seg fyrst og fremst i utvalet av undersøkingskategoriar. Eg skal byrje argumentasjonen for det ved å vise til tabell 6.1 i avhandlinga, «Oversikt over grammatiske kategoriar og morfologiske trekk som er undersøkte» (s. 128), her litt endra og gitt att som tabell 1:

Grammatisk kategori	Grammatisk kategori
Stumme konsonantar i bøyingsuffiksa	Verb
Stum t	Infinitiv
Best. form eint. av inkjekjønnsord	Tostava presens av sterke verb
Nøytrumsform av adjektiv på <i>-en</i>	Supinum av svake verb med <i>-dde</i> i pret.
Supinum av sterke verb	Verb på <i>-era</i>
Supinum av a-verb	Verb med bøying etter to klassar
Visse pron. (<i>kvat, annat, nokot</i>)	Fleirtalsbøying av verb
Stum r	Adjektiv
Hankjønnsord best. form fleirtal	Adjektivending <i>-a</i> eller <i>-e</i> i visse kategoriar
Svake hokjønnsord best. form flt.	Adjektivet <i>mykje</i>
Sterke hokjønnsord best. form flt.	Adjektiv på <i>-sk</i>
Stum d	Adjektiv på <i>-leg</i>
Preteritum av a-verb	Pronomen
Substantiv	Pers. pron. fyrste person fleirtal
Svake hokjønnsord ubest. form eintal	Pers. pron. tredje person fleirtal
Svake hokjønnsord ubest. form fleirtal	Pers. pron. tredje person eint. m. og f.
Svake hokjønnsord best. form eintal	
Sterke hokjønnsord best. form eintal	
Sterke hokjønnsord ubest. form fleirtal	
Hankjønnsord best. form fleirtal	
Hankjønnsord ubest. form fleirtal	
Inkjekjønnsord ubest. form fleirtal	
Inkjekjønnsord best. form fleirtal	

Tabell 1: Grammatiske kategoriar og trekk som er undersøkte (tabell 6.1 i avhandlinga).

Utgangspunktet for utvalet av desse kategoriane er ikkje eit ynske om å kartlegge den morfologiske variasjonen *per se*, men å granske variasjonen i lys av ulikskapen mellom dei tre landsmålsnormalane, og i lys av usemjeane mellom landsmålslingvistane. Dette kjem mellom anna fram ved at stumme konsonantar i bøyingsmorfem er undersøkte. Om dette spørsmålet er morfologisk, kan diskuteras, men Karlsen inkluderer denne kategorien fordi stumme konsonantar utgjorde ei så viktig usemje i rettskrivingsnemnda før 1901. Korleis dei skulle representeras i skrift, var ein viktig grunn til at nemnda vart kløyvd (Karlsen 2017: 127). Utvalet av undersøkingskategoriar er altså delvis styrt av kva som var diskusjonane i 1901. Det forsvarer Karlsen slik:

Forskjellar i bøyingsverket som kjem fram når ein jamfører dei nemnde normalane, gjev ein indikasjon på i kva for kategoriar ein kan vente variasjon i den faktiske språkbruken, og til dels kva for type variasjonar ein kan vente. Desse forskjellane fungerer då som eit naturleg utgangspunkt for undersøkinga. (s. 123)

Eit relevant spørsmål er dermed om det kan finnast morfologisk variasjon i tekstane som Karlsen ikkje har oppdaga fordi han hovudsakleg har vore ute etter om dei største normalskilnadene òg spegla skilnader i faktisk skrift. Fordi landsmål i denne perioden var eit heilt nytt skriftspråk i ein språkleg marknad dominert av dansknorsk, kunne det til dømes ha vore interessant å få vite om somme bøyingskategoriar var særleg utsette for interferens frå majoritetsskriftspråket. Men dette er eit perspektiv som analysen ikkje kan bry seg med når variasjonen i usus skal lesast opp mot dei variasjonsskilnadene som normalane fortel om.

I presentasjonen av resultatata er samsvaret mellom språkbruken i kjeldene og dei tre normalane, og kva for normal som kjem 'best' ut når det gjeld bruksnærleik, fokusert. Dei prosentvise skilnadene ser likevel ut til å vere små. Karlsen finn at 55 prosent av kartlagt usus samsvarer med Aasen-normalen, medan 69,7 prosent fell saman med Hægstad-normalen. Ein kan spørje seg om prosenttala kunne ha vore forskyvde, og om 'vinnaren' av usus kunne vore ein annan dersom andre eller fleire undersøkingskategoriar hadde vore brukte. I alle høve kunne avhandlinga ha styrkt seg på metodiske refleksjonar om kor vidt det kan vere styrande for resultatata at utvalet av undersøkingskategoriar er gjort ut frå kva Hæg-

stad, Garborg og Flo var usamde med Aasen og kvarandre om. Dette skal eg kome attende til mot slutten.

Innvending 2: kjeldeutval

Før det går eg til spørsmålet om korpusetablering, altså kjeldeutval. Ambisjonen til studien er å kartleggje usus ved å sjå på skriftspråkspraksisen til «relevante grupper» av skrivarar (Karlsen 2017: 95). Fordi avisene *Fedraheimen* og *Den 17de Mai* hadde eit monaleg innslag av lesarinnlegg og andre tekstbidrag frå lesarane, får ein tilgang til tekstar på landsmål frå skrivarar frå mange ulike sosiale og geografiske grupper, meiner Karlsen, noko som også gjer det mogleg å kartleggje korleis dei fyrste generasjonane av landsmålsbrukarar praktiserte det nye skriftmålet (Karlsen 2017: 116). Eg skal no diskutere kor representative dei konkrete landsmålstekstane i utvalet er.

Korpuset til Karlsen er sett saman av tekstar som er presenterte i tabell 5.1, «Samla oversyn over tekst i Landsmålskorpuset» (s. 117). Tabellen viser at tekstutvalet er

- fire årgangar av avisa *Fedraheimen* som til saman utgjer 53,8 prosent, altså over halvta av utvalet,
- ein årgang av avisa *Den 17de Mai*, som til saman utgjer 24,2 prosent, altså mest fjerdeparten av utvalet,
- tre årgangar av tidsskriftet *Syn og Segn* som til saman utgjer 12 prosent av utvalet,
- sju ulike bøker på landsmål: to lesebøker (Garborg og Mortenssons og Austlids), tre skjønnlitterære utgjevingar (alle av Kristofer Janson) og to omsette utgjevingar frå perioden mellom 1869 og 1889. Desse sju bøkene utgjer til saman om lag 10 prosent av utvalet.

Årgangar frå *Fedraheimen* og *Den 17de Mai* dekkjer til saman 78 prosent av tekstutvalet. Tek ein med *Syn og Segn*, utgjer tre publikasjonar til saman 90 prosent av utvalet. Med andre ord er studien hovudsakleg ein analyse av morfologisk variasjon i utvalde årgangar av *Fedraheimen*, *Den 17de Mai* og *Syn og Segn*. Utvalet er forsvart med at desse publikasjonane syner ein variasjon av røyster og dermed også av varietetar og språklege variantar ved at dei representerer ulike forfattarar av redaksjonelle bidrag,

av lesarbrev og innsende tekstar, og av skjønnlitterære kjellarar og bestilte essay (Karlsen 2017: 50–51). Eit rimeleg spørsmål er då om redaksjonane i desse publikasjonane språkvaska eller korrekturlas, altså *språkredigerte* tekstane sine. Me skal no sjå på korleis Karlsen drøfter dette for kvar av dei tre publikasjonane som til saman dekkjer nesten heile korpuset.

Då Garborg lanserte *Fedraheimen* i 1877, fortel Karlsen, gjekk han inn for moderat Aasen-mål som redaksjonelt språk, medan eksterne bidragsytarar skulle få skrive som dei ville (Karlsen 2017: 30–31). Karlsen vurderer denne praksisen slik:

Med tanke på representativitet i eit korpus som skal dokumentere ein før-standardiserings-periode, er dette ei ideell løysing. På denne måten femnar korpuset både om tekstar som ligg tett opp til den funksjonelle normalen i samtida, Aasen-normalen, samtidig som det opnar for ei breidd av variasjon som speglar skriftvarietetane til bidragsytarar rundt i landet. (s. 31)

Om språkredigering av *Den 17de Mai* meiner Karlsen at redaktør Rasmus Steinsvik bestemte at redaksjonelt stoff skulle fylgje norma i Garborg og Mortenssons lesebok (1885), og at dette alt vart gjort klart i aksjeinnbydinga til avisa: «Då har Steinsvik med andre ord forlate den meir ortofone linja han brukte som redaktør dei siste åra i Fedraheimen. Overfor innsendarane hadde han eit liberalt språksyn og oppfordra til å la 'bygdefargen' komme fram i lesarbidraga», hevdar Karlsen, som her byggjer på Dalhaug (1997).

Når det gjeld *Syn og Segn* og praksisen til redaktør Rasmus Flo, viser Karlsen til ein tekst med tittelen «Norsk rettskriving» i 1897-årgangen, der det kjem fram «at redaksjonen i *Syn og Segn* fram til då har halde seg til norma bygd på Lars Eskelands bøker om rettskriving: Norsk form-læra (1892) og Hjelpeskilje i norsk rettskriving (1895), ei bok som forresten Flo sjølv hadde vore konsulent for» (Karlsen 2017: 40–41). Ifylgje Karlsen var Flos argument for denne endringa at den nye rettleinga i boka til Eskeland var den som var «best laga til aa samla vaare maalskrivarar um seg» (s. 41). Eit signal om denne nye lina finn Karlsen på tittelbladet i 1898-årgangen til *Syn og Segn*, der forlagsnamnet er skrive utan -t («Det Norske Samlage»). Denne skrivemåten er gjennomført i dei tre årgangane mellom 1898 og 1900. Både før og etter er namnet skrive «Det Norske Samlaget». «Når det gjeld graden av redaksjonelle inngrep i språk-

ket elles», hevdar Karlsen, «indikerer ei overflatisk undersøking av tekstane at den nye praksisen stort sett er gjennomført» (s. 41).

Generelt om spørsmålet om språkredigering av *Fedraheimen* og *Den 17de Mai*, som me har sett utgjør 78 prosent av korpuset, seier avhandlinga: «Det er mykje som tyder på at lesarbidraga ikkje er redigerte av avisa og dermed kan oppfattast som autentiske uttrykk på individnivå» (Karlsen 2017: 16).

Når eg no skal problematisere dette, ser eg fyrst på *Fedraheimen*, som altså utgjør over halvparten av tekstutvalet. Utgangspunktet til Karlsen er programerklæringa til Garborg om «eit moderat Aasen-mål» som redaksjonelt språk, og at innsende bidrag ikkje skulle språkredigerast. Karlsen gjer ikkje greie for kva han legg i «moderat», kanskje kan ein tenkje seg at det tyder *i retning det som vart Høgstad-normalen*. I alle høve er det grunn til å spørje om ein utan vidare kan ta Garborg si programerklæring for god fisk.

For det fyrste var ikkje Garborg redaktør for alle dei undersøkte *Fedraheim*-årgangane (Karlsen 2017: 32). Me kan ikkje vere visse på at Ivar Mortensson-Egnund fylgde opp programmet. For det andre finst det kjelder som er tvtydige i spørsmålet om kor vidt Garborg dreiv språkleg redigering. I eit intervju i *Den 17de Mai* i 1917 (*Den 17de Mai*, 6.10.1917) fortel Garborg litt om språkbruken i *Fedraheimen*: «Rettskrivingi var ei tillemping av Ivar Aasen-normalen», seier han, den skulle altså bladstyret fylgje, men «dei andre som skreiv i bladet maatte faa bruka sin eigen skrivemaate naar so dei vilde». Dette er då òg truleg utsegna som Karlsen refererer til. Seinare i intervjuet fortel Garborg likevel om kor hardt det var med «6 timars fyremiddagsarbeid i deptet og alt 'Fedraheim'-arbeidet um ettermiddagen», og at det var «stridt serleg i 1879 daa bladet kom tvo gonger i vika» fordi han «maatte skriva um mange innsende stykke. Sume for skuld maalet og sume for skuld innhaldet». Dette tyder på at òg dei *innsende* bidraga kunne bli språkvaska, og kanskje beint fram omskrivne, i tråd med *Fedraheimens* husnorm.

Kva kan me så vite om språkredigeringspraksisen til *Den 17de Mai*? Steinsviks programerklæring sa altså at redaksjonelt stoff skulle redigerast, men at «bygdefargen» i innsende bidrag skulle få kome fram. Kva dette innebar i praksis, er uklart – men det ser ut til å vere kjeldebelegg for at det har vore redaksjonell språkvask av også innsende bidrag til *Den 17de Mai*. Ei kjelde er nekrologen etter August Bosse, som i fleire år var ein av redaktør Steinsviks næraste medarbeidarar i avisa – rett nok truleg

ikkje så tidleg som 1895. Bosse var faglært typograf og aktiv fagforeiningsmann, og er kanskje mest kjend for å ha omsett *Det kommunistiske manifestet* til landsmål. I *Den 17de Mai* omsette han svært mykje av den utanlandske skjønnlitteraturen som vart publisert som kjellarforteljingar, og han var dessutan setjar for avisa. Nekrologen i *Den 17de Mai* fortel om kva for rolle Bosse spelte for rettskrivingsnorma til avisa (*Den 17de Mai*, 10.8.1921):

Bosse var ein storvaksen kar, ageleg å sjå til. Steinsvik fortalde ei trøysam soge um dette. Bosse var maskinsetjar i «17de» og sat og fingra på «Monoline» dagen lang i romet innanfor der Steinsvik sat i Citypassagen. «17de»-rettskrivinga kunde Bosse på fingrane, og han vilde ikkje hefta tida burt med å setja dei rettskrivingane som innsendarane nytta; han sette flest alle manuskript med «17de»-rettskriving. Men mange innsendarar heldt si eiga rettskriving for å vera den einaste rette og harmast fælt på Steinsvik som ikkje skyna dette. – Berre gje meg skulda og send dei inn i maskinromet til meg når dei kjem og brukar seg, sa Bosse til Steinsvik. Og ein gong gjorde Steinsvik dette. Han sende inn til Bosse ein velkjend målmann som var fælt sinna, og sinnet la seg snøgt då Bosse reiste seg i si fulle høgde, då vart det berre godprat. Sidan sende Steinsvik fleire same vegen og dei og vart då tolleg godt nøgde med den rettskrivinga dei fekk på stykka sine.

Sjølv om Bosse hadde si stordomstid som *17de Mai*-setjar etter 1895, vitnar denne kjelda om at det fanst ei *17de Mai*-husnorm som òg vart nytta på innsende bidrag.

Dette vert stadfest av Halvdan Koht i ein *Syn og Segn*-artikkel frå 1954 (Koht, 1954). Koht fortel om sitt fyrste møte med Rasmus Flo, eit møte som føregjekk i redaksjonen til *Den 17de Mai* i 1894. Til korpuset sitt har Karlsen valt ut 1895-årgangen. «Då eg kom opp i bladstova», skriv Koht,

sat det ein stuttføtt, skjeggut kar og las korrektur på eitt av stykka mine, og han retta uvørent i målet mitt. Eg merka han var ein kunnig kar, men eg la da imot i somt. Han berre smålo, og dreiv på med å rette. Så kom det frå Lars Kleiveland, hjelpesmannen i bladstyringa: *Dette er den einaste mannen som får lov retta i målet til Arne Garborg*. Da var det greitt eg måtte bøye meg. (Koht 1954: 395)

Koht fortel òg om Flo si redigering av *Syn og Segn*: «Alle som skreiv i *Syn og Segn* måtte sjå målet sitt retta av Flo, både i smått og i stort. Han

gjorde det for bokskrivarane òg, han vart ein autoritet for både blad- og bokfolk.» (s. 395) I den vesle biografien om Rasmus Flo som Reidar Djupedal gav ut i 1964, finst fleire døme på korleis Flo hadde ein finger med i det meste av landsmålskorrektur frå midten av 1890-talet (Djupe- dal, 1964). Truleg var Flo ein viktig normagent.

Programerklæringane til avisene i utvalet seier altså at innsende bidrag fekk vere i fred, men andre kjelder seier at òg desse vart språkredigerte. Om det er slik at delar av dei innsende bidraga også har gått igjennom ein type språkredigering, vil *Fedraheimen-*, *Den 17de Mai-* og *Syn og Segn-* utvalet, altså om lag 90 prosent av korpuset i studien, representere *nokre* typar røyster, ikkje mange ulike. I så fall representerer usus-resultatet fyrst og fremst sentrale publisistar, og ikkje «skriftvarietetane til bidrag- sytarar rundt i landet» (Karlsen 2017: 31). Ut frå kor viktig spørsmålet om språkredigeringspraksis i desse kjeldene er for korleis ein kan konkludere om usus, står det fram som for lite diskutert i avhandlingen. Sjølv er eg freista til å påstå det motsette av Karlsen: Mykje tyder på at lesar- bidraga *er* redigerte av avisene og dermed kan dei *ikkje* utan vidare opp- fattast som autentiske uttrykk på individnivå.

Så kan ein innvende mot kritikken min at den undersøkinga som Karlsen har gjort, faktisk *er* ei gransking av morfologisk variasjon i mel- lom anna *Fedraheimen* og *Den 17de Mai*, og at dei konkrete resultatane frå granskinga vil vise om det fanst ein type morfologisk variasjon i desse avisene som kan fungere som argument for at blada nettopp «opnar for ei breidd av variasjon som speglar skriftvarietetane til bidragsytarar rundt i landet» (Karlsen 2017: 31).

Den empiriske delen av avhandlingen gjev likevel ikkje noko klart hal- depunkt for å konkludere her. Analysen viser at både i *Fedraheimen* og *Den 17de Mai* er det sprik i bruk av former i kategoriar som svake ho- kjønnsord bestemt form fleirtal (*kvinnorna/kvinnorne/kvinnurne*) (Karlsen 2017: 143–144), i sterke hokjønnsord bestemt form fleirtal (*so- lerna/solerne*) (s. 145), og i adjektiv på *-leg* eller *-legt* i adverbial og attri- butiv bruk (s. 189). Men studien syner også at det er stor oppslutning rundt éi form i både *Fedraheimen-* og i *Den 17de Mai-*materialet i 'sent- rale' kategoriar. Når det til dømes gjeld preteritum av a-verb i *Fedrahei- men-*tekstane, har *kastad* 66 prosent oppslutning, og i *Den 17de Mai-*tekstane har *kasta* 75,8 prosent oppslutning (s. 150). I svake ho- kjønnsord i ubestemt form eintal er det i *Fedraheimen* 80 prosent opp- slutning om a-ending, altså *ei visa*, og i *Den 17de Mai* er det 86 prosent

oppslutning rundt *ei vise* (s. 152–153). Når det gjeld sterke hokjønnsord i bestemt form eintal dominerer i-ending, altså *solī*, i båe kjelder (s. 157–158), og i inkjekjønn bestemt form fleirtal dominerer i-ending, altså *busi*, i båe kjelder (s. 170). Det kan med andre ord argumenterast for at det finst eit tydeleg morfologisk mønster både i *Fedraheimen* og *Den 17de Mai*.

Det er dessutan ei moglegheit for at utvalet i studien er dominert av redaksjonelle tekstar som ifylgje programerklæringa *skulle* nytte «moderat Aasen-mål» (Hægstad-normalen?) for *Fedraheimen* sin del, og *Den 17de Mai*-rettskrivinga for *Den 17de Mai* sin del, for Karlsens empiriske analyse skil ikkje mellom redaksjonelt og innsendt stoff. Dersom han gjorde det, kunne nok studien ha gjeve rikare kunnskap om korleis landsmålsmorfologien blant ‘vanlege’ landsmålsbrukarar var, ettersom me då hadde me visst om språket i innsende bidrag faktisk skilde seg frå språket i dei redaksjonelle tekstane. Å undersøkje variasjonen i redaksjonelle tekstar *opp mot* eller *jamført med* variasjonen i dei innsende tekstane, ville rett nok ha vore eit temmeleg stort arbeid, men nødvendig for å få meir visse om det avhandlinga seier at ho veit noko om. Som det er no, veit me ikkje kor stor variasjonen var eller kan ha vore i det som vart sendt inn til avisene, og me veit ikkje kor mykje av variasjonen som kan ha vorte redigert vekk. Den morfologiske variasjonen Karlsen har funne, *kan* altså vere eit resultat av både ikkje-språkkredigering og av redigering. Dermed bør me vere varsame med å bruke resultatata som eintydige argument for samsvar, eller ikkje-samsvar, mellom landsmålsbruk og landsmålsnormal i perioden.

Dermed har eg sett eit spørjeteikn ved hovudfunnet om samsvaret mellom Hægstad-normalen og ‘landsmålsususen’ som Karlsen har identifisert. At det finst samvariasjon, tykkjest klart, men samanhengen mellom årsak og verknad er uklar. Eit viktig spørsmål er om det ikkje kan vere slik at dei som skapte Hægstad-normalen, også var dei som skapte usus. Fleire kjelder vitnar om at både den faktiske landsmålsbruken i avisene og Hægstad-normalen var resultat av arbeidet til det same språkpolitiske miljøet. At aktørane som står for normeringspolitikken, er identiske med dei store tekstprodusentane, er ikkje eit ukjent fenomen når standarden er ung og språksamfunnet lite (Camps 2018). Den som granskar usus i slike typar språksamfunn, bør dermed vere var for sirkelslutningar.

Innvending 3: bruk av forskningslitteratur

Spørsmålet om kjeldeutval handlar om forståing av skriftkulturen i den historiske perioden, om forståing av landsmålmiljøet og dermed om bruk av sekundærkjelder. At avhandlinga manglar eit oversynskapittel om forskingstradisjon og tidlegare arbeid, er problematisk av fleire årsaker, og eg skal nemne dei viktigaste: At studien ikkje relaterer seg eksplisitt til eit forskingsfelt eller ein forskingsstatus, gjev eit tomrom på det viset at teksten ikkje har noko å argumentere imot eller for. Dermed vert det også vanskeleg å sjå kva som er høvesvis deskriptive eller drøftande trekk i teksten, og kva nye bidrag avhandlinga gjev til forskings- eller kunnskapsfeltet. Det er ein mangel at starten av avhandlinga ikkje gjev lesaren eit oversyn over heile tradisjonen og diskursen som studien tek del i, og dermed kva for overordna debattar studien svarer på.

På eit meir teknisk nivå fører mangelen på forskingsoversyn til at lesaren meir eller mindre får kasta på seg dei ulike forskings- og oversynsarbeida som vert nytta, utan at statusen til desse arbeida vert diskutert. Til dømes er Ole Dalhaug (1995) og Ottar Grepstad (2010; 2015) sine oversynsverk nytta mykje, utan at studiane som ligg til grunn for desse vert gjort greie for og diskuterte. Ein kan òg spørje seg om kvifor nyare, større språkhistoriske arbeid om avhandlingas periode slett ikkje er nytta, til dømes dei av Oddmund L. Hoel (til dømes 2011). Truleg kunne nyare språkhistorisk litteratur ha gjeve nokre inngangar til diskusjonar av utvalsspørsmålet. Hadde Karlsen til dømes nytta Hoel, hadde han kunna finne opplysningar om Steinsvik si hardhendte redigering av *Den 17de mai* og om August Bosse. I staden er det nytta eldre og meir perifere arbeid av til dømes Andersen (2001), Roksvold (1997), Undheim (1997), Stegane (1987) og Lien (1981). Ein må òg kunne spørje om kva som ligg til grunn for bruken av Grepstads pressehistorie (2010) som det mest nytta sekundærarbeidet for ei generell språkhistorisk framstilling.

Det litt distanserte tilhøvet som Karlsen ser ut til å ha til forskings- tradisjonen, får òg den konsekvensen at somme faglege spørsmål som i realiteten er store, komplekse forskingsdebattar, vert framstilte ved hjelp av berre ei eller få kjelder, og dermed temmeleg kategorisk og udiskuterande. Dette ser ein til dømes i spørsmålet om kor vidt Ivar Aasens normal var ein 'vestlandsnormal'. Her er Stephen Walton nytta som einaste sanningsvitne – og då for at Aasens norm var vestlandsk. Ingen andre røyster får sleppe til (Karlsen 2017: 89).

Ein løynd normativitet?

Eg les det røynelege målet for studien som å vurdere kva for landsmålsnormal som i 1901 ‘høvde best’ jamført med bruken. At Karlsen sympatiserer med ideen om ein ususnær skrittnormal, og også med ein talemålsnær skriftnormal, kjem fram mellom linene. Men dette normative føremålet er i liten grad formulert ope for lesaren og ovrar seg berre som spreidde ymt og eller som polemikk mot kjeldene. Eg skal vise eit par døme på det: Om Garborg og Flo seier Karlsen at «[Det] skortar (...) på forståinga av kva som er rimeleg samsvar mellom skriftbilete og tale» (Karlsen 2017: 74), utan at omgrepet ‘rimeleg’ vert nærare gjort greie for. Ein annan stad vert det sagt at «Å ikkje skulle ta omsyn til den faktiske språkbruken i språknormeringa verkar å vere ein dårleg idé» (s. 214), noko som antydar at det faktisk var aktørar i samtida som ikkje ville ta omsyn til faktisk språkbruk, og som dermed signaliserer ei bestemt oppfatning av kva ‘faktisk språkbruk’ i røynda er.

Det er slett ikkje kritikkverdig at eit vitskapleg arbeid tek standpunkt, men etter mitt syn skulle dette ha vore kommunisert tydelegare for lesaren heilt frå starten. Då hadde lesarane – forskarsamfunnet – fått høve til å orientere seg i dei relativt massive empiriske analysane med det for auga. Avhandlinga til Karlsen kommenterer indirekte dagens normeringsdebattar, jamvel om dette ikkje var det eigentlege målet med studien. Dermed kan ein spørje seg om han ikkje skulle ha vore open om det normative føremålet frå starten. At aktuelle problemstillingar vert kasta lys over, er jo også ei svært verdifull side ved granskinga.

Det står såleis att å minne om det eg innleidde med: Dette er eit solid og tidlaust vitskapleg arbeid som står seg. Det er, trass avhandlingstittelen, eit aktuelt arbeid. Sist, men ikkje minst, er dette ei svært velskriven avhandling som heldigvis byr på svært lite morfologisk variasjon.

Eli Bjørhusdal
Høgskulen på Vestlandet
Studiestad Sogndal
Postboks 133
NO-6851 Sogndal
eli.bjorhusdal@hvl.no

Kjelder og litteratur

- Andersen, Per Thomas. 2001. *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Camps, Diana M. J. 2018. Legitimizing Limburgish. The reproduction of heritage. I: *Standardizing Minority Languages. Competing Ideologies of Authority and Authenticity in the Global Periphery*, red. Pia Lane, James Costa og Haley De Korne, 66–83. New York: Routledge.
- Dalhaug, Ole. 1995. *Mål og meninger: målreisning og nasjonsdannelse 1877–1887*. KULTs skriftserie nr. 43. Oslo: Norges forskningsråd.
- Den 17de Mai*, 6.10.1917.
- Den 17de Mai*, 10.8.1921.
- Djupedal, Reidar. 1964. *Rasmus Flo*. Oslo: Samlaget.
- Eskeland, Lars. 1892. *Norsk formåra*. Bergen: Mons Litleré.
- Grepstad, Ottar. 2010. *Avisene som utvida Noreg. Nynorskpressa 1850–2010*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Grepstad, Ottar. 2015. *Språkfakta*. http://www.aasentunet.no/iaa/no/sprak/sprakfakta/sprakfakta_2015/
- Hoel, Oddmund Løkensgard. 2011. *Mål og modernisering 1868–1940*. Oslo: Samlaget
- Koht, Halvdan. 1954. Fyrste tida med «Syn og Segn». *Syn og Segn* 1954: 393–400.
- Lien, Åsmund. 1981. Nynorsken i skuleverket. I: *Målreisning i 75 år. Noregs Mållag 1906–1981*, red. Olaf Almenningen, 350–382. Oslo: Fonna forlag.
- Müller, Elin Rekdal. 2017. Tar sjansen på radikalt bokmål. I: *Forskerforum*, 14. september. <https://www.forskerforum.no/handler-om-stolthet-over-egen-arbeiderklassebakgrunn/>
- Patten, Alan og Will Kymlicka. 2003. Introduction: Language rights and political theory: Context, issues and approaches. I: *Language rights and political theory*, red. Will Kymlicka og Alan Patten, 1–51. Oxford: Oxford University Press.
- Roksvold, Thore. 1997. Riss av norske avisers sjangerhistorie. I: *Avisjangerer over tid*, red. Thore Roksvold, 9–107. Fredrikstad. Institutt for journalistikk.
- Romaine, Suzanne. 2008. Linguistic diversity, sustainability, and the future of the past. I: *Sustaining Linguistic Diversity: Endangered and Mi-*

- nority Languages and Language Varieties*, red. Kendall King mfl, 7–21. Washington DC: Georgetown University Press.
- Stegane, Idar. 1987. *Det nynorske skriftlivet. Nynorsk heimstaddikting og den litterære institusjon*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Undheim, Åslaug. 1997. Innhald, sjanger og stil i tre landsmålsaviser frå siste halvdel av 1800-talet. I: *Avissjangerer over tid*, red. Thore Roksvold, 137–168. Fredrikstad. Institutt for journalistikk.
- Vikør, Lars S. 2007. 3. utg. *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus forlag.

Svar frå doktoranden

1 Innleiing

Dette svaret til opponenten er disponert etter dei hovudmomenta som kom fram under opponentinnlegget. Kjeldeutvalet og statusen til særleg avistekstane var ein sentral del av diskusjonen og er vigd mykje plass. I tillegg er utvalet av undersøkte grammatiske kategoriar, spørsmål om ein mogleg skjult normativitet og manglande plassering i forskingstradisjonen kommentert. Til dels er det samanfall mellom dei svara eg gav under disputasen, og denne skriftlege versjonen, men her har eg hatt høve til å byggje ut resonnementa noko og til å sjå nærare på ein del detaljar som det ikkje var rom for då.

2 Målet med avhandlinga

Når eg i innleiinga til avhandlinga gjer det klart at eitt av måla med arbeidet er å kartleggje den morfologiske variasjonen i eldre landsmål, er dette oppriktig meint. Eg ser at ein kan oppfatte dette som eit nødvendig delmål for å kunne seie noko om kva for landsmålsnormal den faktiske bruken (usus) ligg nærast, men eg vil understreke verdien av sjølv kartlegginga, forstått som ei nøyaktig beskriving av det morfologiske formmangfaldet. Den eldste delen av Nynorskorpuset er annotert, men ikkje tagga og lemmatisert, og den viktigaste grunnen til denne mangelen er nettopp at det per i dag ikkje eksisterer eit oversyn over korleis lemma blei bøygd i eldre landsmål. Dét er ein føresetnad for maskin-gjenkjenning og automatisk tagging av korpustekstar. Den manglande

oversikta over den faktiske morfologiske variasjonen i landsmålet gjer det vanskeleg for ein datamaskin å identifisere kva for lemma ein har å gjere med. Derfor er det eit håp at resultatata frå denne avhandlinga – i tillegg til å vere eit bidrag til den generelle kunnskapen om morfologisk variasjon i tidleg landsmål – også kan utnyttast i framtidig korpusarbeid med å tagge og lemmatisere eldre landsmålstekstar. Denne oppgåva bør dermed ikkje klassifiserast som eit mindre viktig mål med avhandlinga enn det å beskrive forholdet mellom usus og dei aktuelle landsmålsnormalane.

3 Undersøkingsskategoriar

Opponenten peiker på at undersøkinga er styrt fordi dei kategoriane som er undersøkte, er valde nettopp fordi dei utgjer ein forskjell mellom normalane. Ein kan, som opponenten også gjer, spørje seg om dette designet har ført til at det finst morfologisk variasjon som *ikkje* er avdekt. Det korte svaret på dette er ja. Det finst opplagt variasjon i landsmålet i undersøkingsperioden som ikkje kjem fram i avhandlinga. Det er det fleire grunnar til. Utvalet av undersøkingskategoriar er éi viktig avgrensing, men truleg er valet av empiri i endå større grad med på å styre resultatet av undersøkinga. Eg skal utdjupe nokre avgrensingar som har vore naudsynte for gjennomføringa av prosjektet, i lys av spørsmålet om det finst variasjon som ikkje er avdekt.

Dei to hovudmåla med avhandlinga, å beskrive den morfologiske variasjonen og å plassere usus i forhold til normalane, heng naturleg nok saman. Forskjellar i bøyingsverket som kjem fram når ein jamfører normalane, gjev ein indikasjon på i kva for kategoriar ein kan vente variasjon i den faktiske språkbruken, og til dels kva for type variasjonar ein kan vente. Desse forskjellane fungerer då som eit naturleg utgangspunkt for undersøkinga. For å kunne ta stilling til korleis den faktiske språkbruken står i forhold til normalane, er ein heilt nøydd til å måle på dei punkta der normalane skil seg frå kvarandre. Dermed er utvalet av grammatiske kategoriar gjeve i utgangspunktet. Innanfor rammene av ei avhandling kunne eg ikkje tillate meg å ikkje leggje vekt på kategoriar som avdekte tendensar om normval, når eitt av hovudmåla med prosjektet var nettopp dette. Når det er sagt, minner eg likevel om at dette forholdet er problematisert i metodediskusjonen i avhandlinga (s. 123). Der seier eg at variasjon sjølvstøtt kan førekomme sjølv om ei form er lik normalane

imellom. Derfor er nokre kategoriar der formene ikkje skil seg (nemneverdig) frå kvarandre frå den eine normalen til den neste, også undersøkte. Skulle resultatet av undersøkinga bli at det innanfor ein viss kategori er liten eller ingen variasjon, kan også det vere interessant informasjon. Dette gjeld først og fremst i konjugasjonen av hankjønnsord og inkjekjønnsord.

I avhandlinga er det berre morfologisk variasjon i skriftmålet som blir undersøkt. Av praktiske årsaker var det naudsynt å gjere ei avgrensing, og då er det dei morfologiske draga som først og fremst kjenneteiknar ei målform. I førearbeida til 1901-normalen (Hægstad, Garborg og Flo 1899, 1901) er det tvillaust at det var usemje om morfologiske spørsmål som førte til at komiteen delte seg. Også det gjer at den morfologiske variasjonen er mest interessant å undersøkje. Sjølv sagt ville det òg vore interessant å sjå på variasjon med omsyn til ortografi og fonologi (og syntaks), men det må bli ei oppgåve for framtida.

Det har òg vore eit spørsmål kva for vinkling eller framgangsmåte som ville vere tenleg når ein skal undersøkje morfologisk variasjon i alle relevante kategoriar i eit såpass stort materiale. Ein kan sjå for seg at ein systematisk undersøker kategori for kategori, til dømes at ein startar med substantiva og tek for seg bestemtheit og tal i alle kjønn før ein så går vidare med dei andre grammatiske kategoriane der morfologisk variasjon kan førekomme (verb, adjektiv og pronomer). Ein annan framgangsmåte kunne vere å ta for seg variasjon som påverkar bøyingssuffiksa i fleire grammatiske kategoriar samstundes. Ein opplagd kandidat ved ein slik tilnæringsmåte ville vere lagnaden til såkalla stumme konsonantar i bøyingssuffiksa (*t*, *r* og *d*), som det fanst ein god del av i Aasen-normalen, men som til dels fall bort i Hægstad-normalen og i endå større grad forsvann i midlandsnormalen. I denne undersøkinga er begge tilnæringsmåtene brukte.

I metodedelen av avhandlinga (kap. 5) er det gjort greie for vurderingar som er gjorde for å utforme fornuftige søkjeargument. Ein utbreidd metode for å kartleggje variasjonen av bøyingssuffiks er å først gjere avgrensa søk med eit fåtal frekvente ord i den aktuelle kategorien med ordstamme pluss jokerteikn (t.d. gjent.*). På den måten får ein fram heile spekteret av bøyingssuffiks. Når ein meiner å ha kartlagt heile spekteret av suffiksvariantar i kategorien, kan ein søkje på ordstammen pluss dei aktuelle suffiksa for å få oversyn over frekvensen av dei aktuelle bøyingssuffiksa. Ein alternativ metode ville vere å ta utgangspunkt i dei

kjende bøyingsmorfema og gjere søk med jokerteikn (t.d. .*orne), men då vil sjølvstakt risikoen for å misse variantar vere stor. Derfor er den første strategien valt i dei tilfella det har vore praktisk mogleg. Likevel kan ein tenkje seg at det finst variasjon i tekstane som ikkje er fanga opp, til dømes ved at eit ugjennomsiktig og lågfrekvent bøyingsuffixs knytte seg til eit lågfrekvent lemma, men i hovudsak er det ei rimeleg vurdering at den faktiske variasjonen er fanga opp. Det er likevel verdt å merke seg at eit korpus ikkje kan produsere negative prov. Det kan til dømes finnast fleire moglege variantar av bøyingsmorfemet i bestemt form fleirtal av svake hokjønnsord enn dei som er belagde i Landsmålskorpuset.

I samband med undersøkingskategoriane stilte opponenten også spørsmål ved flat (eller lik) vekting av dei grammatiske kategoriane når eg avslutningsvis i avhandlinga bruker funna for å plassere tekst i forhold til normal. Basert på ein middelvei for alle dei undersøkte grammatiske kategoriane er det i oppsummeringa av avhandlinga (kap. 7) talfesta i kva grad landsmålstekstar i perioden 1870–1901 svarar til dei ulike normalane for dei aktuelle ordklassane (substantiv, verb, adjektiv og pronomer). Avslutningsvis er desse resultatane lagde saman slik at ein får eit tal på i kva grad heile den faktiske bruken harmonerer med normalane. Opponenten har stilt spørsmål ved om flat vekting av dei forskjellige grammatiske kategoriane gjev eit riktig bilete av stoda fordi nokon kategoriar kan seiast å vere viktigare enn andre. Det er lett å følgje argumentet om at bøyingsmorfemet i bestemt form eintal av sterke hokjønnsord (*sola* eller *soli*) kan oppfattast som ei sterkare psykologisk signalform enn til dømes inkjekjønnsmarkering av adjektiv på *-leg* (*-legt*). Likevel ville det vore vanskeleg å finne noko i retning av objektive kriterium for korleis ein skulle ha vekta dei ulike kategoriane. Chambers og Trudgill (1998: 96–97) peiker på det same forholdet i talespråket og hevdar at “[i]t is undeniable that some isoglosses are of greater significance than others [...]. Yet in the entire history of dialectology, no one has succeeded in devising a [...] set of principles to determine which isoglosses [...] should outrank some others”. Det ville i alle høve blitt snakk om ei subjektiv skjønsvurdering, og då er kanskje flat vekting av kategoriane ei like god løysing.

4 Kjeldeutval

Ein vesentleg del av opposisjonen dreidde seg om kjeldeutval. Å bruke Nynorsk-korpuset som utgangspunkt for empirien i undersøkinga var eit

vel gjennomtenkt val. I denne studien er korpuslingvistikkk ein metode, eit nyttig verktøy som blir brukt til å avdekkje forhold ved språket som ikkje var kjende frå før. Undersøkinga pretenderer altså på ingen måte å skape nye verktøy ved å utvikle finessar ved eksisterande korpus eller jamvel utvikle eit nytt korpus. Tvert imot har det med omsyn til empiri vore eit mål å bruke det allereie eksisterande Nynorskkorpuset slik det låg føre då undersøkinga blei utført. Denne avgjerda har ei opplagd positiv side, men òg ein negativ konsekvens. Den positive effekten er at ein kan ta i bruk eit allereie utvikla verktøy som er fritt tilgjengeleg for både forskarar og andre interesserte. På denne måten kan ein demonstrere det potensialet verktøyet har for forskarfelleskapen, samstundes som ein bidrar til fleirbruk av ein språkvitskapleg ressurs som det har kosta tid og pengar å utvikle. Ein kan altså byggje vidare på kunnskap og kompetanse som andre forskarar har delt. Ein annan openberr positiv effekt er at ein ikkje treng å bruke tid og ressursar på å utvikle noko nytt. Denne erkjenninga har lagt rammevilkåra og såleis langt på veg definert kva for kjeldemateriale det var mogleg å leggje til grunn for undersøkinga. Den negative konsekvensen av å bruke eit allereie utvikla korpus er at korpuset ikkje er spesialutforma for føremålet. Etter ei totalvurdering av fordelar og ulemper er det likevel ingen tvil om at fordelane er langt større enn ulempene, og at ulempene ikkje er til vesentleg mein for prosjektet. Korpusbygging vil alltid vere eit kompromiss mellom det ideelle og det praktisk moglege, og sjølv om ein lett kan peike på tekstar som helst skulle vore med i eit korpus over tidleg landsmål, er den store delen av avistekstar med på å vege opp for manglande skjønnlitteratur.

Som gjennomgangen av litteraturen i kapittel 2 i avhandlninga viser, er aviser og tidsskrift særleg godt eigna til å vise omfanget av skriftvariasjon i landsmålet i den aktuelle perioden. Sidan det unge landsmålet endå ikkje var fullt utbygd og teke i bruk på alle felt i samfunnet, er det vanskeleg å komme kravet om sjangervariasjon i korpuset i møte. Men både *Fedraheimen*, *Den 17de Mai* og *Syn og Segn* har saman med lesebøkene for skulen det til felles at dei inneheld eller er sette saman av mange ulike tekstar. Denne samanstillinga av tekstar til dels frå ulike sjangrar er med på å vege opp for den tilsynelatande manglande sjangervariasjonen i Landsmålskorpuset. Dette antologiske preget gjev også ein annan viktig føremon i denne samanhengen. Dei fleste forfattarane som skreiv landsmål, er representerte med tekst i korpuset. Det er vanskeleg å kvantifisere tekstmengda frå dei ulike forfattarane, men Grepstad (2015: tabell 15.9.9),

som er eit oversyn over dei største bidragsytarane i *Den 17de Mai* i perioden 1894–1907, gjev ein indikasjon på kva for forfattarar som publiserte tekst, og i kva mon dei gjorde det. Her er det eit viktig poeng at eit korpus som skal spegle morfologisk variasjon, ikkje stiller same krav til representativitet som eit korpus som til dømes skal nyttast til semantiske undersøkingar. Ein tredje føremon med avissjangeren er at han òg lèt andre skrivarar enn dei etablerte forfattarane komme til orde. Gjennom lesarinnlegg i avisene er det høve til å fange opp potensiell variasjon frå uøvde skrivarar frå ulike regionar i landet.

Konklusjonen her blir at Landsmålskorpuset har visse svake sider, men at det likevel med nokre reservasjonar kan gje god kunnskap om forholda i landsmålet som heilskap. I lys av denne vedgåinga er det ikkje vanskeleg å vere samd med Atkins ofl. (1992: 6) når dei hevdar at “[i]t would be short-sighted indeed to wait until one can scientifically balance a corpus before starting to use one, and hasty to dismiss the results of corpus analysis as ‘unreliable’ or ‘irrelevant’ because the corpus used cannot be proved to be ‘balanced’”.

Ei viktig opponentinnvending er i kva grad tekst i publikasjonar som *Fedraheimen* og *Den 17de Mai* kan oppfattast som autentiske uttrykk på individnivå og ikkje er redigerte av redaksjonane med omsyn til morfologi. Opponenten viser til utsegner frå Garborg om redaktørtida i *Fedraheimen* og andre kjelder om den redaksjonelle linja i *Den 17de Mai* som kan tyde på at også lesarbidrag blei språkleg redigerte. Desse utsegnene står i opposisjon til programerklæringa som Garborg la for dagen for *Fedraheimen*, der det heitte at det redaksjonelle språket skulle vere moderat Aasen-mål, mens andre bidragsytarar skulle få skrive slik dei ville. Likeins gjorde Steinsvik det klart at redaksjonelt stoff i *Den 17de Mai* skulle følgje norma i Garborg og Mortenssons lesebok (Garborg og Mortensson 1885), mens “bygdefargen” skulle få komme fram i lesarbidraga. I lys av utsegner av denne typen har eg i avhandlinga argumentert for at desse publikasjonane eignar seg godt som empirisk grunnlag når ein vil undersøkje korleis landsmålet faktisk blei skrive i perioden før 1901. Utgangspunktet var at den språkleg liberale linja som blei følgd i desse avisredaksjonane, gav rom for ein språkleg variasjon som speglar oppfatninga til skriftmålsbrukarane om korleis landsmålet skulle sjå ut.

Opponenten stiller spørsmål ved om intensjonane i programerklæringane faktisk har blitt omsette i praksis. La oss derfor sjå nærare på eit døme som viser korleis formmangfaldet i *Fedraheimen* og *Den 17de Mai*

faktisk ser ut. Dersom det er slik at redaksjonen har einsretta språket med hard hand, skulle ein vente liten eller ingen variasjon innanfor ein grammatisk kategori. I presentasjonen av avhandlinga er det gjort greie for heile variasjonsbreidda i kategorien feminine substantiv (jf. tabell 2), så det høver godt å bruke denne kategorien som døme her òg. Blant dei svake hokjønnsorda er det registrert i alt ni ulike variantar av bøyings-suffikset i bestemt form fleirtal når ein legg heile materialet til grunn. Sorterer ein konkordansen over svake hokjønnsord etter kjelde, kjem det fram kva for variantar som er brukte i *Fedraheimen* og *Den 17de Mai*. Det viser seg då at sju av dei totalt ni observerte variantane er brukte i *Fedraheimen*, mens det er registrert seks ulike variantar i *Den 17de Mai*. Til saman dekkjer funna i desse to publikasjonane heile den registrerte variasjonsbreidda. Vi kan dermed slå fast at dersom Rasmus Flo og andre sentrale redaksjonsmedlemmer verkeleg sat og retta i målet til innsendarane, er det framleis ein god del formvariasjon som har passert nålauget.

I diskusjonen om språket i *Syn og Segn* (s. 40 i avhandlinga) er språkleg påverknad frå redaktørane Garborg og Flo problematisert, ikkje minst fordi desse to utgjorde fleirtalssynet i rettskrivingsnemnda til 1901-normalen (men som likevel måtte ta til takke med sidenormalstatus). Her skriv eg:

Eit interessant spørsmål er då om språksynet deira har sett sitt preg på språket i tidsskriftet. Ein kvalitativ studie av desse årgangane av *Syn og Segn* kunne ha gjeve svar på korleis morfologiske variasjonar artar seg, men ein kunne likevel ikkje seie noko sikkert om i kva grad dette var eit resultat av redaksjonslinja til Flo. I analysekapittelet er det likevel kasta eit sideblikk til kjeldefordelinga med omsyn til val av ulike former, og det er kommentert dersom det har vore mogleg å sjå eit mønster i tendensane.

For å få meir eksakt kunnskap om korleis målet til landsmålsskrivarar flest såg ut, ønskjer opponenten seg at eg i analysen hadde skilt mellom redaksjonelt stoff og innsendt stoff. Men løysinga som opponenten ser for seg, er nok ikkje mogleg å gjennomføre, i alle fall ikkje innanfor dei rammene som er sette for resten av prosjektet. Studien er *korpusbasert*, og det inneber at eg i hovudsak har nytta den eldste delen av Nynorsk-korpuset (= Landsmålskorpuset) slik det låg føre i undersøkingsperioden. Denne delen av korpuset er ikkje tagga og lemmatisert, men i nokon grad *annotert*. Det betyr i denne samanhengen at teksten er merkt med

eit minimum av metadata om kjelda (som utgjevingsår og utgåve for aviser og i tillegg sidetal for bøker). Skiljet mellom redaksjonell tekst og lesarbidrag er *ikkje* ein del av denne informasjonen. Ei jamføring av redaksjonell tekst og innsendt tekst måtte då gjerast manuelt, og som opponenten er inne på: Det ville vore ein stor jobb (og eg ville dessutan gått på akkord med dei metodiske prinsippa eg argumenterer for i avhandlina).

At utvalet er *dominert* av dei sentrale kjeldene (*Fedraheimen, Den 17de Mai* og *Syn og Segn*) i korpuset, er det ingen tvil om. Det er det heller ikkje lagt skjul på i omtalen av desse kjeldene i avhandlina. Tvert imot er det gjort greie for kva den redaksjonelle linja til dei ulike redaktørane var. Trass i at det fanst ei viss språkleg linje for den redaksjonelle teksten i publikasjonane, har tanken vore at det likevel ville vere ein viss morfologisk variasjon. Det vi veit om tidleg landsmål frå tidlegare, er jo nettopp at det ikkje var homogent, jf. til dømes Storm (1888). Når Steinsvik vil leggje norma i Garborg og Mortenssons lesebok til grunn for redaksjonell tekst i *Den 17de Mai*, veit vi jo i dag at det ikkje var éi norm i denne boka, men mange (jf. Venås 1992). Analysane av den faktiske landsmålsbruken stadfester nettopp denne hypotesen. Legg ein så til formvariasjonen i lesarbidraga (forutsett at dei ikkje er redigerte), står ein tilbake med det morfologiske formmangfaldet som er kartlagt kvalitativt og kvantitativt i avhandlina, og som i seg sjølv er eit argument for at tekstane ikkje kan ha vore underlagt streng språkleg sensur.

I alle høve er desse innvendingane ei påminning om at det kan vere forskjell på liv og lære, også når det gjeld programerklæringar om språk i aviser og tidsskrift.

5 Skjult normativitet

Opponenten meiner at avhandlina først og fremst må lesast som ein studie om standardisering av landsmålet der usus og avstanden til dei ulike normalane er det sentrale. (Verdien av den kvalitative kartlegginga av det morfologiske mangfaldet med tanke på framtidig korpusutvikling blir frå ein slik synsstad sekundær.) I eit slikt perspektiv blir rolla til usus som normeringsprinsipp spesielt viktig. Opponenten les ut av teksten at eg sympatiserer med ideen om ein ususenær skriftnormal (og også med ein talemålsnær skriftnormal), men seier at dette synet ikkje kjem eksplisitt fram. Det er uheldig fordi vurderingane kunne vere relevante for

dagens normeringsdebattar. Til dette er det å seie at eg ikkje har hatt noko (medvite) ønske om å underkommunisere verdien av usus som normeringsprinsipp. Tvert imot har tanken vore å aktualisere og auke medvitet om ususprinsippet gjennom ein nokså omfattande og problematiserende diskusjon av det språkvitskaplege normeringsprinsippet (kap. 4.6 Kva er usus?) kombinert med ein kritisk diskusjon av omgrepa representativitet og balanse i eit korpus. Eg viser mellom anna til fleire arbeid av Sandøy (til dømes 2005) som diskuterer prinsippet brukt i moderne språknormering. For å gjere det heilt klart her: Eg er tilhengjar av, og meiner ein ikkje kjem utanom, ususprinsippet i språknormeringa – spesielt ikkje i dag – men ein må vere særst medviten om kva for og kven sin språkbruk ein måler og opphøgjer til usus.

6 Forskingstradisjon

Opponenten uttaler at ho i større grad hadde ønskt seg ein Karlsen på taket der forskningstradisjonen blir sett i fugleperspektiv. Det er eg samd i. Eit konkret døme er at eit verk som Storm (1888) ikkje er utnytta betre i ein slik funksjon. Storm (1888) er eit partsinnlegg der han argumenterer for at dansk-norsk eignar seg betre som felles skriftspråk enn landsmål. Storms fremste argument er at etter Aasen (som sjølv også vakla i skrivemåten på mange punkt) har landsmålet kløyvd seg i mange retningar. Det manglar einskap, og derfor eignar det seg dårleg som landsfemnande skriftspråk. Dette illustrerer Storm ved å gje mange døme på formmangfaldet frå kategori til kategori, der han bruker tekstar av folk som Garborg og Mortensson, Olav J. Høyem, Aa. O. Vinje og fleire andre som blei kjende for sin avvikande skrivemåte. Han stiller informasjonen saman og viser formmangfaldet i fleire grammatiske kategoriar. Poenget er at Storm og det synet han legg for dagen, kunne fungert som ein motpart å opponere mot.

Det paradoksale her er at eg har vore klar over boka. Ho er med i referanseoversynet, og eg har vist til, og til og med sitert frå boka i fleire tilfelle. Men det detaljerte innhaldet i framstillinga var eg ikkje klar over. Eg trur forklaringa ligg i eit par av desse sitata der Storm står fram som såpass polemisk i forma at eg faktisk ikkje har tatt mannen og framstillinga hans alvorleg nok. Eg har rett og slett vore for overflatisk i gjennomgangen av boka.

Dette burde eg ha sett, for eg skriv (s. 62) i behandlinga av reformdokumentet (Hægstad, Garborg og Flo 1899) at nemnda tidleg i dokumentet går imot Storms beskriving av landsmålet som heterogent. Storm skriv nemleg at “det ikke er ét landsmål, men mange”. Så rettskrivingsnemnda er klar over at Storm representerer eit anna syn, men avfeiær samtidig kritikken med å seie at alle skrivemåtane har det til felles at dei er norske. No tok ikkje det argumentet brodden av Storms kritikk (formangfaldet bestod, sjølv om formene var norske). Eit alternativt svar ville ha vore at det var fleire utformingar av landsmålet, og at det nettopp derfor var nødvendig med ein fast normal.

På den andre sida er Storm (1888) eit tidleg bidrag, og boka er ei samla framstilling av artiklar trykt i *Morgenbladet* i 1886. Då er vi berre halvvegs i den perioden eg undersøker, og viktige utviklingar i andre halvdel av perioden er ikkje dekte i Storm. Dessutan er primærkjeldene mine ikkje vurderte i Storm. Som eg allereie har peikt på, er nettopp avissjangeren eit viktig poeng i undersøkinga fordi det her kjem mange ulike typar skrivarar til orde. Eg tviler på at Storm har med former som ikkje er fanga opp i materialet mitt, så her endrar ikkje Storm på noko.

Likevel ser eg at det ville vore relevant å utnytte Storm i større grad enn eg har gjort, både når det gjeld kategorival og dømmeord, men særleg som representant for ein annan språktradisjon enn den dei sentrale landsmålsagentane målbar.

7 Avslutning

I svaret til opponenten har eg fokusert på dei kritiske merknadene. Eg takkar opponenten for hennar positive vurdering av avhandlinga i heilskap og det grundige arbeidet ho har gjort. Det har komme fram saklege og gode argument som gjev moglegheit til å justere framstillinga ved seinare høve. I tale og skrift var ho med på å skape ein atmosfære som la grunnlag for gode diskusjonar og nye perspektiv på arbeidet. Eg vil òg nytte høvet til å takke førsteopponent Peter Trudgill og komitéleiar Gro-Renée Rambø for gode og fruktbare innspel.

Litteratur

- Atkins, Sue ofl. 1992. "Corpus design criteria". *Literary and Linguistic Computing* 7/1: 1–16.
- Chambers, Jack. K. og Peter Trudgill. 1998. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garborg, Arne og Ivar Mortensson. 1885. *Lesebok i det norske folkemaal for høgre skular*. Kristiania: Huseby & co.
- Grepstad, Ottar. 2015. *Språkfakta 2015. Ei forteljing om språk i Noreg og verda gjennom 850 tabellar* (http://www.aasentunet.no/iaa/no/sprak/sprakfakta/sprakfakta_2015/) (september 2018).
- Hægstad, Marius, Arne Garborg og Rasmus Flo. 1899. *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne: fyrelagt det Kongelige Departement for Kirke- og Undervisningsvæsenet*. Kristiania: Brøgger.
- Hægstad, Marius, Arne Garborg og Rasmus Flo. 1901. *Tillæg til "Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne"*. Kristiania: Brøgger.
- Sandøy, Helge. 2005. "Frå 'en levende organisme' til språklig 'usus'". I: *Mot rikare mål å trå. Festskrift til Tove Bull*, red. Gulbrand Alhaug ofl. 93–106. Oslo: Novus forlag.
- Storm, Johan. 1888. *Det nynorske landsmaal: en undersøgelse*. København: Gyldendal.
- Venås, Kjell. 1992. *I Aasens fotefar. Marius Hægstad*. Oslo: Novus forlag.

Knut E. Karlsen
Språkrådet
Postboks 1573 Vika
NO-0118 Oslo
knut.e.karlsen@sprakradet.no

Fra historisk værk til moderne onlineresurse: NAOB som netordbog

1 Indledning

Da *Det Norske Akademis ordbok* (NAOB) gik i luften den 27. december 2017, fik den norske offentlighed fri adgang til en omfattende videnskabelig betydningsordbog for den variant af norsk som størstedelen af nordmændene bruger. Datoen markerer samtidig afslutningen på et projekt der har strakt sig over 20 år og har forvandlet den historiske papiordbog *Norsk riksmålsordbok* (NRO) til en moderne, opdateret netordbog for bokmål. Det er naturligvis en historisk begivenhed i norsk leksikografi, men også en markant begivenhed i nordisk sammenhæng. I sit anlæg og omfang er NAOB en nationalordbog i traditionen fra *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) i Sverige, *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) i Danmark og Norges anden nationalordbog, *Norsk Ordbok*, for nynorsk. Antallet af opslagsord svarer stort set til antallet i ODS (ca. 225.000).

I denne artikel vil jeg først og fremmest vurdere NAOB som en netordbog for moderne brugere. Som ikke-norsktalende har jeg i sagens natur en begrænset viden om og indsigt i de helt sprognære beslutninger redaktionen har skullet træffe, herunder ikke mindst de valg af morfologiske varianter (opslagsformer, varianter og bøjningsformer) som har skullet træffes for at omdanne en ordbog over riksmålet til en ordbog for moderat bokmål. Mit kendskab til norsk sprogdebat er til gengæld stort nok til at jeg afholder mig fra at have en mening om dette aspekt og trygt overlader det til andre og mere kyndige at kommentere den side af NAOB.

Selvom hovedvægten vil være på netordbogen, vil jeg dog også kort berøre de øvrige elementer der indgår i transformationsprocessen fra papir til skærm. De enkelte delelementer er indbyrdes afhængige på den måde at valg der træffes ét sted i processen, sætter rammerne for hvilke løsninger der er mulige under de øvrige elementer. Lad os derfor først

opdele processen i en række faser og se på hvordan de er prioriteret og løst.

2 Fra papirordbog til moderne netordbog

Første fase i processen er retrodigitaliseringen: omsætningen fra traditionel bogside til et digitalt format der kan fungere som udgangspunkt for skærmvisning. Her har redaktionen skullet vælge mellem OCR-scanning og indtastning som digitaliseringsmodel og har valgt scanningen som løsning. Med den kvalitet som OCR-scanning har med den nuværende teknologi, viser det sig ofte at være en dyrere løsning end indtastningsmodellen. Retrodigitaliseringen af ODS skete således ved hjælp af dobbeltindtastning (se Bojsen og Trap-Jensen 2005), og også SAOB har valgt at lade hele manuskriptet gendigitalisere efter ODS-modellen (se Bäckerud 2014) efter at den oprindelige scanningsløsning (fra 1987) viste sig at indeholde for mange fejl. Problemet med scanning er normalt at en efterfølgende korrekturlæsning af hele manuskriptet er nødvendig, og udgifterne hertil kan hurtigt overstige den besparelse som den billigere scanningsløsning udgør i udgangspunktet. I NAOB's tilfælde er valget af scanning dog forståeligt eftersom langt de fleste artikler alligevel har skullet bearbejdes redaktionelt, og i den forbindelse har korrekturlæsning af scanningsresultatet været en overkommelig opgave. Når man betragter resultatet, er det da også lykkedes på imponerende vis, og jeg er endnu ikke stødt på scannefejl, hvilket kan ses som en bekræftelse på at redaktionen har tjekket og rettet hver enkelt artikel. Det er nydeligt gjort.

Næste fase i processen består i at parse den digitaliserede tekst, dvs. fortolke manuskriptets typografiske markeringer og omsætte dem til indholdselementer. Konverteringen kan kun udføres som en delvis automatiseret proces og foregår typisk trinvis. Det er eksempelvis ret nemt at identificere ord skrevet med fed skrift og med indrykning efter linjeskift som lemmaets opslagsform og tekst i kursiv efterfulgt af en ordinær parentes som citat + kildeangivelse. Definitioner optræder med ordinær skrift, ofte umiddelbart efter en angivelse af betydningsniveau anført med romertal, arabertal samt bogstaver i enten fed eller ordinær – men definitionerne er ikke den eneste oplysningstype der er angivet på denne måde. Konverteringen forløber altså som en gentagen proces, idet stadig flere indholdselementer genkendes og isoleres indtil der bliver en rest tilbage som kræver manuel stillingtagen. Hvor langt man kan komme ad

automatisk vej, afhænger ikke mindst af hvor stringent redaktørerne har fulgt principperne for ordbogen i det oprindelige værk, og hvor meget redaktionen ønsker at ændre den oprindelige struktur så den passer til en moderne ordbog. Den opmærksomme bruger indser hurtigt at NAOB har gjort meget for at forenkle artikelstrukturen så den er fladere: De nummererede betydninger holder sig, så vidt jeg kan bedømme, til højst fire niveauer (se f.eks. artiklerne *etter*, *en*, *den*), og NRO's brug af romertal og bogstaver er helt sløjfet (omend opslagsord godt kan rumme flere ordklasser, fx præposition + adverbium eller determinativ + pronomen). Langt de fleste artikler kan dog nøjes med to niveauer: hovedbetydning og underbetydning. Det giver en overskuelig og brugervenlig artikelstruktur. At nå dertil har krævet en betydelig redaktionel indsats hvor redaktørerne har skullet tage stilling til om betydninger på forskellige niveauer i NRO har kunnet slås sammen til én. Derved går naturligvis nogle nuancer tabt, men det er den pris man må betale for at få øget overskuelighed. Jeg synes det fungerer fint.

Faktisk kunne jeg ønske mig af redaktionen på tilsvarende vis havde udstrakt forenklingen til også at omfatte flerordsudtryk. På det punkt har redaktionen bevaret NRO's placering af flerordsudtryk under den betydning som udtrykket må henregnes til. Hvis udtrykkene flyttes fra den oprindelige betydning til én samlet blok, går der naturligvis også nuancer tabt – ligesom det er tilfældet når flere betydninger slås sammen. Til gengæld koster det noget i overskuelighed og brugervenlighed at bevare dem under en bestemt betydning. Lad os se på et eksempel.

Hvis man er i tvivl om betydningen af udtrykket *se ut* og slår op i NAOB for at få hjælp, må man orientere sig op til ti forskellige steder i artiklen *se* for at finde den relevante forklaring. Den kan befinde sig under en betydning af de respektive udtryk *bli seende ut som*, *ikke se ut*, *se seg ut* eller *se ut som*. Det kræver altså en vis tålmodighed af brugeren at finde frem til den rette beskrivelse. Artiklerne er ganske vist blevet forsynet med en indledende indholdsfortegnelse – for udtrykkenes vedkommende kaldt en *uttryksfortegnelse* – og disse hjælper nok til at skabe overblik og hurtigere adgang, men trods det prisværdige initiativ siger erfaring fra brugerundersøgelser af *Den Danske Ordbog* (DDO) at brugerne desværre sjældent benytter sig af overblikvisningen (Svendsen 2016: 60). Hvis man virkelig ønsker at hjælpe brugerne, er det efter min mening derfor bedre at samle de faste udtryk i én blok efter de nummererede betydninger. De fleste brugere læser alligevel ikke en stor artikel

i sin helhed, og dermed er der ikke tungtvejende argumenter for at bevare placeringen af dem under en bestemt betydning. Redaktionen har muligvis overvejet dette, men valgt at prioritere anderledes, for ændringen er ikke alene gjort ved at flytte udtrykkene fra ét sted til et andet. Undertiden kræves tillige en redaktionel indsats, for eksempel hvis en betydningsdefinition er afhængig af en nedarvet beskrivelse fra et højere niveau. I figur 1 kan citatet “*jeg vet fan hvorledes det er*” ikke nemt forstås hvis det fjernes fra sin overbetydning 1.2 ‘i eder og kraftuttrykk, til dels som interjeksjon’ og måtte i det hele taget gives en egen lemmaform, f.eks. *vite fan hvorledes noe er*. Det vil sige at hvis udtrykkene flyttes, kræver det at udtrykket forsynes med en selvstændig og uafhængig definition. Men også dette er vel brugervenligt.

1.2.3 BRUK I NEKTENDE UTTRYKK | jf. [heller](#)

SITAT

- *jeg vet fan hvorledes det er* (Gunnar Heiberg: *Samlede dramatiske verker* II 95)

UTTRYKK

du skal faen heller

det skal du absolutt ikke

ikke faen

- *det gjør jeg ikke! Ikke faen!* (Agnar Mykle: *Lasso rundt fru Luna* 112)

1.2.4 underfundigheter; fandenskap

UTTRYKK

være full av fanden/faen

- *hun skulde ha vært i fengsel, og ... hun var full av fa'en* (Dagbladet 1927/219/3/4)
- *- Han var full av faen, og det var godt å bli kvitt ham, skål for det* (Bernt Vestre: *En hane til Asklepios* 58)

Figur 1. Betydningsforklaringer kan nedarves fra den betydning udtrykket står under.

En yderligere vanskelighed med at finde et bestemt udtryk er udtrykkenes rækkefølge. Udtrykkene er nemlig ikke (altid) alfabetiserede i artiklerne, hvilket ikke gør det nemmere for brugeren at finde et bestemt udtryk; man kan faktisk blive nødt til at se hele artiklen igennem for at finde et konkret udtryk. Figur 2 viser et eksempel fra artiklen *hjerte*, hvor udtryk nævnt under betydning 2.1 opregnes i den rækkefølge de optræder i, dels i NAOB, dels i NRO.

De enkelte udtryk i NAOB er blevet bearbejdet og revideret redaktionelt i forhold til NRO, både med hensyn til lemmaform og ortografi, og endvidere ved at rækkefølgen er blevet ændret. Men altså ikke til et alfabetisk ordningsprincip, og vejledningsteksten er tavs om dette forhold.

NAOB	NRO
<i>av hjertets/hjertens fylde</i>	<i>det er som talt ut av mitt hjerte</i>
<i>av hjertens grunn</i>	<i>av sitt hjertes fylde, av hjertets (hjertens) fylde</i>
<i>av et godt hjerte</i>	<i>av hjertets grunn</i>
<i>av hele ens hjerte</i>	<i>hate en av et godt hjerte</i>
<i>i sitt hjerte</i>	<i>av hjertet</i>
<i>være som talt ut av ens hjerte</i>	<i>etter ens hjerte</i>
<i>av hjertet</i>	<i>komme fra hjertet</i>
<i>(helt) etter ens hjerte</i>	<i>i sitt hjerte</i>
<i>komme fra hjertet</i>	

Figur 2: Udtryk nævnt under betydning 2.1 af hjerte 'LITTERÆRT (ens) innerste, dypeste sinn eller følelse' i NAOB og NRO.

Til gengæld er udtrykkene alfabetiseret i den indledende udtryksfortegnelse. Det kunne tyde på at der er tale om et valg, men jeg er ikke i stand til at gennemskue hvad det ordnende princip er.

Et andet argument for at samle de faste udtryk i én blok, er at man så ikke behøver at sende brugeren unødigt rundt i værket ved hjælp af henvisninger. I eksemplet *se ut* optræder flere af udtrykkene også i artiklen *ut*, med henvisninger til *se*. Det er dog ikke gjort konsekvent; der er eksempelvis ikke henvisning fra *seg* til *se seg ut* (under *se*), hvorimod der henvises fra *seg* til *ta seg ut* (under *ta*). Henvisningerne er jo et levn fra den trykte bog, mens udtrykkene i en onlineordbog fint kan stå under hvert af de indgående ord hvis de frigøres fra en bestemt betydning. På den måde ville brugeren slippe for at blive sendt rundt i ordbogen. Og udtrykkene behøver naturligvis ikke optræde mere end én gang i databasen; det kan klares i det stilark der beskriver hvordan indholdet præsenteres på netsiden. Forudsætningen er blot at de enkelte ord i et givet udtryk er opmærket med oplysning om hvilket lemma de tilhører.

Skulle redaktionen prioritere denne opgave, vil det have den yderligere fordel at de faste udtryk bliver gennemset systematisk. Med den nuværende visning er det dels vanskelig for brugerne at vide hvor de kan finde et bestemt udtryk, dels finder man overflødige dobbeltbeskrivelser af udtryk, enten overtaget direkte fra den trykte ordbog eller redigeret uafhængigt af hinanden. Hvis man eksempelvis betragter udtryk placeret under *stor*, er det vanskelig at gennemskue hvorfor *stor bakke* og *stort intervall* forklares under *stor*, mens *stor bokstav* og *stort gross* henviser brugeren til *bokstav* og *gross*. Udtrykket *gjøre store øyne* forklares til gengæld

både i artiklen *stor* ('i udtrykk for forundring, redsel e.l.') og i artiklen *øye* (med en lidt anden forklaring: 'sperre øynene opp av forbauselse'). Andre eksempler på dobbeltbeskrivelse jeg er stødt på, er *gå gjennom marg og ben* (under *ben* og *marg*), *fet betong* (under *betong* og *fet*), *for mye av det gode* (under *god* og *mye*), *som man står og går i* (under *gå* og *stå*) og *gå stille i dørene* (under *dør* og *stille*). Nogle gange er udtrykkene redigeret uafhængigt af hinanden, andre gange står samme beskrivelse i begge artikler.

Og hermed har vi allerede bevæget os et stykke ind i næste fase.

3 Indholdsredigering og opdatering af NRO's eksisterende artikelbestand

Hvor ændringer og tilpasning af datastrukturen til den moderne ordbog er en delvis automatiseret proces, er indholdsredigeringen en manuel og resursekrævende indsats. Her er gjort et stort og fint arbejde med at gennemrevidere artikelbestanden så den fremstår tidssvarende og beskrevet i et ligefremt og letforståeligt sprog for moderne brugere.

Selvom denne fase er principielt uafhængig af den foregående, er arbejdet i praksis overlappende. Når betydninger slås sammen for at opnå en fladere artikelstruktur, indebærer det jo at der skal udformes en definition der omfatter flere tidligere definitioner, dvs. at strukturelt begrundede beslutninger får konsekvenser for den redaktionelle revision. Nilstun (2012) beskriver hvordan NRO's definitioner ofte bærer præg af for lavt abstraktionsniveau og for høj grad af encyklopædisk præcision, dvs. at definitioner er udformet så de passer på enkeltcitater fra excerpt-samlingen, og at en del af arbejdet med NAOB har bestået i at udforme mere generelle definitioner når betydningerne slås sammen til en grovere betydningsstruktur. Nilstun udtrykker selv håb om at resultatet vil være "balansert når det gjelder disse to motpolene" (Nilstun 2012: 127). For betydningsopdelingen synes jeg det er lykkedes fint, men for definitionernes vedkommende er de undertiden vel kortfattede. Især adjektivdefinitioner består ofte af blot et enkelt ord, et synonym. Det kan undertiden være på sin plads, men som hovedregel kun hvis opslagsordet er sjældent eller vanskeligt og synonymet er mere almindeligt. Det er ikke altid tilfældet i NAOB, som når *veldig* forklares som 'mektig' (bet. 1), *mektig* som 'virkningsfull' (bet. 2.1) og *sterk* som 'tallrik' (bet. 1.3). Især

er det problematisk hvis det forklarende ord i sig selv er polysemt. Det hjælper dog hvis ordet er klikbart, således at den betydning der er mål for linket, har en diskret kasse omkring sig, og det er heldigvis ofte tilfældet.

NAOB indeholder også eksempler på cirkelforklaringer af typen *lei* = 'kjed; trett', *kjed* = 'lei; trett', *trett* = 'lei; kjed' eller *betrakte som* = 'holde for, regne for', *regne for*, *regne som* = 'anse som', *anse som/for* = 'betrakte som, regne som', *holde for* = 'anse, regne for'. Det er næppe et stort problem, men vel mere alvorligt når enkeltordsdefinitioner er så forholdsvis udbredte. Det er noget som redaktionen kan arbejde på at revidere. Definitionstypen med et eller to synonymer gør at NAOB nok ikke er så enkel at bruge for den der ikke har norsk som modersmål.

Når det gælder indholdsredigering, har reaktionen gjort et stort arbejde for at supplere lemmalisten med mange ord fra de seneste årtier, således at ordbogen kan leve op til prædiketet som diakron samtidsordbog. Det er ikke lykkedes mig at finde dokumentation for antallet af ny-skrevne artikler, men det generelle indtryk er at redaktionen har været flittig og prioriteret dette arbejde højt ved at tilføje mange ord fra det moderne ordforråd, herunder ikke mindst ungdomsproget fra eksempelvis serien *Skam*. Her finder man eksempler som *disse*, *ditche*, *fuckboy*, *lættis*, *random*, *serr*, *sykt* og mange flere. Det er glimrende. Til gengæld har redaktionen tilsyneladende også fjernet en del ord, og det er mere overraskende. Heller ikke her har jeg kunnet finde dokumentation for omfanget, men uden at anstrenge mig kan jeg ved at sammenligne NRO og NAOB hurtigt finde adskillige eksempler: *børsteindustri*, *continuetur*, *efeserbrev*, *enromshus*, *enromsstall*, *gotråd*, *hjemmefarvann*, *hjemmeforbruk*, *mestvinnende*, *preleksjonskatalog*, *sosse* (og nogle sammensætninger: *sossegjeng*, *sossejente*, men ikke *sossested*, som er med) er alle ord der står i NRO's bind 5 og 6, men ikke i NAOB. Og et ord som *EF* og samtlige sammensætninger hermed er systematisk udeladt: *EF-avstemning*, *EF-kamp*, *EF-kampanje*, *EF-kommisjon*, *EF-land*, *EF-medlemskap*, *EF-motstand*, *EF-motstander*, *EF-område*, *EF-oppgjør*, *EF-parlament*, *EF-sak*, *EF-sone*, *EF-spørsmål*, *EF-strid*, *EF-tilhenger*. Jeg skal ikke kunne sige hvad der ligger til grund for at disse ord ikke er synlige i netordbogen, men i en historisk dokumentationsordbog er det uforståeligt hvis det er en overlagt beslutning. Visse af de førstnævnte ord tilhører sandt nok ikke sprogets mest centrale gloser, men i hvert fald *EF*-ordene er ikke sjældne i NAOB's periode. Måske – og forhåbentlig – er der en teknisk forkla-

ring på at ordene ikke har været tilgængelige i den periode jeg foretog mine opslag.

4 Præsentation af data: hjemmesiden

Hjemmesiden er lavet i et såkaldt responsivt design, hvilket vil sige at den automatisk tilpasser sig forskellige platforme og skærmstørrelser. Det er standard i dag, og jeg kan blot konstatere at det fungerer fint, også på små skærme som mobiltelefoner. Hvad der derimod ikke er standard og derfor fortjener særskilt omtale, er sidens hastighed. Det er ganske enkelt imponerende hvor hurtigt siden loader, og hastighed er et meget vigtigt parameter for succes hos brugerne. Det gør det til en fornøjelse at bruge ordbogen som dagligt redskab, og min vurdering er at dette alene vil gøre ordbogen til et standardværk for den der søger besked om norske ords betydning.

NAOB har et meget enkelt layout som gør det nemt at orientere sig på siden. Der er brugt få grafiske virkemidler og kun én central spalte. Af typografiske virkemidler er det bare skriftsnit (fed/ordinær/kursiv/kapitæler), farve (sort/rød, blå til link) samt i begrænset omfang skriftstørrelse der er taget i brug. Så vidt jeg kan bedømme, er der brugt samme font overalt (Arial). Brugen af rød kapitæltekst til alle metasproglige informationer er en modig og elegant løsning der stort set fungerer fint. Står den røde tekst i fed, fungerer den som overskrift for den følgende oplysningstype: bøjning, etymologi, betydning og brug, eksempler, citater og så videre. Står den i ordinær, bruges den i en række forskellige funktioner. Løsningen er dermed også en smule risikabel, idet den stiller krav til brugeren om korrekt afkodning af det flertydige budskab: Her vil redaktionen fortælle mig noget ekstra om opslagsordet i denne betydning. For at se på hvilke oplysninger de nærmere dækker over, kan vi se på nogle eksempler.

Tekst i rød kapitælskrift kan være en oplysning om overført betydning, om genre eller medium (ordsprog, mundtlig), om fag (tele, medicin, kemi osv.) og andre sprogbrugsmarkører (udover mundtlig også sjælden, dialektalt, historisk, litterært osv.). Andre gange gælder oplysningen en begrænsning i brugen: *skryte*, om esel: 'frembringe en høj, skrikende, hikstende lyd', *kvekke*, om frosk: 'frembringe en enstonig stadig gjentatt lyd', *klumpfotet*, om person: 'som har klumpfot'.

Det kan også være grammatiske oplysninger. NAOB stiller her ganske store krav til sine brugeres grammatiske kompetencer. Formuleringer som “med funksjon av determinativ” (udtrykket *i masse*), “som s-verb (med resiprok betydning)” (*kysse*) og “med opplever, resipient som indirekte objekt” (*fattes*) viser enten at de grammatiske kundskaber er på et væsentlig højere niveau i Norge end i Danmark, eller at NAOB’s kernebrugere er eksperter og højtuddannede.

Endelig bruges den røde tekst også til en særlig type forklaringer, nemlig den slags som ikke er direkte, udskiftelige definitioner af den traditionelle slags, men metadefinitioner. Metadefinitioner er en helt almindelig og legitim måde at definere på og bruges især ved den abstrakte del af ordforrådet, fx grammatiske funktionsord eller pragmatiske udtryk som hilsner, bandeord og kraftudtryk (jf. Lorentzen og Trap-Jensen 1989: 89 ff.). Et eksempel kan ses i figur 3.

fy faen | fy fanden

SOM UTTRYKK FOR SINNE, INDIGNASJON

- *en venn av familien [til Johan Borgen] hadde en gammel papegøye som kunne si en eneste setning, som gjengjeldt ble hyppig gjentatt: «Leser De Dagbladet, fy faen! Leser De Dagbladet, fy faen!» (Aftenposten 28.04.2002/Kultur/11)*
- *js. fy for fan' da!* (Henrik Ibsen: *En folkefiende* 142)

fakta faen

FORSTERKENDE NÅR MAN BEDYRER SANNHETEN AV NOE | jf. [faktum](#)

- *jeg har lest alle bøkene dine. Fakta faen. Alle sammen* (Sverre Henmo: *Dager uten sko* 164)

Figur 3: Metadefinitioner med rød kapitælskrift.

Den røde skrift dækker altså over en række forskellige typer af metasprog, men det er godt tænkt, og som bruger tror jeg godt man kan vænne sig til det. Til gengæld er det nødvendigt at være konsekvent, og her er endnu noget arbejde at gøre så man undgår eksempler på metadefinitioner med normal sort skrift sådan som eksemplet i figur 4 viser. Her kan være tale om en parsingfejl eller en menneskelig fejl, og det ville også være mærkeligt om alt var perfekt. Min oplevelse er at det ikke er typisk.

Som tidligere nævnt har redaktionen under omsætning af den typografisk opmærkede tekst til indholdselementer i XML-format forenklet NRO’s dybdehierarki så artiklerne fremstår mere overskuelige og tilgængelige. Den trykte ordbogs brug af romertal, bogstaver og flere niveauer af arabertal, foruden finere nuancer angivet ved hjælp af dobbeltstreger og semikolon, er afløst af en fladere struktur, dels gennem

gid fanden hadde ham

sagt om noe(n) man er rasende sint på (for)

- *gid fanden hadde 'n [futen] lys levende, den bondeflåeren!* (P.Chr. Asbjørnsen og Jørgen Moe: *Samlede eventyr 1*;

fanden ta ham

sagt om noe(n) man er svært ergerlig på (for)

- – *Faen ta deg. Hvorfor må du gjøre alt så vanskelig* (Levi Henriksen: *Snø vil falle over snø som har falt 172*)
- *foen ta USA! Slik kunne Harold resonnerer mer og mer høylytt* (Lotta Elstad: *Et eget rom 151*)

Figur 4: Metadefinitioner bør ikke, som her, optræde i samme stil som normale definitioner.

den tekniske parsing af datastrukturen, dels gennem en manuel redaktionel tilpasning foretaget under revisionen af hver enkelt artikel.

Resultatet af forenklingen er i det store hele meget vellykket. Gevinsten er en langt større overskuelighed og en mere luftig og brugervenlig layout. Det er vel projektets største enkeltstående præstation at det er lykkedes så flot som det er tilfældet, og jeg spår at det – sammen med sidens hastighed – gør at ordbogen vil nå ud til en stor kreds af brugere. Her er der grund til at ønske redaktionen tillykke med en flot præstation.

5 Hjælp til søgning

Vores erfaring fra DDO er at brugerne ikke nødvendigvis slår op på lemmaformen når de vil finde et ord; det kan vi se både af vores søgelog og af de brugerundersøgelser vi har gennemført. I stedet søger brugerne efter den form de møder ordet i når de for eksempel læser en tekst. Det er derfor ofte bøjede former der søges efter, og her er det en god service hvis man får træf når man søger på en bøjet form. Jeg har prøvet forskellige muligheder for at se hvilken hjælp NAOB giver.

Hvis jeg søger på *bilen*, resulterer det i 6 træffere, heriblandt i hvert fald den ene eller de to jeg forventede, nemlig bestemt form ental af *bil* eller *bile*. Ud over de to forventede får man også træf på to homografartikler til *bil* (som jeg ikke kendte og derfor ikke forventede) samt verbet *bile* (vel fordi grundformen af substantivet *bile* falder sammen med verbet) og substantivet *bel* (vel fordi det er registreret som en variantform af *bil*). Jeg får altså træf på en hvilken som helst variant-, grund- eller bøjningsform der er registreret for et lemma der har den indtastede streng som én af sine former. Det gælder i øvrigt også former som ikke er eksplicit

nævnt i artiklen. En søgning på *bils* giver ligeledes træf på de relevante opslagsord, og *bilende* giver træf på verbet *bile*. Det er fint.

Derimod får jeg ikke noget træf hvis jeg søger på datidsformen *løp* af verbet *løpe*, og jeg antager at det er fordi der er et direkte træf på substantivet *løp*. En søgning på *smukke* bekræfter det: Det giver ikke træf på adjektivet *smukk* fordi der er træf på verbet *smukke*. Jeg vil anbefale at man også får træf på bøjningsformer af ord, også selvom der er et direkte træf. Man kan jo fint rangordne hittene således at direkte træffere vises før træffere på bøjningsformer.

En anden fin søgehjælp er ordfuldførelse, som aktiveres ved det andet indtastede bogstav, og der vises de første 10 nærmeste alfabetiske naboer. Det er både en hjælp til usikre stavere og ofte også tidsbesparende når man slipper for at indtaste hele ordet i søgefeltet. Det samme er søgehjælpen “Mente du”, som man kender fra Google, og som efterhånden er standard på mange sider. Den bagvedliggende algoritme kan dog ramme mere eller mindre hensigtsmæssigt, og også i NAOB er der forskel på hvor godt den fungerer. Så vidt jeg kan gennemskue, tæller den primært antal fælles bogstaver og foreslår opslagsord der har flest mulige bogstaver fælles med det indtastede. Derimod fejler den ofte ved en af de almindeligste indtastningsfejl, nemlig ombytning af to bogstaver. Søger jeg på *køjre*, får jeg foreslået *kipre*, *kikre*, *vejre*, *tømre*, *møje*, *kure*, *kurre*, *røre*, *kovre*, *kåre*, men ikke det (for et menneske) oplagte *kjøre*. Heller ikke den danske form *køre* giver det rigtige forslag, til trods for at formen uden *-j*- optræder i seks citater i artiklen.

I princippet er søgehjælpen altså fin, men algoritmen bør nok justeres lidt så den fanger flere af de oplagte former.

Endelig skal også nævnes muligheden for søgning i fritekst. Det er en udmærket funktion til søgning efter flere forekomster af ord eller udtryk eller efter andre oplysninger end opslagsord, f.eks. citater fra en bestemt kilde eller bestemte metasproglige bestemmelser (“med refleksiv betydning”, “poetisk”, “transitivt” osv.)

6 NAOB som historisk ordbog

NAOB dækker et ganske langt tidsrum, næsten 200 år, og det giver nogle særlige udfordringer for den bruger der søger information om det moderne sprog. Mens opslagsformer, bøjningsformer og redaktionelt

sprog bør være i overensstemmelse med gældende normering, giver det sig selv at det ikke er tilfældet for de mange citater der optræder i ordbogen. Det redaktionelle sprog følger Språkrådets normering for moderat bokmål fra 2005, og det er nødvendigt for at ordbogen kan bruges i skole- og undervisningssystemet for moderne norsk, men den normering gælder naturligvis ikke for de mange ældre litterære citater. Det skal brugeren være opmærksom på. En oplagt hjælp ville derfor være at oplyse årstallet for de anførte citater. Det gør NAOB for visse teksttyper, især aviser og internetcitater, men ikke for litterære citater, heller ikke de nyere. Hvis litteraturoversigten er samlet i databaseform, er det forholdsvis nemt at tilføje udgivelsesåret, og det vil jeg anbefale redaktionen at gøre.

7 Konklusion

Der er god grund til at lykønske redaktionen, Kunnskapsforlaget og Det Norske Akademi med NAOB. *Norsk Riksmålsordbok* er på flere måder et vanskeligt tilgængeligt værk. Værkets uegale fremtoning, fordelt på fire grundbind af stærkt varierende omfang og to supplementsbind, vidner om en skiftende redaktionel linje undervejs i tilblivelsen af det originale værk, og den komplicerede struktur og de valgte typografiske løsninger gør at værket ikke hører til de mest brugervenlige ordbøger at finde rundt i. Opgaven med at transformere det heterogene og vanskeligt tilgængelige forlæg til et moderne, brugervenligt opslagsværk er stort set lykkedes fint. Forandringen af det strukturelle dybdehierarki til en fladere og lettere tilgængelig struktur er vellykket, og de enkeltstående fejl der kan påvises, er i den forbindelse at regne for bagateller. Strukturændringen har gjort det muligt at skabe en enkel hjemmeside, som ikke alene imponerer ved sin overskuelighed og elegante typografi, men også med en hastighed og stabilitet der gør det til en fornøjelse at bruge NAOB, uanset hvilken platform det sker på.

At der er ting som kan forbedres, kommer næppe bag på redaktionen. Nogle af de ting jeg har fremhævet som mindre heldige, er de faste udtryks placering og ordning, algoritmen til søgehjælp og den manglende datering af litterære citater. Jeg er sikker på at redaktørerne kan supplere med en liste af ting de ønsker forbedret, og som de er klar til at tage sig af. Tilbage er kun at håbe at ordbogen tilføres de nødvendige driftsmidler

så den kan holde sig aktuel som samtidsordbog for bokmålet. For en netordbog som NAOB markerer lanceringen ikke projektets afslutning, men begyndelsen på en ny æra.

Litteratur

- Bojsen, Else og Lars Trap-Jensen. 2005. "ODS, ODS-S og fremtiden". I: *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, red. Peter Widell og Mette Kunøe, 58–67. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Bäckerud, Erik. 2014. "Nydigitalisering av SAOB". I: *Nordiske Studier i Leksikografi* 12. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi, red. Ruth Vatvedt Fjeld og Marit Hovdenak, 95–105. Oslo: Novus Forlag.
- DDO = *Den Danske Ordbog*. <<https://ordnet.dk/ddo>>
- Lorentzen, Henrik og Lars Trap-Jensen (2012). "Nødvendigt, tilstrækkeligt, typisk? – nogle tanker om definitionspraksis". *LexicoNordica* 19: 79–101.
- NAOB = *Det Norske Akademis ordbok*. <<https://www.naob.no>>
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. <<https://ordnet.dk/ods>>
- Nilstun, Carina. 2012. "Fra dype betydningshierarkier til flattere struktur – et innblikk i revisjonen av Norsk Riksmålsordbok". *LexicoNordica* 19: 123–140.
- Svendsen, Mette Marie Møller. 2016. *Brugerundersøgelserapport for Den Danske Ordbog*, intern rapport. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Lars Trap-Jensen
 Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
 Christians Brygge 1
 DK-1219 København K
 ltj@dsl.dk

Grønvik, Oddrun; Gundersen, Helge; Vikør, Lars; Worren, Dagfinn
2016: *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skrift-
målet*. Band XII: u – åværig. Oslo: Det Norske Samlaget.
ISBN 9788252186987

The book under review is the twelfth and final volume of *Norsk Ordbok*, a dictionary of Norwegian dialectal speech and the written standard of Nynorsk. With this volume, a project spanning nearly a century comes to an end, involving several generations of dedicated and visionary researchers, having survived the troubles of seeking funding over so many years, and being both subject to and user of all the technological innovations introduced in this long time span. In this review, I will go beyond this specific final volume and take a more general perspective, including the complete work. In addition to the actual dictionary volumes, I will also consider the data resources that were developed as the empirical foundation of the dictionary and have been made publicly available.

The history of *Norsk Ordbok* is closely connected with the sociolinguistic history of the Norwegian language. Norwegian is characterized by its two written standard languages, with Bokmål deriving from the strong influence of written Danish, and Nynorsk being based on (mostly Western) Norwegian dialects. The existence of both standard languages is connected to long language-political debates concerning what written standard language would suit the comparatively young nation of Norway best: a language based on the genuine Norwegian dialects, or a language that resembles a Norwegianized form of closely related Danish that had been the established written standard during the long Danish reign. Today, both standard languages exist, with Bokmål in a dominant position with regard to the number of users. Complementary to *Norsk Riksmålsordbok*, which documents decidedly non-Nynorsk written Norwegian, *Norsk Ordbok* is meant to provide a historical documentation of the lexical inventory of the Nynorsk written standard. It is therefore deeply connected with the language-political debates shaping Norwegian history.

In addition to the aim of documenting Nynorsk, the dictionary also serves as a dialect dictionary of spoken Norwegian. This specificity makes *Norsk Ordbok* unique, to my knowledge, in European history: Traditionally, dictionaries document either a written standard language or dialects, but a combination of both is hardly ever found. Concerning

Norwegian, however, the combination is straightforward: Nynorsk has always been a standard language reflecting Norwegian dialects far more than Bokmål, and therefore reflects dialectal features in many respects. The original idea of Ivar Aasen was to shape a new Norwegian standard variety based on the local dialects. And this idea is reflected in the high status dialects in Norway still have today. Compared to many other countries in Europe, dialect use is highly accepted in nearly all domains of society, and it is expected outside a speaker's dialect region.

In addition to the twelve volumes of *Norsk Ordbok*, a *Brukarrettleiing* (user's reference) has been published (Grønvik et al. 1994), documenting the project's history, the general methodological considerations, the organization of lemma articles, and providing lists of the written references used and the locations from which dialect data were gathered (including a number of maps). An updated and more reader-friendly reference by Lars Vikør (2018) is available online (<http://no2014.uib.no/eNo/tekst/Inn%20i%20Norsk%20Ordbok.pdf>). In the individual volumes of the dictionary, introductory remarks reflect the historical changes the project went through, both concerning organizational aspects of the long-term project, data extensions and technical changes. Based on these texts, a historical picture emerges, reflecting the challenges and improvements the project experienced.

In the following, I will first review some aspects of the dictionary's history and will then go into some details concerning the structure. After that, I will evaluate the value of *Norsk Ordbok* from an outsider's perspective, looking at its possible contributions to broader Germanic and general linguistics.

1 *Norsk Ordbok* – a long-term project spanning nearly 100 years

The start of the project goes back to the 1920s. An initiative by researchers gathered by the publisher *Det Norske Samlaget* was the starting point of a long-term project that commenced in 1930 and was finished with the final volume in 2016. Based on previous dictionaries by Ivar Aasen (*Norsk Ordbog med dansk Forklaring*, 1873) and Hans Ross (*Norsk Ordbog*, 1895), the aim was to provide a multi-volume dictionary containing both traditional dialectal speech and the modern written use of Nynorsk. *Norsk Ordbok* is therefore comparable with research-based his-

torical dictionaries; cf. the German dictionary by Jacob and Wilhelm Grimm (*Deutsches Wörterbuch*), the Danish *Ordbog over det danske Sprog*, or the Swedish *Svenska Akademiens Ordbok*. At the same time, it is comparable with the documentation of the lexis of dialects; cf. large-scale projects like the *Jysk ordbog* (Jutlandic dictionary) and *Ømålsordbogen* (Dictionary of Insular Danish) or German projects like the *Schweizerisches Idiotikon*, *Bayerisches Wörterbuch*, *Thüringisches Wörterbuch* and the like.

This broad scope made it necessary to include two types of data: Norwegian literary data (both fiction and nonfiction) from a historical period of time, and data from contemporary dialects. Literary data was collected from written sources, ranging from the 16th century to contemporary texts, but focusing on the development from 1840 onwards. With available sources increasing in numbers, the database of written works was continually enlarged. Technological progress has made it possible to use new, computational and corpus-based techniques since the 2000s. Data from dialects were gathered by a network of informants who filled in index cards providing information on the use, forms, and meaning of specific words in their dialects. Dialect data were extensively collected until the 1960s, resulting in a collection of 3.2 million index cards.

After several restructuring efforts, the project was reorganized as *Norsk Ordbok 2014* in 2002. With its new structure, the project aimed to publish the rest of the volumes with a tight schedule ending in 2014, the bicentennial anniversary of the Norwegian constitution. For this reason, a fully electronic platform for the revision of data and writing of dictionary articles was developed, allowing access to a greatly enlarged corpus of written data. The new structure made it possible to progress much faster with the edition of the planned volumes: Volume 1 (*A – doktrinær*) from 1966, collecting previous editions published from 1947 on, was followed by vol. 2–4 in 1978, 1994, and 2002. With the new project structure, the following volumes 5–11 appeared in much shorter cycles (2005, 2007, 2008, 2009, 2011, 2012, 2013), vol. 12 taking a little longer (2016).

Considering that the pioneers' visions of this dictionary were passed on from generation to generation, spanning nearly a century, and that new funding and modern project structures were necessary for completing the project at several points of time, it becomes apparent how valuable the output of this dictionary is. A project on such a large scale and

so long-term is always at risk of never being finished. In completion, the dictionary provides the largest complete reference work of the Norwegian language with approximately 330.000 word articles. In addition to the volumes themselves, the project has also provided linguists with a large Nynorsk corpus that has been made available publically on the internet (http://no2014.uib.no/korpuset/conc_enkeltsoek.htm), and other material, containing, e.g., the archive of index cards, a synopsis of Norwegian dialectal features, and a number of additional search tools for data used in the dictionary (http://no2014.uib.no/eNo/tekst/tekst_grunnlagsmateriale.html).

2 Aspects of the structure of *Norsk Ordbok*

Norsk Ordbok was planned as a complex, informative dictionary providing information on grammatical and semantic aspects and the variation of each word included into the word list. The word list itself does not aim to be exhaustive (this would be impossible in any case, considering that new words arise all the time from word formation and loan processes), but rather to provide large-scale documentation of words regularly used in written Nynorsk and spoken dialects. The number of compounds and loan words was cautiously restricted, but established items have mostly been included. The lemmas are presented according to the conventions of written Nynorsk and sorted alphabetically.

Since the dictionary aims to document each word in extensive detail, it is clear that each article requires a lot of space. It is one of the most important aspects of lexicographical work to establish a structure that is both reader-friendly and, at the same time, saves as much space as possible. In my opinion, the structure of articles fulfils this aim to a high degree. The following observations show some aspects of the structure that serve this aim.

The efforts to find a sound compromise between reader-orientation and a space-saving structure are evident, e.g., when the structure of word articles is considered. After presentation of the lemma (in bold), grammatical information is provided. This concerns the word class and additional, mainly inflectional features. For word classes, well-established abbreviations such as *adj* 'adjective', *adv* 'adverb', *v* 'verb' are used. This is not the case for nouns, where instead the grammatical gender (which

is specific for nouns) is indicated by *f* ‘feminine’, *m* ‘masculine’, or *n* ‘neuter’. While this saves a little space and is at the same time non-misleading, even more space is saved by use of a default-based description of the inflectional morphology of nouns. The most important inflectional information in Norwegian nouns is the form of the plural marker. In Nynorsk, genders and plural markers mostly have a parallel distribution: Feminines form their plurals with the suffix *-er*, masculines with *-ar*, and neuters do not mark their plural at all. This parallel distribution of gender and declension is used as a default value in the dictionary. This means that no information on plural marking needs to be specified in the dictionary unless a noun does not follow the default. There is no space to go into details about other word classes (mainly verbs) here, but the solutions for these word classes are also clear and sound.

Moving on in the structure of word articles, after the grammatical part, additional information is offered in square brackets. This concerns documentation in older reference works, phonological variation in dialects, etymological information, and references to other word articles. All this demands an extensive use of abbreviations for reference works, dialects and dialectal regions, etc. The frequently cited standard references, like Aasen’s and Ross’ dictionaries, are abbreviated with single letters (*A* and *R*, respectively), while longer abbreviations are found for sources that are more seldom used. All abbreviations are listed in Vikør (2018) with their meanings.

The main part of the word articles is constituted by the description of the word’s meaning. In accordance with lexicographical standards, homographs are differentiated by Roman numerals, and differing meanings are indicated by Arabic numerals, written in bold. A short and exact description of word semantics follows, and in many articles, word usage is exemplified by several examples from the literary corpus of Nynorsk texts. Taking all this together, a broad documentation of meaning and use of Nynorsk and dialectal words is achieved.

The dictionary is maximally informative concerning the meaning, use, and grammar of its registered words. In my view, it offers a good compromise between compression and reader-friendliness, demanding a general knowledge of the structure and a willingness to look up certain abbreviations, but at the same time permitting quick access to the dictionary with as little effort as possible. For readers of the desired group (adults with Norwegian as their native language, normal educational

background and a more than average interest in Norwegian language, according to Vikør 2018: 10), the dictionary will be fully accessible. For the academic world, it will even offer opportunities beyond its main purpose of looking up words, and some of these will be treated in the following section.

3 An outsider's look: What is the value of *Norsk Ordbok* for Germanic and general linguistics?

When large-scale projects such as *Norsk Ordbok* are concerned, it is always legitimate to ask whether the enormous costs of such a project, occupying so many people for such a long time, are justified by the value of the output. In my opinion, the results show that *Norsk Ordbok* has been worth the effort, and I would like to discuss some aspects motivating this.

As a German linguist with a background in Scandinavian Studies, but mainly focusing on German, I probably fail to see some of the values this dictionary has for the Norwegian academic and non-academic community. For example, I can imagine that the dictionary is important for the development of Norwegian variationist linguistics, most probably providing the broadest database of Norwegian dialects that has ever been collected. In addition to its primary aim, a lexicological inventory, it has much more to offer: Both the dictionary and the published database make new variationist studies of Norwegian dialects possible regarding, e.g., phonological and morphological features or semantics, and also aspects of language use. However, a Norwegian dialectologist might go far deeper into the details of what the dictionary can offer than I am able to do. Additionally, aspects of sociolinguistics will play a role. A large-scale documentary and research-based work like this dictionary is actually part of the linguistic history of Norwegian. It offers a statement on the value of Nynorsk, the lesser used written standard language compared with Bokmål. It also supports the strong position of Norwegian dialects with a large-scale reference work. The effects this work has had (and continues to have), e.g., on language attitudes and ideologies or on the linguistic education in Norwegian schools is beyond the scope of issues I can offer from an outside perspective.

Taking up my outside perspective, this does give me a possibility to look into the value the dictionary has for broader Germanic linguistics and general linguistics. *Norsk Ordbok* will definitely be of great value to the Scandinavian linguistic community, given the continuous relation of Mainland Scandinavian dialects. It enables Norwegian, Danish and Swedish dialectologists to relate structures between Nordic dialects. Compared with Norwegian, documentation efforts regarding the dialects of Swedish and, especially, Danish also face the problem of a strong leveling of dialects in the respective countries and a decline in dialect use, which eventually even results in full dialect loss. The documentation of recent dialectal speech is therefore most effectively possible in Norway, compared to its neighboring countries, and *Norsk Ordbok* provides very important data for anyone working on the dialects of Mainland Scandinavia.

While access to *Norsk Ordbok* is possible with no great effort for speakers of Danish or Swedish, the fact that the dictionary is written in Norwegian will, of course, limit access for linguists from other disciplines of Germanic linguistics, e.g. linguists of German, Dutch, or English. However, knowledge of any of the Mainland Scandinavian languages will be a key to using the dictionary. Since most linguists with a broader Germanic scope have learned one of them or are willing to do so, many of them will be able to use *Norsk Ordbok*. The dictionary and its database will be useful for studies comparing Germanic dialects and standard languages. To put this into the context of current developments: In recent decades, a pronounced interest in comparing dialect studies has become evident. Large-scale projects on dialect syntax have been developed, e.g. in Scandinavia and the German-speaking countries, and dialectal morphology is currently moving into focus. *Norsk Ordbok* can be of great value in such projects, and offers new possibilities of research integrating the broader North and West Germanic dialect continua altogether. One hope is that such projects might help us to gain a better understanding of processes of language change by paying attention to dialectal changes (cf. de Vogelaer and Seiler 2012) because these reflect “natural” language change better than standard varieties with their strong normative influences. General typological features of Germanic languages can also be identified more clearly when dialects receive more attention, and reference works like *Norsk Ordbok* provide keys to their identification.

In a more general linguistic view, data on dialects adds up to the identification and description of general typological issues. One of the main resources of language typology is, e.g., the *WALS* (World Atlas of Language Structures). Norwegian structures that are currently represented in *WALS* are based on descriptions of Bokmål. German, however, is represented by 15 dialects in addition to the standard variety. Thorough documentary work, as in *Norsk Ordbok*, at least offers an opportunity to include Nynorsk and Norwegian dialects into important databases like the *WALS* in the future, thereby representing Norwegian as the strongly varying language that it is.

4 Conclusion

A large-scale, 12-volume dictionary, indeed even a single volume, is far too large to be reviewed with all the attention that the project as a whole and individual parts of it deserve. In this review, I therefore attempted to look into some specific aspects concerning the project's history, the structure of word articles, and some aspects I found interesting from an outsider's perspective. Many noteworthy aspects are not mentioned above, and will be left to the readers' own voyages into what this dictionary has to offer. What I can summarize from the perspectives I have taken is that it is not naturally the case that a large-scale project spanning nearly 100 years is completed, and that the academic community can be very happy to be able to use a complete, detailed and well-structured dictionary of Nynorsk and Norwegian dialects. But *Norsk Ordbok* offers even more than a large reference work. Its value will be evident beyond the published volumes by its use in further linguistic studies, be they variationist, typological, or any other directions that linguists will find the dictionary and the newly available, precious data sources useful for.

References

de Vogelaer, Gunther and Seiler, Guido, eds. 2012. *The Dialect Laboratory. Dialects as a Testing Ground for Theories of Language Change*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

BOKMELDING

Grønvik, Oddrun et al. 1994. *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folke-målet og det nynorske skriftmålet. Brukarrettleiing*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Vikør, Lars. 2018. *Inn i Norsk Ordbok. Brukarrettleiing og dokumentasjon*. Oslo: Det Norske Samlaget. URL: <http://no2014.uib.no/eNo/tekst/Inn%20i%20Norsk%20Ordbok.pdf>.

Sebastian Kürschner
Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt
Lehrstuhl für Deutsche Sprachwissenschaft
Universitätsallee 1
D-85072 Eichstätt
sebastian.kuerschner@ku.de

Östman, Jan-Ola, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson og Lisa Södergård (red.): *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. Helsingfors: Nordica, 2017. 457 sider. ISBN 978-951-51-2996-3.

Ideologi, identitet, intervention er en innholdsrik artikkelsamling basert på foredrag som blei presentert på den tiende nordiske dialektkonferansen i Mariehamn på Åland i august 2014. Samlinga består av 35 kortartikler på 10–15 sider som favner svært bredt: Blant temaene som dekkes, er fonologi, morfologi, syntaks, leksikologi og fraseologi, datering av dialektale trekk, dialektal identitet, og dialektbruk på sosiale medier. Hovedtemaet for konferansen var *ideologi, identitet* og *intervensjon*, og disse er også sentrale i antologien, samtidig som *diakroni* og *språkkontakt* nesten like gjerne kunne vært trukket fram. Antologien favner bredt også geografisk, fra Island i vest til Estland i øst, med en liten overvekt av svenske dialektbeskrivelser. Alle artiklene er skrevet på et skandinavisk språk.

Artikkelsamlinga er organisert i tre bolker. Den første bolken inneholder seks artikler basert på plenarforedraga på konferansen. I den andre bolken fins et bredt utvalg av kortere artikler om flere ulike emner som berører dialektologien på den eller andre måten. Den tredje bolken i antologien, «Workshoppar», består av sju artikler fordelt på tre workshoper (kontakt mellom skandinavisk og østersjøfinsk, estlandssvensk, og dialekt og turisme). Artiklene ser ikke ut til å være sortert tematisk på noen åpenbar måte, og sjøl om det er et forståelig valg, fører det til at boka blir noe uoversiktlig. Samtidig er det slik at de fleste artiklene berører mer enn ett tema, og dermed ikke alltid enkelt kan plasseres i én tematisk bås. Antologiformatet er vanskelig å sammenfatte i en anmeldelse, og det er dessverre ikke mulig å gi grundige omtaler av alle enkeltbidraga, sjøl om de kunne fortjent det.

Første bolk innledes av Ann-Marie Ivars' detaljrike og grundige artikkel om innovasjonstriangelet i nordfinske dialekter av svensk. Den tar for seg innovasjoner i både fonologi, morfologi, syntaks og leksikon, og legger fram likheten i dialektgeografi og handelsgeografi fra seinmiddelalderen og 1500-tallet. Hanna Lappalainenens artikkel tegner et oversiktlig bilde over bruken av personlige pronomen fra standardiserte og ikke-standardiserte varieteter av finsk, og variantenes betydning for identitetskonstruksjon.

Karen Margrethe Pedersens artikkel om syntaktiske opplysninger i danske dokumentasjonsordbøker er svært interessant. Hun trekker fram tre eksempler (leddstilling i at-infinitiver, kasusbruk i personlige pronomer og modalverb i konstruksjoner med non-real betydning), og argumenterer for betydningen av at beskrivelser av syntaktiske konstruksjoner er med i ordbøkene (og hvordan det kan gjøres), samt hvorfor ordbøker er viktige kilder for grammatikere. Også flere av artiklene i den andre bolken berører temaene leksikon, fraseologi og leksikografi. I Torben Arboes artikkel om nordiske og andre naboland i jysk ordforråd og fraseologi brukes *Jysk Ordbogs* alfabetiske ordseddelkartotek. Artikkelen gir et greit overblikk over ord, fraser og idiomer som er resultat av kontakt med nabolanda. Knut E. Karlsen og Dagfinn Rødningens artikkel «Finske lånord i norsk – og i *Norsk Ordbok*» er en studie av norske dialektord med finsk opphav (overraskende få), og den bidrar med en interessant diskusjon av mangelen på nordnorsk kildemateriale (før 2002) i *Norsk Ordbok*. Margrét Jónsdóttirs artikkel «Förändringar och variation i användningen av ett isländskt upplevarverb» gir en detaljert beskrivelse av verbet *kviða* i et diakront perspektiv.

I artikkelen «Sprog – krop – sted: Dialektsamfundets meningsskabende orden» stiller Pia Quist spørsmålet om det fortsatt er rimelig å anta kulturelle og historiske bånd mellom steder, mennesker og språk i ei tid prega av migrasjon og geografisk og sosial mobilitet. Quist tar oss med på en grundig historisk gjennomgang av begrepet 'sted' i språkvitenskapen, og argumenterer for at framfor å ta utgangspunkt i stedet, bør forskeren undersøke språkbrukernes tilknytning til steder som sosiale handlinger. Også Unn Røyne land diskuterer forholdet mellom mennesker, språk og steder, og stiller spørsmålet: Hva skal til for å høres ut som du hører til i det seinmoderne Norge? Bli man oppfatta som ekte bergenser uten å snakke bergensk? Røyne land diskuterer, i likhet med Quist, den økte mobiliteten over og innen landegrensene, og hvordan dette påvirker språk og dialekt. Videre tar hun opp det paradokset det tilsynelatende er at den økte dialekt- og aksentaksepten i Norge (og flere steder i Europa) skjer samtidig med økt dialektnivellering. Temaet demografiske forandringer og dialektendring blir tatt opp i flere andre bidrag, blant annet i artikkelen «Demografi og finska dialekter» av Pirkko Nuojärvi. Dialektnivellering diskuteres også av flere andre forfattere i boka, blant andre Emil Paulsrud i «Dagens dialektsituation i Mora», og Asgerd Gudiksen, som i artikkelen «Dialektændringer i 1800-tallet.

Horisontal eller vertikal konvergens?» argumenterer for at endringer i de danske øymåla ikke er sikre eksempler på horisontal konvergens. Caroline Sandström og Maria Rönbacka diskuterer endringer i verbmorfologien og -fonologien i finlandssvenske dialekter (Pedersöre og Sibbo), og kommer i den forbindelse inn på spørsmålet om dialektene nærmer seg standardspråket. Eva Sundberg og Ida Toivonen tar for seg de to ulike lateralsystemene på Åland, og diskuterer blant annet hvorvidt det skjer ei utjamning i retning standardsvensk hos yngre talere. I artikkelen «Apokope av slutvokal i åländska infinitiver» kommer Toivonen inn på det samme temaet, og likeledes Dagfinn Worren i artikkelen «Eit maskulint i-mål», som handler om n-bortfall i bestemt form av hankjønn.

Tomas Riads artikkel «Kameleonter och zebbor i nordgermanska dialekter» diskuterer fonologiske intonasjonsmønstre i nordgermansk og relevansen for beskrivelsen av dialekter, og legger fram eksempler fra en skånsk og en sentralsvensk varietet. Artikkelen går grundig gjennom eksemplene, og avslutter med en interessant diskusjonsdel om hva det er ved tonemene som gjør det vanskelig å gå fra en dialekt til en annen. Tonemer er også tema for Mathias Strandbergs velskrevne artikkel «Dialektgeografiska frågor kring tonaccent och betoning hos sammansatta ord i nordiska dialekter», som drøfter den historiske statusen til de ulike tonemene hos sammensatte ord. Gjert Kristoffersens grundige og lærerike artikkel «Tonelagsnøytralisering i våmhusmålet i Ovansiljan» har et diakront perspektiv.

Mange av artiklene i antologien har en diakron vinkling. Ivar Berg løfter fram et gammalt og interessant spørsmål i artikkelen «Kor gamle er dei norske dialektane?». På bakgrunn av både nye undersøkelser av skriftlige kilder og lydhistoriske resonnement argumenterer Berg for at isoglossene som de moderne dialektene er inndelt etter, oppsto først i seinmiddelalderen, ikke i gammalnorsk tid, som Marius Hægstad argumenterte for i sine innflytelsesrike studier. Artikkelen er god og resonnerende, og inneholder flere interessante observasjoner, som at monoftongeringa i trønderske dialekter ikke har spredd seg fra region-senteret Trondheim, altså et argument for at ikke all språkendring sprer seg fra sentrum til periferien. Også Staffan Fridell tar for seg språkhistorisk tidfesting i den velskrevne artikkelen «Supradentalernas datering», hvor han argumenterer for at disse oppsto i svensk mellom slutten av 1300-tallet og 1500-tallet, og ikke så seint som 1600-tallet, som er hevda

av blant annet Wessén og Bergman, eller så tidlig som 1200-tallet, som er hevda (for norsk) av en del norske språkhistorikere.

I artikkelen «Nyt lys over de vest- og sønderjyske dialekter» legger Kurt Braumüller fram argumenter for at vest- og sørjyske dialekter opprinnelig stammer fra den vestgermanske språkgreina. Hypotesen baserer seg på strukturelle argumenter, særlig disposisjonen til ikke-enklitisk venstremodifikasjon (deriblant foranstilte bestemte artikler), men den bygger også på tap av syntaktisk genus og grammatisk kongruens, og det faktum at vest- og sørjyske dialekter ikke har blandingsformer som uttrykker bestemthet i nominalfraser. Et avgjørende poeng for Braumüller er at «strukturelle argumenter vejer betydelig sterkere end leksikalske» når en skal forsøke å kartlegge språklig slektskap, blant annet fordi det er sjeldnere at grammatisk struktur blir lånt enn at leksikon blir det. Artikkelen i en antologi som denne har naturlig nok begrensa omfang, men i hvert fall denne leseren hadde satt pris på om det blei brukt litt mer plass på argumentet om at leksikon er av så liten betydning når de strukturelle argumentene tross alt (i denne korte artikkelen) bare omfatter relativt få grammatiske strukturer.

Boka byr også på artikler for lesere som er interessert i syntaks. Marit Juliens artikkel «Intervensjon i norsk langdistansebinding» er et nyttig bidrag i utforskinga av faktorer som påvirker muligheten for langdistansebinding i norsk. I artikkelen «Negationsharmoni på svensk språkgrund» diskuterer Henrik Rosenkvist den historiske bakgrunnen for negasjonsharmoni (negasjonsdublering) i svenske varieteter, og presenterer interessante data som utfordrer den gjengse hypotesen om at denne formen for negasjon oppstår ved at negasjonen er fonetisk redusert. Spørsmålet om negasjonsharmoni er en uavhengig innovasjon, en arkaisme eller et resultat av språkkontakt, er åpent, sjøl om Rosenkvist anser det siste som mest sannsynlig.

Antologien inneholder flere innovative bidrag om sosiolingvistiske og dialektologiske metoder. Et eksempel er Viveca Rabb, som diskuterer termen *salience* i sin artikkel «Uppfattningar om Vasasvenskans kännetecknande språkdrag inne i och utanför staden», og bidrar med interessant empiri som belyser dette sosiolingvistiske begrepet. Også Väinö Syrjäläs artikkel «Folkdialektologi i Sydösterbotten» handler om språkbrukeres oppfatning av dialekt, og bidrar med nye metodologiske innfallsvinkler, blant annet gjennom bruk av kart som informantene tegner. Eva Sundgrens (i denne sammenhengen) fyldige artikkel «Vad kan

kategoriseres som ackommodation i samtal og vem anpassar sig till vem?» inneholder interessante nye data om dette sentrale sosiolingvistiske fenomenet. Lisa Södergård og Therese Leinonen presenterer korpuset Talko, et «korpus över den talade svenskan i Finland», og Björn Bihl og Camilla Grönvall bidrar med nye dialektgranskingsmetoder i studien «Dialektala uppdateringar på Facebook».

Den tredje bolken består som nevnt av artikler fra tre workshoper. Under emnet «Kontakter mellom skandinaviska ock östersjöfinska språk i Baltikum» (arrangert av Riho Grünthal) tar Sofia Björklöf opp svenske lånord i estiske dialekter. Under emnet «Estlandssvenska» (arrangert av Henrik Rosenkvist) diskuterer Alexander Mankov morfologien i dialekten som snakkes i Gammalsvenskby i nåværende Ukraina, mens Susanne Schötz, Francis Nolan og Eva Liina Asu tar opp bruken av den ustemte laterale frikativten [ʈ] i ord-initiale kontekster i estlandssvensk. Under emnet «Dialekt og turisme» (arrangert av Marie Maegaard og Malene Monka) bidrar Jan-Ola Östman med den lærerike artikkelen «Lingvistiska dialektlandskap, estetik och språklig självintervention».

Alt i alt er dette en rik og variert artikkelsamling med noe for de fleste. Den vil være nyttig for den som ønsker å oppdatere seg på nyere forskning på ulike emner innen nordisk dialektologi. På grunn av formatet er artiklene korte, og de blir derfor naturlig nok ikke alltid veldig dyptgående, men det betyr ikke at antologien skorter på grundige analyser av høy vitenskapelig kvalitet. Det har vært lærerikt å lese antologien, og mange av artiklene kan også passe som pensum for nordisk- og lingvistikkstudenter. Som nevnt innledningsvis favner artiklene svært bredt, og det skyldes nok ikke bare antologiformatet. Dialektologien som disiplin er blitt svært vid, og det er vanskelig å identifisere noen fellesnevner for moderne dialektologiske studier, kanskje bortsett fra bruken av dialektmateriale. Tendensen til at andre tradisjonelle disipliner, som syntaks og fonologi, i større grad bruker data fra et større utsnitt av nordiske dialekter, må uansett regnes som positiv.

Urd Vindenes
 Universitetet i Sørøst-Norge
 Institutt for språk og litteratur
 Postboks 155
 NO-3677 Notodden
 urd.vindenes@usn.no

Innkalling til årsmøte i Bymålslaget

Torsdag 7. februar 2019 kl. 1800
Henrik Wergelands hus, Blindern, 5. etasje
Universitetet i Oslo, Blindern

Dagsorden:

1. Godkjenning av innkalling og dagsorden
2. Årsrapport for 2018
3. Regnskap for 2018
4. Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne
5. Drøfting av innkomne forslag
6. Drøfting av virksomheten i tida framover
7. Valg

Framlegg til saker som skal tas opp på årsmøtet, må være sendt til formannen seinest tre uker før møtedagen. Framlegg kan sendes med post til Tjyruhjellveien 29, 3512 Hønefoss, eller på e-post til a_haraldsrud@hotmail.com.

Vel møtt!
Andreas Drolsum Haraldsrud
Formann